

DE ROL VAN DE BEDRIJFSREVISOR IN BEDRIJVEN DIE NIET
VERPLICHT ZIJN EEN BEDRIJFSREVISOR AAN TE STELLEN

LE ROLE DU REVISEUR D'ENTREPRISES DANS LES ENTREPRISES QUI
NE SONT PAS TENUES DE DESIGNER UN REVISEUR D'ENTREPRISES

De rol van de bedrijfsrevisor in bedrijven die niet
verplicht zijn een bedrijfsrevisor aan te stellen

Le rôle du réviseur d'entreprises dans les
entreprises qui ne sont pas tenues de désigner
un réviseur d'entreprises

2012-2

G. Sarens • A.-M. Reheul • T. Van Caneghem •
N. De Vlaminck • J. Dierick

UCL & HUB

met de medewerking van een leescomité bestaande uit:

avec la collaboration d'un comité de relecture composé de :

H. Olivier • F. Caluwaerts

INFORMATIECENTRUM
VOOR HET
BEDRIJFSREVISORAAT

CENTRE D'INFORMATION
DU REVISORAT
D'ENTREPRISES

Maklu
Antwerpen/Apeldoorn

De Stichting “INFORMATIECENTRUM VOOR HET BEDRIJFSREVISORAAT” of “ICCI” is in september 2006 door het Instituut van de Bedrijfsrevisoren opgericht. Deze Stichting heeft tot doel objectieve en wetenschappelijke informatie over vraagstukken die het bedrijfsrevisoraat aanbelangen te verstrekken.

Meer informatie over de Stichting: www.icci.be

De juridische interpretaties en andere standpunten verbinden slechts de auteurs.
De teksten van dit boek zijn bijgewerkt tot 30 juni 2012.

La Fondation « CENTRE D'INFORMATION DU REVISORAT D'ENTREPRISES » ou « ICCI » a été constituée par l'Institut des Réviseurs d'Entreprises en septembre 2006. La Fondation a pour but de procurer une information objective et scientifique sur les questions intéressant le révisorats d'entreprises.

Plus d'information concernant la Fondation: www.icci.be

Les interprétations juridiques et autres opinions n'engagent que leurs auteurs.
Les textes de cet ouvrage sont à jour au 30 juin 2012.

ICCI (ed.)

De rol van de bedrijfsrevisor in bedrijven die niet verplicht zijn een bedrijfsrevisor aan te stellen
Le rôle du réviseur d'entreprises dans les entreprises qui ne sont pas tenues de désigner un
réviseur d'entreprises
Antwerpen-Apeldoorn
Maklu
2012

200 pag. – 24 x 16 cm
ISBN 978-90-466-0562-2
D 2012/1997/66
NUR 786

© 2012 Maklu-Uitgevers nv & ICCI

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag geheel of gedeeltelijk openbaar gemaakt worden, gereproduceerd worden, vertaald of aangepast, onder welke vorm ook of opgeslagen worden in geautomatiseerd gegevensbestand behoudens uitdrukkelijke en voorafgaande toestemming van de uitgever. Tous droits réservés. Aucun extrait de cette édition ne peut, même partiellement, être communiqué au public, reproduit ni traduit ou adapté sous quelque forme que ce soit, ou être saisi dans une banque de données sans l'autorisation écrite et préalable de l'éditeur.

Maklu-Uitgevers
Somersstraat 13/15, B-2018 Antwerpen, www.maklu.be, info@maklu.be
Koninginnelaan 96, NL-7315 EB Apeldoorn, www.maklu.nl, info@maklu.nl

Woord vooraf

“Deze studie toont hoe bedrijfsrevisoren zich kunnen positioneren op de markt van KMO’s die niet verplicht zijn een bedrijfsrevisor aan te stellen.”

Ruim één op vier van de starters in ons land oefent een vrij beroep uit. Het is de sterkst stijgende groep van zelfstandigen. En terecht ook want door hun specifieke knowhow zijn ze onmisbaar. Zo is een kwalitatieve begeleiding bijvoorbeeld door een bedrijfsrevisor essentieel en een belangrijke voorwaarde voor het welslagen van een onderneming.

Met de groeiende populariteit van de vrije beroepen heb ik de beoefenaar van het vrije beroep doorheen de laatste jaren ook meer beschermd. Zo bestaat er geen enkele reden waarom vrije beroepen niet, en handelsberoepen wél een beperking van hun aansprakelijkheid kunnen genieten. Vandaar dat sinds 2010 ook de cijferberoepen waaronder de bedrijfsrevisoren een vennootschap met beperkte aansprakelijkheid in het leven kunnen roepen en dus hun professionele risico’s kunnen indijken.

Daarnaast kunnen startende vrije beroepen sinds 30 juni 2009 zich via één van de erkende ondernemingsloketten inschrijven in de Kruispuntbank van Ondernemingen. De vrije professional ontvangt net zoals elke andere zelfstandige een ondernemingsnummer en hij geniet ook alle voordelen die aan dit uniek identificatienummer verbonden zijn.

De meerwaarde van een bedrijfsrevisor ligt in diens onafhankelijkheid en onpartijdigheid. Hij vormt een veilige baken en staat garant voor de kwaliteit van de financiële informatie. Via zijn heldere en neutrale analyses krijgt de ondernemer een correct beeld van de financiële gezondheid van zijn onderneming. Vooral in crisistijden wanneer de reserves slinken, is het essentieel te weten hoe een onderneming zich handhaaft en evolueert. Of de bedrijfsrevisor nu aangesteld wordt om de jaarrekening te controleren of voor een financiële doorlichting, heel wat zelfstandigen erkennen de waarde van een cijferberoepsbeoefenaar binnen hun onderneming.

Naast de bedrijven die verplicht zijn om op de diensten van een bedrijfsrevisor beroep te doen, bestaat er nog een grote markt van KMO’s die niet verplicht zijn financiële audits te laten uitvoeren. De toegevoegde waarde van onderhavige studie ligt vooral in het feit dat zij een helder beeld verschaft omtrent deze markt en hoe zij zich hierin het best kunnen positioneren. Bovendien vertrekt de studie vanuit de percepties van de bedrijfsleiders en dus vanuit hun beweegredenen om een bedrijfsrevisor aan te stellen.

Het ICCI, dat deze studie bestelde, alsook *de Université Catholique de Louvain* (UCL) en de Hogeschool-Universiteit Brussel (HUB) die de wetenschappelijke studie vorm hebben gegeven, onthullen voor u de te nemen conclusies. Niettemin hoop ik dat ik u overtuigd heb om de studie grondig te lezen. Ik ben er zeker van dat zij u professioneel een grote dienst kan bewijzen.

Veel leesplezier,

Sabine LARUELLE

Minister van Middenstand, KMO’s, Zelfstandigen en Landbouw

Avant-propos

« Cette étude montre comment les réviseurs d'entreprises doivent se positionner sur le marché des PME qui ne sont pas tenues de désigner un réviseur d'entreprises. »

En Belgique, plus d'un starter sur quatre exerce une profession libérale. C'est la catégorie d'indépendants qui présente la plus forte progression. Leur savoir-faire spécifique les rend indispensables. Ainsi, un accompagnement de qualité par un réviseur d'entreprises, par exemple, est essentiel et constitue une condition importante pour la réussite d'une entreprise.

Suite à la popularité croissante des professions libérales, j'ai eu à cœur de renforcer la protection des titulaires ces dernières années. Rien ne justifie que les professions libérales ne puissent pas bénéficier d'une limitation de leur responsabilité, à l'instar des professions commerciales. C'est pourquoi, depuis 2010, les professionnels du chiffre, comme les réviseurs d'entreprises, peuvent également créer une société à responsabilité limitée et ainsi réduire leurs risques professionnels.

En outre, depuis le 30 juin 2009, les titulaires d'une profession libérale débutants peuvent s'inscrire auprès de la Banque-Carrefour des Entreprises par l'intermédiaire des guichets d'entreprises agréés. Le titulaire y reçoit, comme tout autre indépendant, un numéro d'entreprise et bénéficie de tous les avantages liés à ce numéro d'identification unique.

La valeur ajoutée d'un réviseur d'entreprises réside dans son indépendance et son impartialité. Il constitue une référence en matière de sécurité et se porte garant de la qualité de l'information financière. Ses analyses claires et neutres permettent à l'entrepreneur d'obtenir une vision correcte de la santé financière de son entreprise. C'est surtout en période de crise, lorsque les réserves s'amenuisent, qu'il est crucial de savoir comment se porte et évolue son entreprise. Que le réviseur d'entreprises soit désigné pour contrôler les comptes annuels ou pour effectuer une analyse financière, bon nombre d'indépendants reconnaissent la valeur d'un professionnel du chiffre au sein de leur entreprise.

Outre les entreprises qui sont tenues de recourir aux services d'un réviseur d'entreprises, il existe un vaste marché de PME qui ne sont pas contraintes de faire effectuer un audit financier. La valeur ajoutée de l'étude qui vous est présentée réside avant tout dans le fait qu'elle fournit une image claire de ce marché, et la meilleure façon de s'y positionner. De plus, l'étude prend comme point de départ les perceptions des dirigeants d'entreprises, et donc leurs motifs pour nommer un réviseur d'entreprises.

L'ICCI, qui a commandé cette étude, ainsi que l'Université catholique de Louvain (UCL) et la *Hogeschool-Universiteit Brussel* (HUB), qui l'ont menée, vous révèlent les conclusions à en tirer. J'espère néanmoins vous avoir donné envie de lire cet ouvrage en détail. Je suis certaine qu'il vous servira grandement sur le plan professionnel.

Bonne lecture,

Sabine LARUELLE

La Ministre des Classes moyennes, des PME, des Indépendants et de l'Agriculture

VII

AVANT-PROPOS

EXECUTIVE SUMMARY (NL)

In een Belgische context is de markt van bedrijven die niet verplicht zijn een bedrijfsrevisor aan te stellen een potentieel grote markt voor bedrijfsrevisoren waarnaar tot op heden weinig onderzoek werd gedaan. De toegevoegde waarde van deze studie ligt vooral in het feit dat zij gebaseerd is op de percepties van de KMO-bedrijfsleiders omtrent de rol van de bedrijfsrevisor, daar waar de bestaande studies rond dit thema in een Belgische context uitsluitend gebaseerd zijn op publiek beschikbare jaarrekeningdata.

De resultaten van deze studie zijn interessant voor bedrijfsrevisoren die actief zijn of de intentie hebben om actief te worden in de (potentieel grote) markt van KMO's die niet verplicht zijn een bedrijfsrevisor aan te stellen. Aan de andere kant zijn de resultaten van deze studie ook interessant voor KMO-bedrijfsleiders die overwegen om vrijwillig beroep te doen op een bedrijfsrevisor.

Er werden in een eerste ronde 8.615 KMO's per e-mail gecontacteerd waarvan er 189 bruikbare antwoorden hebben gegeven (responsgraad van 2,2 %). In een tweede ronde kregen 3.765 KMO's uit dezelfde groep als de eerste ronde de vragenlijst per post toegestuurd wat leidde tot 399 bruikbare antwoorden (responsgraad van 10,6 %).

Op basis van de Belfirst databank werden 4.561 KMO's geïdentificeerd die niet verplicht zijn een commissaris te benoemen op basis van de artikelen 141 en 146 van het Wetboek van vennootschappen, maar dit wel doen op vrijwillige basis. De 4.561 geïdentificeerde KMO's vormen een zo goed mogelijke benadering van de beoogde markt. Daarnaast werd een controlegroep van 5.000 KMO's geselecteerd die geen commissaris benoemen.

Minder dan de helft van de respondenten uit deze studie (43,3 %) doet beroep op een bedrijfsrevisor voor de externe financiële audit. Dit laat ons toe te stellen dat er nog een grote potentiële markt is voor bedrijfsrevisorenkantoren. Van diegene die momenteel geen beroep doen op een bedrijfsrevisor, deed iets minder dan één vierde dit wel in het verleden. Slechts een zeer kleine minderheid van de niet-gebruikers heeft de intentie om in de toekomst beroep te doen op een bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening.

Op basis van de Belfirst databank kon worden vastgesteld dat voor de 4.561 KMO's die niet wettelijk verplicht zijn een commissaris te benoemen, maar dit wel doen op vrijwillige basis, de markt gedomineerd wordt door de kleine bedrijfsrevisorenkantoren (max. vijf bedrijfsrevisoren) gevolgd door de *Big4* (Deloitte, Ernst & Young, KPMG, PwC). De middelgrote kantoren (bv. BDO, Grant Thornton, HLB, Mazars, PKF, RSM) en de zelfstandige bedrijfsrevisoren (alleen werkend) spelen een minder grote rol in deze groep en nemen samen één derde van de vrijwillige financiële audits voor hun rekening.

Een vroegere wettelijke verplichting en/of een indirecte wettelijke verplichting (d.i. KMO's die deel uitmaken van een groep) blijken belangrijke drijfveren te zijn bij Belgische KMO's om een bedrijfsrevisor aan te stellen. Verder blijkt ook dat een substantiële groep KMO's een bedrijfsrevisor op vrijwillige basis aanstelt voor de

externe financiële audit. Deze vrijwillige keuze blijkt in sommige gevallen een keuze te zijn op verzoek van de aandeelhouders en/of het bestuursorgaan.

In iets meer dan de helft van de gevallen (54, 8 %) geeft de bedrijfsrevisor als onderdeel van de financiële audit (d.w.z. geen aparte opdracht, geen aparte facturatie) ook bijkomende informatie. Het blijkt voornamelijk te gaan om informatie met betrekking tot boekhoudtechnische aspecten, fiscale optimalisatie, interpretatie van de jaarrekening en het opzetten of verbeteren van de interne controles.

Iets meer dan één vierde van de respondenten (26,9 %) heeft gedurende de afgelopen vijf jaar beroep gedaan op de diensten van een bedrijfsrevisor voor andere controleopdrachten waarbij de aanstelling van een bedrijfsrevisor of accountant verplicht is. De drie meest voorkomende andere controleopdrachten zijn: fusies en overnames, inbreng in natura en/of quasi-inbreng en omzetting naar een andere vennootschapsvorm.

Slechts een kleine groep van de deelnemende KMO's (18,2 %) heeft gedurende de afgelopen vijf jaar beroep gedaan op een bedrijfsrevisor voor bijkomende adviesverlening losstaande van de financiële audit van de jaarrekening. Dit cijfer toont dat de markt voor bijkomende adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor aan KMO's momenteel nog relatief klein is in België. Als we de soorten adviesverlening die deze groep vraagt bekijken, zien we dat de meest gevraagde adviezen gerelateerd zijn aan de kerntaken van een bedrijfsrevisor: waarderingen, fiscaal advies, boekhoudtechnisch advies, maar ook advies bij reorganisaties en herstructureringen.

De respondenten uit deze studie zijn over het algemeen zeer tevreden over de geleverde prestaties van zowel de vennoot/*partner* als het auditteam (dit geldt zowel voor de financiële audit, de bijkomende informatie die verstrekt wordt als onderdeel van de financiële audit als voor de bijkomende adviesverlening). De gebruikers van de dienstverlening van een bedrijfsrevisor die ook bijkomende informatie verstrekt als onderdeel van de financiële audit zijn van oordeel dat deze bijkomende informatie een meerwaarde betekent voor hun onderneming. Dit vertaalt zich dan ook in een grote loyaliteit aan het bedrijfsrevisorenkantoor. Gerelateerd aan deze tevredenheid is het ook interessant op te merken dat de resultaten duidelijk tonen dat het grote merendeel van de respondenten van oordeel is dat de bedrijfsrevisor in het kader van de externe financiële audit een correcte prijs-kwaliteitsverhouding levert. We stellen ook vast dat de kostprijs van een externe financiële audit een belangrijke belemmering is voor KMO's om geen beroep te doen op een externe financiële audit. Consistent met de grote loyaliteit vinden we dat *auditor switching* in deze groep van respondenten eerder de uitzondering is dan de regel. De tevredenheid over de adviesverlening losstaand van de financiële audit blijkt KMO-bedrijfsleiders er ook toe aan te zetten om hierover met andere mensen (collega ondernemers) te spreken en hen in sommige gevallen zelfs aan te sporen om ook beroep te doen op het door hen aangewezen bedrijfsrevisorenkantoor voor adviesverlening.

Daarenboven suggereren de resultaten ook dat niet-gebruikers de accountant als substituuut beschouwen voor de bedrijfsrevisor. Ongeveer de helft van de respondenten die in het verleden ooit beroep deed op een bedrijfsrevisor, maar dit nu niet meer

doet, geeft ook aan dat ze van oordeel zijn dat een externe boekhouder of accountant voldoende is om de kwaliteit van de jaarrekening te garanderen. Langs de andere kant blijkt echter dat iets meer dan één vierde van de respondenten die de intentie hebben om in de toekomst beroep te doen op een bedrijfsrevisor aangeeft dit te zullen doen op advies van hun boekhouder of accountant.

Op basis van een vergelijking van de percepties van gebruikers en niet-gebruikers van een bedrijfsrevisor voor de financiële audit stellen we vast dat vooral de vrijwillige gebruikers ervan overtuigd zijn dat een externe financiële audit door een bedrijfsrevisor duidelijke voordelen oplevert zoals: (1) een verbetering van de kwaliteit van de informatie in de jaarrekening; (2) een verbetering van de kwaliteit van de interne controles; (3) het nuttig advies dat een meerwaarde kan betekenen voor het bedrijf; (4) een positieve impact op de performantie van het bedrijf; (5) het feit dat een bedrijfsrevisor de goede prestaties van het bedrijf bevestigt naar de buitenwereld toe; (6) de toegang tot schuldfinanciering (leningen) vereenvoudigt alsook tot een lagere intrestvoet kan leiden; (7) vertrouwen scheidt bij klanten, leveranciers en andere onderhandelingspartners; (8) het deugdelijk bestuur van de onderneming versterkt; en (9) een bedrijfsrevisor het gevoel geeft aan het personeel dat ze gecontroleerd worden.

XI

EXECUTIVE SUMMARY (NL)

EXECUTIVE SUMMARY (FR)

Le marché belge des entreprises qui ne sont pas tenues de nommer un réviseur d'entreprises est potentiellement important. Peu d'enquêtes ont été réalisées jusqu'à présent en la matière. La valeur ajoutée de cette étude réside principalement dans le fait qu'elle est basée sur la perception des dirigeants de PME quant au rôle joué par le réviseur d'entreprises, alors que les études existantes dans ce domaine au niveau belge se basent uniquement sur des données financières accessibles au public.

Les résultats de cette étude sont intéressants pour les réviseurs d'entreprises qui sont actifs, ou qui ont l'intention de le devenir, sur le marché (potentiellement grand) des PME qui ne sont pas tenues de nommer un réviseur d'entreprises. Par ailleurs, les résultats de cette étude sont également intéressants pour les dirigeants de PME qui envisagent de faire appel à un réviseur d'entreprises sur base volontaire.

Dans un premier temps, sur un total de 8.615 PME qui ont été contactées par courriel, 189 réponses ont été considérées comme utilisables pour analyse (taux de réponse de 2,2 %). Dans un second temps, 3.765 PME de ce même groupe ont reçu le questionnaire par la poste et 399 d'entre elles ont fourni des réponses utilisables (taux de réponse de 10,6 %).

La base de données Belfirst a permis d'identifier 4.561 PME comme n'étant pas obligées de nommer un commissaire en vertu des articles 141 et 146 du Code des sociétés et qui en nomment un volontairement. Les 4.561 PME identifiées permettent de représenter le marché ciblé. En outre, un groupe de contrôle de 5.000 PME qui ne nomment pas de commissaire a été sélectionné.

Moins de la moitié des répondants (43,3 %) ont indiqué de faire appel à un réviseur d'entreprises pour l'audit financier externe. Cela nous permet de supposer qu'il existe un marché potentiel important pour les cabinets de révision. Parmi ceux qui n'ont actuellement pas fait appel à un réviseur d'entreprises, un peu moins d'un quart y ont eu recours par le passé. Seule une très petite proportion des entreprises non auditées a l'intention de recourir aux services d'un réviseur d'entreprises pour l'audit des comptes annuels.

Les données disponibles sur Belfirst ont permis de constater que pour les 4.561 PME qui ne sont pas tenues de nommer un commissaire, mais qui le font malgré tout, le marché est dominé par les petits cabinets de révision (maximum cinq réviseurs d'entreprises), suivis par les cabinets des *Big4* (Deloitte, Ernst & Young, KPMG, PwC). Les cabinets de taille moyenne (p.ex. BDO, Grant Thornton, HLB, Mazars, PKF, RSM) et les réviseurs d'entreprises indépendants (travaillant seuls) jouent un moindre rôle dans ce groupe avec un tiers d'audits financiers volontaires.

Des obligations légales antérieures et/ou des obligations légales indirectes (comme des PME faisant partie d'un groupe) impliquent qu'un nombre important de sociétés de ce groupe de PME ont recours aux services d'un réviseur d'entreprises. De plus, il ressort également des résultats qu'un nombre important de PME désigne un réviseur

XIII

EXECUTIVE SUMMARY (FR)

d'entreprises sur base volontaire pour l'audit financier externe. Dans certains cas, ce sont les actionnaires et/ou l'organe d'administration qui sont à l'origine de ce choix.

Dans un peu plus de la moitié des cas (54,8 %), le réviseur d'entreprises apporte des informations supplémentaires lors de l'audit financier (c.-à-d. pas de mission séparée, pas de facturation distincte). Il s'agit la plupart du temps d'informations qui ont trait à des questions techniques en comptabilité, en optimisation fiscale, pour l'interprétation des comptes annuels ou pour la mise en place ou l'amélioration des contrôles internes.

Un peu plus d'un quart des répondants (26,9 %) ont indiqué s'être appuyés lors de ces cinq dernières années sur les services offerts par un réviseur d'entreprises pour d'autres missions de contrôle où la nomination d'un réviseur d'entreprises ou d'un expert-comptable est requise. Les trois types de missions de contrôle les plus souvent demandées comprennent les fusions et acquisitions, les apports en nature et/ou quasi-apports et la transformation en une autre forme de société.

Seul un petit groupe de PME (18,2 %) ont, au cours des cinq dernières années, fait appel à un réviseur d'entreprises pour des conseils supplémentaires non liés à l'audit financier des comptes annuels. Ceci montre que le marché des PME désirent obtenir de conseils supplémentaires reste relativement petit en Belgique pour les cabinets de révision. Les conseils les plus fréquemment demandés concernent les tâches fondamentales du réviseur d'entreprises, à savoir les évaluations, les conseils fiscaux, les conseils techniques en comptabilité, mais également les conseils pour les réorganisations et les restructurations.

Les répondants à cette étude ont généralement manifesté un grand degré de satisfaction quant aux prestations fournies tant par l'associé/partner que par l'équipe d'audit (ceci vaut à la fois pour l'audit financier, les informations supplémentaires fournies dans le cadre de l'audit financier et les missions de conseil supplémentaires). Les utilisateurs de prestations d'un réviseur d'entreprises qui ont également profité d'informations supplémentaires dans le cadre de l'audit financier estiment que ces informations supplémentaires représentent une plus-value pour leur société. Cela se traduit par une grande fidélité envers le cabinet de révision. Par rapport à cette satisfaction, il est intéressant de constater que les résultats indiquent clairement que la grande majorité des répondants considère que le réviseur d'entreprises offre un bon rapport qualité/prix dans le cadre de l'audit financier externe. Nous constatons néanmoins que le coût d'un audit financier externe représente un obstacle majeur pour les PME qui ne font pas appel à un audit financier externe. L'*auditor switching* (changement d'auditeur) est rare parmi ce groupe de répondants, ce qui confirme le haut degré de fidélité. La satisfaction par rapport à la prestation de services isolés, semble inciter les dirigeants de PME à aborder le sujet avec d'autres dirigeants et à les encourager dans certains cas à se tourner vers les services de conseil offerts par le cabinet de révision désigné.

En outre, les résultats suggèrent également que les sociétés qui n'ont pas recours à l'audit de leurs comptes annuels tendent à considérer leur expert-comptable comme un substitut au réviseur d'entreprises. Près de la moitié des répondants qui ont fait appel à un

XIV

réviseur d'entreprises par le passé mais qui ne le font plus estiment qu'un comptable ou expert-comptable externe suffit à garantir la qualité des comptes annuels. En revanche, il s'avère qu'un peu plus d'un quart des répondants qui ont l'intention de faire appel à un réviseur d'entreprises, y ont été encouragés par leur comptable ou expert-comptable.

La comparaison des perceptions des sociétés qui font appel à un réviseur d'entreprises pour l'audit financier et de celles qui n'y font pas appel, montre que ce sont avant tout les sociétés qui demandent à faire auditer leurs comptes annuels sur base volontaire qui sont convaincues qu'un audit financier externe par un réviseur d'entreprises présente des avantages évidents, tels que : (1) l'amélioration de la qualité de l'information des comptes annuels ; (2) l'amélioration de la qualité des contrôles internes ; (3) la transmission de conseils utiles pouvant représenter une valeur ajoutée pour l'entreprise ; (4) un impact positif sur la performance de l'entreprise ; (5) la diffusion en externe de la bonne performance de l'entreprise par le réviseur d'entreprises ; (6) un accès au financement par dette plus aisé ainsi qu'un taux d'intérêt moins élevé ; (7) la confiance créée auprès des clients, fournisseurs et autres partenaires de négociation ; (8) le renforcement du gouvernement d'entreprise ; et (9) l'impression que confère la présence du réviseur d'entreprises au personnel d'être contrôlé.

XV

EXECUTIVE SUMMARY (FR)

EXECUTIVE SUMMARY (EN)

In a Belgian context, the market for companies that are not obliged to have an external auditor is a potential big market for external auditors that has not been often the subject of research. The added value of this study especially comes from the fact that it is based on the perceptions of SME managers regarding the role of the external auditor, whereas previous studies on this topic in a Belgian context were exclusively based on publicly available financial statement data.

The results of this study are interesting for external auditors working or having the intention to work in this potential big market of SMEs that are not legally obliged to have an external auditor. On the other hand, the results of this study are also interesting for SME managers who consider to hire a statutory auditor on a voluntary basis.

As a first step 8,615 SMEs were contacted by e-mail, of whom 189 have submitted useful answers (response rate of 2.2 %). As a second step, 3,765 SMEs of the same group received the questionnaire by mail, and 399 of those SMEs provided answers suitable for use (response rate of 10.6 %).

Based on the Belfirst database, 4,561 SMEs were identified that are not legally obliged to have an external auditor under articles 141 and 146 of the Belgian Company Code, but that do this on a voluntary basis. These 4,561 identified SMEs are an – as close as possible – approximation of the more or less target market. In addition, a control group of 5,000 SMEs that have no external auditor has been selected.

Less than half of the responding SMEs in this study (43.3 %) uses an external auditor for the external financial audit. From this, we can assume that there is still a great potential market for external auditors. From those who currently do not use an external auditor, only a little less than one fourth did so in the past. Only a small minority of non-users has the intention to start using an external auditor for the financial audit of the financial statements in the future.

Based on the Belfirst database, it was shown that for the 4,561 SMEs that are not legally required to appoint an external auditor, but that do this on a voluntary basis, the market is dominated by the small audit firms (maximum five external auditors), followed by the *Big4* (Deloitte, Ernst & Young, KPMG, PwC). The mid-sized audit firms (e.g. BDO, Grant Thornton, HLB, Mazars, PKF, RSM) and the independent external auditors (working alone) play a smaller role in this market and represent only one third of the voluntary financial audits.

Previous legal obligations and/or indirect legal obligations (example, SMEs that are part of a group) appear to be still very important reasons for this group of SMEs to hire an external auditor. Moreover, it turns out that a substantial number of SMEs appoints an external auditor on a voluntary basis for the external financial audit. In some cases, the shareholders and/or the board of directors are driving forces behind this choice.

XVII

EXECUTIVE SUMMARY (EN)

In just over half a majority of the cases (54.8 %), the external auditor also gives additional information as part of the financial audit (i.e. no separate engagement, no additional billing). This additional information mainly refers to accounting aspects, tax optimization, interpretation of the financial statements and the design or improvement of the internal controls.

Just over one quarter of the responding SMEs (26.9 %) has used an external auditor in the past five years for other assurance assignments for which they were obligated to hire an external auditor or an accountant. The three most common other assurance assignments are: mergers and acquisitions, contribution in kind and/or quasi-contribution and transposal to another legal form.

Only a small group of the participating SMEs (18.2 %) has used an external auditor in the past five years for additional advisory services that have nothing to do with the audit of the financial statements. This illustrates that the market for advisory services provided by external auditors to SMEs is still relatively small in Belgium. The most commonly asked advices are related to the core business of the external auditor: assessments of the value of companies technical accounting advice, tax advice, and, also advice for corporate restructuring and re-organization.

Generally spoken, the respondents of this study are very satisfied about the services provided by the audit partner as well as the audit team (this is the case for the financial audit, the additional information as part of the financial audit and the additional advisory services). Companies that also get additional information from their external auditor as part of the financial audit, are convinced that this is an important added value for their company. This global satisfaction can explain the high loyalty. Related to this satisfaction, the results of this study also show that the respondents perceive the price of the external financial audit as correct compared to the quality of the service. An analysis of the perceptions of non-users shows that the price of an external auditor turns out to be an important reason for SMEs not to hire an external auditor. Consistent with the high loyalty, this study also shows that auditor switching is a rather rare phenomenon in this group of SMEs. The satisfaction about the additional advisory services also stimulates SME managers to discuss the matter with other managers and in some cases even to encourage them to hire their external auditor for advisory services.

The results also suggest that non-users perceive the accountant as a substitute for the external auditor. About half of the respondents who hired an external auditor in the past but who do not do it anymore, consider that an (external) accountant is sufficient to ensure the quality of the financial statements. In contrast, it appears that just over a quarter of the respondents that stated their intention to use the services of an external auditor were encouraged to do so by their accountant.

XVIII

Based on a comparison of the perceptions of users versus non-users of an external auditor for the financial audit, we can see that mainly voluntary users are convinced that a financial audit by an external auditor has some obvious advantages such as: (1) the improvement of the quality of the information of the financial statements; (2) the improvement of the quality of the internal controls; (3) the useful advice that can be an added value for the company; (4) a positive effect on the corporate performance; (5) the fact that an external auditor confirms the positive performance of the company towards the external world; (6) the fact that a financial audit makes it easier to get access to debt financing (loans) and lower interest rates; (7) the confidence instilled in clients, suppliers and other negotiating partners; (8) the enhancement of corporate governance; and (9) the fact that the external auditor gives the impression to staff that they are monitored.

XIX

EXECUTIVE SUMMARY (EN)

INHOUDSTAFEL – TABLE DES MATIERES

Woord vooraf	V
<i>door S. Laruelle</i>	
Avant-propos	VII
<i>par S. Laruelle</i>	
Executive Summary (NL)	IX
Executive Summary (FR)	XIII
Executive Summary (EN)	XVII
INHOUDSTAFEL – TABLE DES MATIERES	XXI
Inleiding	XXV
Introduction	XXIX
DEEL 1 – LITERATUURSTUDIE	1
PARTIE 1re – ETUDE BIBLIOGRAPHIQUE	1
Algemene inleiding	2
HOOFDSTUK 1 – DE VRIJWILLIGE KEUZE VOOR EEN EXTERNE FINANCIELE AUDIT	3
CHAPITRE 1er – LE CHOIX VOLONTAIRE POUR UN AUDIT FINANCIER EXTERNE	3
1.1. Inleiding	4
1.2. <i>Agency</i> -theorie	4
1.3. Andere theorieën	6
HOOFDSTUK 2 – EERDER ONDERZOEK NAAR DE VOORDELEN VERBONDEN AAN EEN (VRIJWILLIGE) EXTERNE FINANCIELE AUDIT	9
CHAPITRE 2 – ENQUETE PREALABLE AUX AVANTAGES LIES A UN AUDIT FINANCIER EXTERNE (VOLONTAIRE)	9
2.1. De invloed van een externe financiële audit op de schuldgraad (als maatstaf voor toegang tot schuldfinanciering)	10
2.2. De invloed van een externe financiële audit op de kostprijs van schuldfinanciering	11
2.3. De invloed van een externe financiële audit op de kwaliteit van de jaarrekening	12

XXI

INHOUDSTAFEL – TABLE DES MATIERES

HOOFDSTUK 3 – DE VRAAG VAN KMO'S NAAR ADVIESVERLENING	13
CHAPITRE 3 – LA DEMANDE DES PME POUR LA DELIVRANCE DE CONSEIL	13
HOOFDSTUK 4 – GEZAMENLIJKE AUDIT EN NIET-AUDITDIENSTVERLENING DOOR DE AUDITOR	15
CHAPITRE 4 – AUDIT CONJOINT ET PRESTATION DES SERVICES NON-AUDIT PAR L'AUDITEUR	15
4.1. Inleiding	16
4.2. Nadelen van een gezamenlijke audit- en niet-auditdienstverlening door de auditor	16
4.3. Voordelen van een gezamenlijke audit- en niet-auditdienstverlening door de auditor	18
4.4. Determinanten van een gezamenlijke audit- en niet-auditdienstverlening door de auditor	19
Besluit van de literatuurstudie	21
DEEL 2 – AFBAKENING VAN DE DOELGROEP VAN DE STUDIE	23
Algemene inleiding	24
HOOFDSTUK 1 – DOELGROEP VAN DE STUDIE	25
Inleiding	26
1.1. Vrijwillige aanstelling van een commissaris	27
1.2. Vrijwillige aanstelling van een bedrijfsrevisor voor financiële audit	28
1.3. Vrijwillige aanstelling van een bedrijfsrevisor voor adviesverlening	28
1.4. Vrijwillige aanstelling van een bedrijfsrevisor voor andere controleopdrachten	28
HOOFDSTUK 2 – AFBAKENING VAN DE MARKT VAN KMO'S DIE VRIJWILLIG EEN COMMISSARIS BENOEMEN	29
2.1. Algemeen	30
2.2. Identificatie van de markt van KMO's die vrijwillig een commissaris benoemen	30
2.3. Aandeel van vrijwillige benoemingen van commissarissen in de markt van KMO's die niet verplicht zijn een commissaris te benoemen	32
2.4. Beschrijving van de markt van de KMO's die vrijwillig een commissaris benoemen	32
2.5. Besluit	34
PARTIE 2 – DEFINITION DU GROUPE CIBLE DE L'ETUDE	35
Introduction générale	36
CHAPITRE 1er – GROUPE CIBLE DE L'ETUDE	37
Introduction	38
1.1. Nomination volontaire d'un commissaire	38
1.2. Recours volontaire à un réviseur d'entreprises pour l'audit des états financiers	39

1.3.	Recours volontaire à un réviseur d'entreprises pour le conseil	39
1.4.	Recours volontaire à un réviseur d'entreprises pour d'autres missions d'audit	39

CHAPITRE 2 – DEFINITION DU MARCHÉ DES PME QUI NOMMENT VOLONTAIREMENT UN COMMISSAIRE **41**

2.1.	Généralités	42
2.2.	Identification du marché des PME qui nomment volontairement un commissaire	42
2.3.	Part des nominations volontaires de commissaires dans le marché des PME qui ne sont pas tenues d'en nommer un	43
2.4.	Description du marché des PME qui nomment un commissaire sur base volontaire	44
2.5.	Conclusion	46

DEEL 3 – METHODOLOGIE **47**

PARTIE 3 – METHODOLOGIE **47**

3.1.	Algemene inleiding	48
3.2.	Onderzoekspopulatie en steekproefselectie	48
3.3.	Dataverzameling	50
3.4.	Profiel van de respondenten	51
3.4.1.	Profiel van de respondenten: niveau van de individuele respondent	51
3.4.2.	Profiel van de respondenten: ondernemingsniveau	51
3.5.	Representativiteit van de respondenten	52
3.6.	Bespreking van de vragenlijst	52
3.7.	Besluit	54

DEEL 4 – RESULTATEN **55**

PARTIE 4 – RESULTATS **55**

Algemene inleiding	56
--------------------	----

HOOFDSTUK 1 – FINANCIËLE AUDIT VAN DE JAARREKENING **57**

CHAPITRE 1er – AUDIT FINANCIER DES COMPTES ANNUELS **57**

1.1.	Externe financiële audit en de redenen om een externe financiële audit te laten uitvoeren	58
1.2.	Kenmerken van KMO's die al dan niet (vrijwillig) beroep doen op een bedrijfsrevisor voor een externe financiële audit van de jaarrekening	60
1.3.	Algemene tevredenheid over de financiële audit en loyaliteit	62
1.4.	Percepties met betrekking tot het ereloon en de offerte	63
1.5.	Percepties over de financiële audit door een bedrijfsrevisor	64
1.6.	<i>Switching</i> en aangehaalde redenen voor <i>switching</i>	68
1.7.	Ondernemingen die niet langer beroep doen op een bedrijfsrevisor	70
1.8.	Niet-gebruikers en de intentie om in de toekomst al dan niet beroep te doen op een bedrijfsrevisor	72
1.9.	Bijkomende informatie die verstrekt wordt als onderdeel van de financiële audit	73

HOOFDSTUK 2 – ANDERE CONTROLEOPDRACHTEN	75
CHAPITRE 2 – AUTRES MISSIONS DE CONTROLE	75
2.1. Gebruik van een bedrijfsrevisor voor andere controleopdrachten	76
2.2. Profiel van KMO's die wel/niet beroep doen op een bedrijfsrevisor voor andere controleopdrachten	77
2.3. Andere controleopdracht(en) uitgevoerd door een ander bedrijfsrevisorenkantoor dan het kantoor dat de financiële audit doet	79
HOOFDSTUK 3 – LOSSTAANDE ADVIESVERLENING	81
3.1. Beroep doen op een bedrijfsrevisor voor adviesverlening losstaande van de financiële audit van de jaarrekening	82
3.2. Profiel van KMO's die wel/niet beroep doen op een bedrijfsrevisor voor losstaande adviesverlening	84
3.3. Percepties over de bedrijfsrevisor als adviesverlener	85
3.4. Tevredenheid over de adviesverlening losstaande van de financiële audit van de jaarrekening	88
3.5. Perceptie van de prijs-kwaliteitsverhouding van adviesverlening	89
3.6. Bijkomende adviesverlening waarbij beroep wordt gedaan op een ander bedrijfsrevisorenkantoor dan datgene dat de financiële audit doet	89
3.7. Combinatie van de financiële audit met bijkomende adviesverlening door hetzelfde bedrijfsrevisorenkantoor	90
CHAPITRE 3 – LA PRESTATION DE SERVICES DE CONSEIL ISOLES	93
3.1. Recours à un réviseur d'entreprises pour la prestation de conseils non liés à l'audit financier des comptes annuels	94
3.2. Profil des PME qui ont/n'ont pas recours à un réviseur d'entreprises pour des missions de conseil isolées	96
3.3. Perception du rôle du réviseur d'entreprises en tant que prestataire de services de conseil	97
3.4. Satisfaction quant aux services de conseil non liés à l'audit financier des comptes annuels	100
3.5. Perception du rapport qualité/prix des services de conseil prestés	101
3.6. Recours à un cabinet de révision autre que celui chargé de l'audit financier des comptes annuels pour la prestation de services de conseil	102
3.7. Combinaison de l'audit financier des comptes annuels et de la prestation de services de conseil isolés par le même cabinet de révision	103
DEEL 5 – CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	
PARTIE 5 – CONCLUSIONS ET RECOMMANDATIONS	105
BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHIE	125
BIJLAGEN / ANNEXES	133
1. Vragenlijst (in het Nederlands)	135
2. Questionnaire (en français)	151
3. Begeleidende e-mail/brief (in het Nederlands)	167
4. Courriel/lettre d'accompagnement (en français)	168

INLEIDING

1. In een Belgische context is de markt van bedrijven die niet verplicht zijn een bedrijfsrevisor aan te stellen een potentieel grote markt voor bedrijfsrevisoren waarnaar tot op heden weinig onderzoek werd gedaan. KMO's spelen, zeker in een Belgische context, een bijzonder grote rol in het economisch leven. Uit internationale studies blijkt dat KMO's vaak niet beschikken over de nodige boekhoudkundige en financiële kennis wat in sommige gevallen kan leiden tot faling (CAMERON, 1991; BIRLEY & NIKTARI, 1995; BREEN *et al.*, 2003).

2. Een succesvolle groei vraagt vanuit het standpunt van het bestuursorgaan een accurate opvolging van de financiële performantie van het bedrijf. Groeien vereist ook de nodige financiële middelen (via al dan niet externe aandeelhouders, schuldfinanciering of subsidies). Zowel vanuit intern als extern standpunt hebben KMO's belang bij een jaarrekening die een getrouw beeld geeft van de financiële toestand. Een kwaliteitsvolle jaarrekening laat het bestuursorgaan toe om zich een adequaat beeld te vormen van de financiële performantie van zijn bedrijf en bij te sturen indien nodig. Daarnaast zullen (al dan niet externe) aandeelhouders een kwaliteitsvolle jaarrekening eisen wat hen toelaat om te evalueren hoe het bedrijf met het geïnvesteerde kapitaal toegevoegde waarde heeft gecreëerd. Voor banken en subsidiërende instanties kan een kwaliteitsvolle jaarrekening een belangrijk element zijn bij de beslissing om al dan niet geld te lenen of toe te kennen aan het bedrijf en tegen welke voorwaarden (bv. intrestvoet). Al deze argumenten kunnen een drijfveer zijn voor KMO's om op vrijwillige basis een bedrijfsrevisor (al dan niet met commissarismandaat) aan te stellen voor het uitvoeren van een financiële audit van de jaarrekening.

3. Naast een financiële audit van de jaarrekening kan een bedrijfsrevisor ook een belangrijke adviesverlenende rol spelen voor KMO's. Denken we hierbij bijvoorbeeld aan boekhoudtechnisch advies, fiscaal advies, advies bij het aanvragen van een krediet of het waarderen van bedrijven. Deze adviesverlening kan een belangrijke rol spelen in de groei van de KMO en laat de bedrijfsrevisor ook toe om de KMO beter te leren kennen.

4. Vanuit deze motivatie richt deze studie zich op vier thema's met bijhorende onderzoeksvragen:

1. *Afbakening van de markt van bedrijven die niet verplicht zijn een bedrijfsrevisor aan te stellen*
 - (a) Bij benadering, hoe groot is de groep KMO's die niet verplicht zijn een commissaris aan te stellen en die toch beroep doen op een bedrijfsrevisor/commissaris?
 - (b) Welk is het marktaandeel van de kleine en middelgrote bedrijfsrevisorenkantoren in de markt van KMO's die niet verplicht zijn een commissaris aan te stellen?

XXV

INLEIDING

2. *Drijfveren voor het vrijwillig aanstellen van een bedrijfsrevisor/commissaris*

- (a) Welke factoren zetten een KMO aan om vrijwillig een bedrijfsrevisor/commissaris aan te stellen?

3. *Relatie KMO – bedrijfsrevisor/commissaris*

- (a) Welk soort diensten worden er door deze groep KMO's gevraagd?
(b) Wat is de perceptie van deze groep KMO's omtrent de diensten aangeboden door een bedrijfsrevisor/commissaris?

XXVI

INLEIDING

4. *Concrete resultaat van het vrijwillig aanstellen van een bedrijfsrevisor/commissaris*

- (a) Wat is de gepercipieerde impact van het vrijwillig aanstellen van een bedrijfsrevisor/commissaris op de kwaliteit van de jaarrekening, het verkrijgen van financiering zoals subsidies of kredieten en de financiële performantie van de KMO?

5. De toegevoegde waarde van deze studie ligt vooral in het feit dat zij gebaseerd is op de percepties van de KMO-bedrijfsleiders, daar waar de bestaande studies rond dit thema in een Belgische context uitsluitend gebaseerd zijn op publiek beschikbare jaarrekeningdata (bv. WILLEKENS, 2008; VAN CANEGHEM & VAN CAMPENHOUT, 2010) en geen rekening houden met percepties.

6. De resultaten van deze studie zijn interessant voor bedrijfsrevisoren die actief zijn, of de intentie hebben om actief te worden, in de (potentieel grote) markt van KMO's die niet verplicht zijn een bedrijfsrevisor aan te stellen. Een inzicht in de percepties van KMO-bedrijfsleiders omtrent de drijfveren om een bedrijfsrevisor aan te stellen (voor de financiële audit en/of adviesverlening) alsook de impact van deze controle en/of andere opdracht(en) laat bedrijfsrevisoren toe om nieuwe klantenrelaties op te bouwen en bestaande klantenrelaties te optimaliseren. Verder zijn de resultaten van deze studie ook interessant voor KMO-bedrijfsleiders die overwegen om vrijwillig beroep te doen op een bedrijfsrevisor. De percepties van KMO-bedrijfsleiders die deze beslissing reeds eerder namen kunnen hierbij nuttig zijn. Inzicht in de waaier aan diensten die een bedrijfsrevisor kan aanbieden en de mogelijke impact van deze diensten kunnen KMO-bedrijfsleiders helpen om de toegevoegde waarde van de bedrijfsrevisor (verder) te ontdekken.

7. Voor de identificatie van KMO's die niet wettelijk verplicht zijn een commissaris aan te stellen, maken we in deze studie gebruik van de Belfirst databank alsook een databank aangekocht bij de databankleverancier WDM Belgium. Vervolgens werd een vragenlijst ontwikkeld op basis van de bestaande (al dan niet academische) literatuur in dit domein en de hierboven beschreven onderzoeksvragen. Deze vragenlijst werd op voorhand getest aan de hand van interviews met KMO-bedrijfsleiders en bedrijfsrevisoren. Na goedkeuring door het begeleidingscomité van deze studie werd de vragenlijst in een eerste ronde online geplaatst via de software LimeSurvey. De dataverzameling in deze eerste ronde nam één maand in beslag. Er werden in deze eerste ronde 8.615 KMO's

gecontacteerd waarvan er 189 bruikbare antwoorden hebben gegeven (responsgraad van 2,2 %). Wegens het beperkt aantal respondenten in de eerste ronde, kregen in een tweede ronde 3.765 KMO's uit de oorspronkelijke steekproef dezelfde vragenlijst opnieuw per post toegestuurd. 399 KMO's leverden bruikbare antwoorden, wat een (gunstige) responsgraad van 10,6 % impliceert.

8. Wij wensen aan het einde van deze inleiding ook een woord van dank te richten. In eerste instantie wensen wij alle respondenten van harte te bedanken. Hun antwoorden waren cruciaal voor de analyses in dit rapport. Ten tweede wensen wij ook alle personen te bedanken die zich beschikbaar gesteld hebben voor een interview ter voorbereiding van de vragenlijst (Philippe DE VISSCHER van Icoms Detection, Marie Christine WAUTIER van Cidec Fresh, Patrick VAN BOURGOGNIE en Luc VLECK van KPMG, Bert KEGELS van BDO en twee KMO-bedrijfsleiders die anoniem wensen te blijven). Ten derde bedanken wij ook de leden van het begeleidingscomité voor hun input en feedback (Thierry DUPONT, Inge SAEYS en Marleen WILLEKENS) alsook de leden van het leescomité (Henri OLIVIER en Freddy CALUWAERTS). Een bijzonder woord van dank gaat naar Diane BREESCH en Joost VAN BUUREN voor hun constructieve input. Ten slotte gaat een woord van dank naar Erwin VANDERSTAPPEN voor de administratieve en praktische ondersteuning van deze studie.

INTRODUCTION

9. Le marché des entreprises qui ne sont pas tenues de nommer un réviseur d'entreprises est important en Belgique. Peu d'enquêtes ont été réalisées jusqu'à présent sur ce marché potentiel pour les réviseurs d'entreprises. Les PME occupent pourtant une place importante dans la vie économique belge. Des études internationales ont montré que les PME qui ne disposent pas toujours des connaissances comptables et financières nécessaires peuvent, dans certains cas, mener à une situation de faillite. (CAMERON, 1991; BIRLEY & NIKTARI, 1995; BREEN *et al.*, 2003).

10. Le suivi de la performance financière d'une entreprise doit être réalisé de manière attentive pour atteindre un niveau de croissance soutenable. Croître implique le recourt à des besoins de financement supplémentaires (actionnaires externes ou non, financement par dette ou par subsides). Tant du point de vue interne qu'externe, les PME ont un intérêt à établir des comptes annuels qui présentent une image fidèle de leur situation financière. Etablir des comptes annuels de qualité permet à un chef d'entreprise d'avoir une bonne représentation de la performance financière de son entreprise et de prendre les décisions adéquates. Par ailleurs, les actionnaires (externes ou non) exigent que des comptes annuels de qualité soient établis de manière à pouvoir évaluer la valeur ajoutée générée par le capital investi. Pour les banques et les organismes qui octroient des subsides, des états financiers de qualité peuvent être un élément essentiel quant à la décision de prêter ou non à une entreprise et à quelles conditions (p. ex. le taux d'intérêt). Ces éléments peuvent justifier que des PME fassent appel volontairement à un réviseur d'entreprises (avec un mandat de commissaire ou non) pour l'audit financier de leurs états financiers.

11. En plus de l'audit des comptes annuels, un réviseur d'entreprises peut offrir des services de conseil pour les PME comme des conseils techniques en comptabilité, des conseils fiscaux, des conseils concernant la demande d'un crédit ou l'évaluation des entreprises. Cette prestation de services de conseil peut jouer un rôle important dans la croissance d'une PME et permet également au réviseur d'entreprises de connaître davantage la PME avec laquelle il travaille.

12. Partant de ces motifs cette étude se concentre sur quatre thèmes avec les questions d'enquête suivantes:

1. *Délimitation du marché des entreprises qui ne sont pas tenues de nommer un réviseur d'entreprises*
 - (a) Approximativement, quelle est la taille du groupe de PME qui ne sont pas tenues de nommer un commissaire et qui nomment un réviseur d'entreprises/commissaire malgré tout?
 - (b) Quelle est la part du marché des cabinets de révision de petite et moyenne taille sur le marché des PME qui ne sont pas tenues de nommer un commissaire?

XXIX

INTRODUCTION

2. *Motifs de la nomination d'un commissaire sur base volontaire*

- (a) Quels sont les facteurs qui poussent une PME à faire appel volontairement à un réviseur d'entreprises/un commissaire?

3. *Relation PME – réviseurs d'entreprises/commissaire*

- (a) Quels genre de services sont demandés par ce groupe de PME ?
(b) Quelle est la perception de ce groupe de PME sur les services offerts par un réviseur d'entreprises/commissaire?

4. *Résultat concret de la nomination volontaire d'un réviseur d'entreprises/commissaire*

- (a) Quel est l'impact perçu de la nomination volontaire d'un réviseur d'entreprises/commissaire sur la qualité des comptes annuels, l'obtention de financement tels que des subventions ou des prêts et la performance financière de la PME?

13. La valeur ajoutée de cette étude réside dans le fait qu'elle est basée sur les perceptions des dirigeants de PME, alors que les études existantes en Belgique sur ce thème se basent uniquement sur des données financières rendues disponibles au public (p. ex. WILLEKENS, 2008; VAN CANEGHEM & VAN CAMPENHOUT, 2010).

14. Les résultats de cette étude sont intéressants pour les réviseurs d'entreprises qui sont actifs, ou ont l'intention de le devenir, sur le marché (potentiellement grand) des PME qui ne sont pas tenues de nommer un réviseur d'entreprises. Une meilleure perception des motivations qui poussent les dirigeants de PME à faire appel à un réviseur d'entreprises sur base volontaire (pour l'audit des comptes et/ou des services de conseil) et l'impact de cet audit des comptes et/ou des autres services isolés permettrait aux réviseurs d'entreprises d'attirer de nouveaux clients et d'optimiser leur relation client existante. En outre, les résultats de cette étude sont intéressants pour les gestionnaires de PME qui envisagent de faire appel volontairement à un réviseur d'entreprises. La perception des dirigeants de PME qui ont déjà pris cette décision est utile pour avoir connaissance de la gamme de services que le réviseur d'entreprises peut offrir et d'évaluer l'impact potentiel que ces services peuvent aider les dirigeants de PME à découvrir (en plus) la valeur ajoutée du réviseur d'entreprises.

15. Pour l'identification des PME qui ne sont pas tenues de nommer un commissaire, la base de données Belfirst ainsi que des données achetées à WDM Belgium ont été utilisées. Par la suite, un questionnaire a été élaboré sur la base de la littérature existante dans ce domaine (académique ou pas) et sur la base des questions de recherche susmentionnées. Ce questionnaire a été testé par plusieurs gestionnaires de PME et réviseurs d'entreprises. Après approbation par le comité d'accompagnement de cette étude, le questionnaire a été mis en ligne à l'aide du logiciel LimeSurvey. La collecte des données a duré un mois. Le questionnaire a été soumis à 8.615 PME dont 189 réponses sont

XXX

INTRODUCTION

considérées comme utilisables pour cette étude (taux de réponse de 2,2%). En raison du nombre limité de répondants dans la première phase, 3.765 PME choisies de l'échantillon d'origine ont dans une deuxième phase de nouveau reçu le même questionnaire par la poste. 399 PME ont fourni des réponses utilisables, ce qui implique un taux de réponse (favorable) de 10,6 %.

16. A la fin de cette introduction nous tenons à remercier d'abord toutes les personnes interrogées. Leurs réponses ont été primordiales. Ensuite, nous tenons à remercier toutes les personnes qui ont consacré du temps lors de la préparation du questionnaire (Philippe DE VISSCHER d'Icoms Détection, Marie Christine WAUTIER de Cidec Fresh, Patrick VAN BOURGOGNIE et Luc VLECK de KPMG, Bert KEGELS de BDO et deux dirigeants de PME qui souhaitent rester anonymes). Nous remercions aussi les membres du comité d'accompagnement pour leur contribution et *feedback* (Thierry DUPONT, Inge SAEYS et Marleen WILLEKENS) ainsi que les membres du comité de lecture (Henri OLIVIER et Freddy CALUWAERTS). Des remerciements particuliers sont adressés à Diane BREESCH et Joost VAN BUUREN pour leur contribution constructive. Un dernier mot de remerciement à Erwin VANDERSTAPPEN pour son soutien administratif et pratique tout au long de cette étude.

XXXI

INTRODUCTION

DEEL 1

LITERATUURSTUDIE

PARTIE 1RE

ETUDE BIBLIOGRAPHIQUE

ALGEMENE INLEIDING

In dit deel wordt een niet-exhaustief overzicht gegeven van de relevante bestaande studies omtrent de vrijwillige keuze voor een externe financiële audit (gebaseerd op de agency-theorie en andere in de literatuur aangehaalde theorieën), de voordelen van een vrijwillige externe financiële audit (impact op de kwaliteit van de jaarrekening, impact op de toegang tot schuldenfinanciering en de kostprijs ervan), de rol van de bedrijfsrevisor als adviesverlener en de combinatie van auditdiensten en non-auditdiensten (voor- en nadelen). De meerderheid van deze studies werden uitgevoerd in andere landen dan België wat niet wegneemt dat de inzichten van deze studies interessante en belangrijke input zijn voor deze studie.

2

HOOFDSTUK 1

DE VRIJWILLIGE KEUZE VOOR EEN EXTERNE FINANCIËLE AUDIT

CHAPITRE 1ER

LE CHOIX VOLONTAIRE POUR UN AUDIT FINANCIER EXTERNE

1.1. INLEIDING

17. In de wetenschappelijke literatuur wordt ervan uitgegaan dat de vrijwillige keuze voor een externe financiële audit een rationele keuze is die gebaseerd is op een afweging van de voordelen (o.a. makkelijker toegang krijgen tot leningen dankzij een betere kwaliteit van de jaarrekening) en de nadelen (o.a., de kostprijs). De bevindingen van COLLIS (2010) bevestigen dit. De resultaten van deze studie geven immers aan dat de vrijwillige vraag naar een externe financiële audit positief beïnvloed wordt door de gepercipieerde voordelen en negatief beïnvloed wordt door percepties met betrekking tot de kostprijs. In wat volgt wordt een overzicht gegeven van het voorafgaand onderzoek naar de vrijwillige keuze voor een externe financiële audit.

4

1.2. AGENCY-THEORIE

18. Hoewel er in de wetenschappelijke literatuur verschillende theorieën gebruikt worden om de auditorkeuze te verklaren (*cf. infra*, nr. 23 en volgende), is het voornamelijk de zogenaamde *agency*-theorie (voor een uitvoerige bespreking verwijzen we naar JENSEN & MECKLING (1976)) die gebruikt wordt om de vrijwillige vraag naar een externe financiële audit te verklaren (*cf. bv.* CHOW, 1982; CAREY, SIMNETT, & TANESKI, 2000). Een externe financiële audit wordt immers gezien als een kostenefficiënte methode om zogenaamde *agency*-kosten⁽¹⁾ te reduceren (*cf. bv.* DEANGELO, 1981; WATTS & ZIMMERMAN, 1986). Een *agency*-relatie is een relatie waarbij een lasthebber (de zogenaamde agent) geautoriseerd wordt om in naam en voor rekening van een lastgever (de zogenaamde principaal) te handelen (WILLEKENS, 2008). Een klassiek voorbeeld van een *agency*-relatie is de scheiding tussen het aandeelhouderschap en het management van de onderneming. In dit type *agency*-relatie geven de aandeelhouders (lastgever) de opdracht aan het management (lasthebber) om de onderneming te leiden. Aangezien de belangen van beide partijen niet steeds zullen stroken⁽²⁾, wat aanleiding geeft tot zogenaamde *agency*-kosten (d.i. het welvaartsverlies dat geleden wordt door de lastgever indien de lasthebber in zijn eigen belang handelt), zullen er mechanismen ingevoerd worden om

⁽¹⁾ Er worden drie types *agency*-kosten onderscheiden: (1) “*monitoring*” kosten; (2) “*bonding*” kosten; en (3) “*residual loss*”. Monitoring kosten zijn de kosten gerelateerd aan het observeren van de handelingen van de agent (d.i. teneinde na te gaan of de agent in het belang van de principaal handelt). Door middel van financiële rapportering leggen managers (d.i. de agent) verantwoording af aan de aandeelhouders (d.i. de principaal) en de kosten gerelateerd aan financiële rapportering (o.a. kostprijs opstellen jaarrekening, kostprijs externe financiële audit) kunnen derhalve beschouwd worden als *monitoring* kosten. *Bonding* kosten zijn kosten die gerelateerd zijn aan acties door de agent genomen worden om belangenconflicten tussen beide partijen te reduceren. Indien het management bijvoorbeeld vrijwillig tussentijds financieel rapporteert aan de aandeelhouders, om op die manier aan te tonen dat ze in het belang van de aandeelhouders handelen, kunnen de daaraan gerelateerde kosten beschouwd worden als *bonding* kosten. Door middel van *monitoring* en *bonding* mechanismen wordt getracht de *agency*-problemen te reduceren. Desalniettemin kunnen de belangen van beide partijen nooit perfect op elkaar afgestemd worden, wat resulteert in een zogenaamd *residual loss*.

⁽²⁾ In het *agency*-model wordt uitgegaan van rationele actoren die hun eigen nut (trachten te) maximaliseren. Een gevolg daarvan is dat verondersteld wordt dat actoren hun eigen belang zullen nastreven.

potentiële welvaartstransfers (denken we bv. aan exuberante onkostennota's van het management) te vermijden. Financiële rapportering is een mechanisme dat gebruikt wordt om *agency*-kosten te reduceren. Door middel van financiële rapportering legt de lasthebber immers verantwoording af over zijn handelingen. Een externe financiële audit kan ook bijdragen tot een vermindering van de *agency*-kosten, daar een externe financiële audit de getrouwheid van de verstrekte informatie versterkt. Indien de lasthebber niet in het belang van de lastgever heeft gehandeld, heeft hij immers een motief om niet waarheidsgetrouw te rapporteren.

19. In de literatuur worden doorgaans volgende *agency*-relaties onderscheiden: (1) manager versus eigenaar; (2) manager (of eigenaar) versus schuldeiser; en (3) personeel versus manager (of eigenaar). Gegeven het feit dat de focus in deze studie ligt op KMO's, waar de scheiding tussen eigenaarschap en leiding (d.i. management) van de onderneming doorgaans minder uitgesproken is (d.i. de eigenaar zal de onderneming in de meeste gevallen zelf leiden)⁽³⁾, wordt er dikwijls van uitgegaan dat voornamelijk de twee andere *agency*-relaties aan de basis zullen liggen van de vrijwillige vraag naar een externe financiële audit (NIEMI, KINNUNEN, OJALA, & TROBERG, 2009). Desalniettemin vinden CAREY, SIMNETT, & TANESKI (2000) voor kleine Australische familiebedrijven dat de vraag naar een vrijwillige externe audit groter is bij een stijgend aandeel niet-familiaal management en een stijgend aandeel niet-familiale bestuurders. Ook COLLIS, JARVIS & SKERRATT (2004) vinden voor Britse KMO's dat de waarschijnlijkheid van een vrijwillige externe audit groter is wanneer niet alle aandeelhouders betrokken zijn in de dagdagelijkse activiteiten van de onderneming.

20. Wat de tweede *agency*-relatie betreft (manager of eigenaar versus schuldeiser) tonen verschillende studies een significant positief verband aan tussen het vrijwillig opteren voor een externe financiële audit en de schuldgraad van de onderneming (cf. bv. CHOW, 1982; CAREY, SIMNETT, & TANESKI, 2000; NIEMI, KINNUNEN, OJALA, & TROBERG, 2012). Er wordt dan uitgegaan van de assumptie dat de *agency*-kosten gerelateerd aan schuldfinanciering⁽⁴⁾ toenemen naarmate de schuldgraad hoger wordt (WATTS & ZIMMERMAN, 1986). Ondernemingen met een hoge schuldgraad blijken dus eerder geneigd te zijn om vrijwillig beroep te doen op een externe financiële audit om op die manier de *agency*-kosten te reduceren. Het is belangrijk om op te merken dat er in de literatuur van uitgegaan wordt dat de *agency*-kosten worden doorgerekend aan

⁽³⁾ Zoals besproken in ANG, COLE, & LIN (2000) zijn er verschillende situaties denkbaar. Enerzijds bestaat de mogelijkheid dat het management geen aandelen in de onderneming bezit. Anderzijds is er de situatie waarbij het management wel aandeelhouder is van de onderneming (gaande van een zeer beperkte deelneming tot 100% van het kapitaal). Indien het management 100% van de aandelen bezit, is er vanzelfsprekend geen sprake van *agency*-problemen (d.i. de belangen van manager en eigenaar vallen immers samen). Interessant om op te merken is dat ANG, COLE, & LIN (2000) aantonen dat de *agency*-kosten toenemen naarmate het management een kleinere deelneming in de onderneming bezit. Voor een uitgebreidere bespreking van deze materie verwijzen we naar ANG, COLE, & LIN (2000).

⁽⁴⁾ Ook in het kader van deze *agency*-relatie treden belangenconflicten op. Zo kan de agent (manager of eigenaar) bijvoorbeeld overgaan tot het uitkeren van buitensporige dividenden, wat resulteert in een daling van de activa en bijgevolg een minder goede bescherming van de schuldeiser(s) (d.i. de principaal). Voor een gedetailleerde bespreking van de verschillende types *agency*-problemen verwijzen we naar JENSEN & MECKLING (1976).

de lasthebber ⁽⁵⁾ (bv. in de vorm van een hogere intrestvoet). De lasthebber heeft er bijgevolg zelf voordeel bij om de *agency*-kosten te drukken (door middel van bv. een vrijwillige externe financiële audit). Op die manier kan dan bijvoorbeeld goedkoper krediet verkregen worden.

21. Met betrekking tot het derde type *agency*-relatie (d.i. personeel versus manager (of eigenaar)), stelt ABDEL-KHALIK (1982) dat naarmate het aantal hiërarchische niveaus in de onderneming stijgt, de waarschijnlijkheid toeneemt dat vrijwillig geopteerd wordt voor een externe financiële audit. Dit is een gevolg van het feit dat het moeilijker wordt om de handelingen van het personeel te controleren naarmate hun aantal toeneemt. Een externe financiële audit kan dan dit zogenaamde verlies aan controle reduceren.

22. Verder wordt ook de grootte van de onderneming gelinkt aan de vrijwillige keuze voor een externe financiële audit (cf. bv. CHOW, 1982; HAY & DAVIS, 2004). Hiervoor worden verschillende argumenten aangereikt. Ten eerste is het zo dat naarmate de onderneming groter wordt de absolute omvang van potentiële welvaartstransfers (we verwijzen naar het voorbeeld van exuberante onkostennota's dat eerder werd aangehaald) toeneemt waardoor een externe financiële audit meer aangewezen is. Ten tweede is het zo dat de scheiding tussen eigenaarschap en management (cf. het *agency*-verhaal) doorgaans meer waarschijnlijk/uitgesproken wordt naarmate de onderneming groter is aangezien grotere bedrijven doorgaans meer externe aandeelhouders hebben. Ten derde wordt gesteld dat de relatieve kostprijs van een financiële audit daalt naarmate de onderneming groter is. Er zijn immers bepaalde vaste kosten verbonden aan een externe financiële audit en die zullen dus zwaarder doorwegen bij kleine(re) ondernemingen. Consistent met deze argumenten rapporteren een aantal studies (cf. bv. CHOW, 1982; HAY & DAVIS, 2004) een significant positief verband tussen ondernemingsgrootte en de vrijwillige keuze voor een externe financiële audit.

1.3. ANDERE THEORIEËN

23. Naast de *agency*-theorie worden ook andere theorieën gebruikt om de auditorkeuze te verklaren (voor een gedetailleerdere bespreking verwijzen we naar WEETS (1999) en/of WILLEKENS (2008).

24. Jaarrekeninggebruikers kunnen aanzienlijke verliezen lijden ten gevolge van materiële fouten in de jaarrekening. Volgens de *verzekeringstheorie* is de kans dat jaarrekeninggebruikers deze verliezen gecompenseerd zien groter wanneer de jaarrekening onderworpen werd aan een externe financiële audit. Indien de jaarrekening extern geauditeerd werd, kan men de geleden verliezen immers mee op de auditor trachten te verhalen. Het is hier wel belangrijk op te merken dat de auditor vanzelfsprekend niet onvoorwaardelijk aansprakelijk is, maar enkel indien aangetoond kan worden dat de auditor nalatig is geweest (WILLEKENS, 2008). Op basis van de *verzekeringstheorie* zou

⁽⁵⁾ In het *agency*-model wordt uitgegaan van efficiëntie. Er wordt met andere woorden verondersteld dat de principaal in staat is *agency*-kosten (correct) in te schatten en vervolgens zal hij deze kosten doorrekenen aan de agent.

men met andere woorden verwachten dat risicovollere ondernemingen meer geneigd zijn te opteren voor een externe financiële audit om de stakeholders op die manier bijkomende garanties te bieden. Desalniettemin wordt deze verwachting niet bevestigd door empirische studies. NIEMI, KINNUNEN, OJALA, & TROBERG (2009) kunnen immers geen verband aantonen tussen financiële moeilijkheden en de vrijwillige keuze voor een externe financiële audit. In de literatuur wordt dan ook gesteld dat het risico op aansprakelijkheid voor de auditor aanzienlijk lager ligt bij niet-beursgenoteerde ondernemingen (waaronder KMO's) wat mogelijk een verklaring kan bieden voor het feit dat de empirische bevindingen niet stroken met de *verzekeringsstheorie*. Bovendien is het ook nuttig op te merken dat vervolging van de commissaris eerder uitzonderlijk is in België (cf. bv. AERTS, 2002), waardoor de relevantie van deze theorie in een Belgische context beperkt blijft.

25. Verder wordt in de literatuur ook nog verwezen naar de *informatietheorie* (of *signaaltheorie*). Deze theorie is gestoeld op het principe van asymmetrische informatie (of een informatiekloof). Er is sprake van asymmetrische informatie omdat het management van de onderneming over meer informatie beschikt over de onderneming dan de (potentiële) externe aandeelhouders daar managers actief betrokken zijn bij het dagelijkse reilen en zeilen van de onderneming. Asymmetrische informatie geeft aanleiding tot een onderwaardering van de aandelenprijs omwille van het feit dat investeerders ten gevolge van een gebrek aan informatie niet in staat zijn te differentiëren tussen goede en slechte (of minder goede) ondernemingen. Goede ondernemingen (d.i., ondernemingen met goede vooruitzichten) hebben er bijgevolg alle belang bij om positieve informatie kenbaar te maken (d.i. of te signaleren en vandaar de term *signaaltheorie*) aan investeerders en op die manier onderwaardering tegen te gaan. De keuze voor een externe financiële audit kan gezien worden als een signaal om de positieve performantie en goede vooruitzichten in de verf te zetten, daar auditors eerder geneigd zullen zijn risicovolle klanten (met structureel slechtere performantie en minder goede vooruitzichten) te weigeren. Deze theorie is intuïtief minder relevant voor KMO's, daar ze betrekking heeft op een onderwaardering van de aandelenprijs. Desalniettemin, kan deze *informatietheorie* mogelijk wel van toepassing zijn bij bijvoorbeeld de overdracht van KMO's waar het belang van goede vooruitzichten in de verf zetten een impact kan hebben op de waardering en dus de prijs.

HOOFDSTUK 2

EERDER ONDERZOEK NAAR DE VOORDELEN VERBONDEN AAN EEN (VRIJWLLIGE) EXTERNE FINANCIËLE AUDIT

CHAPITRE 2

ENQUETE PREALABLE AUX AVANTAGES LIES A UN AUDIT FINANCIER EXTERNE (VOLONTAIRE)

2.1. DE INVLOED VAN EEN EXTERNE FINANCIËLE AUDIT OP DE SCHULDGRAAD (ALS MAATSTAF VOOR TOEGANG TOT SCHULDFINANCIËRING)

26. In de literatuur wordt vaak geopperd dat het, omwille van een gebrek aan publiek beschikbare informatie, moeilijk(er) is voor KMO's om externe financiering aan te trekken (cf. bv. BERGER & UDELL, 1998). Er wordt dan verwezen naar het feit dat grote(re) ondernemingen doorgaans geconfronteerd worden met uitgebreidere informatieverplichtingen dan KMO's. In een Belgische context wordt dit duidelijk geïllustreerd door het onderscheid dat gemaakt wordt tussen het volledig en het verkort schema ⁽⁶⁾ van de jaarrekening waarbij KMO's doorgaans volgens het verkort schema rapporteren wat per definitie de informatieasymmetrie tussen schuldeisers en de onderneming groter maakt. Een bijkomend argument dat in de literatuur aangehaald wordt om de financieringsproblematiek van KMO's te verklaren is de onzekerheid die vaak heerst met betrekking tot de kwaliteit van de door KMO's ter beschikking gestelde informatie (cf. bv. PETTIT & SINGER, 1985; ORTIZ-MOLINA & PENAS, 2006). Hier wordt dan verwezen naar het feit dat de informatie die door KMO's in de jaarrekening verstrekt wordt, in tegenstelling tot die van grote(re) ondernemingen, doorgaans niet aan een externe financiële audit onderworpen wordt.

27. Teneinde voormelde argumenten empirisch te toetsen, gaan VAN CANEGHEM & VAN CAMPENHOUT (2010) de invloed van de hoeveelheid en de kwaliteit van publiek beschikbare informatie na op de schuldgraad van Belgische KMO's. De resultaten van deze studie bevestigen de in de literatuur aangehaalde argumenten en tonen aan dat: (1) een grotere hoeveelheid publiek beschikbare informatie (wordt gemeten op basis van het onderscheid volledig versus verkort schema van de jaarrekening); en (2) een betere kwaliteit van publiek beschikbare informatie (wordt gemeten op basis van het feit of de jaarrekening al dan niet onderworpen werd aan een externe financiële audit) significant positief gerelateerd zijn aan de schuldgraad. Met andere woorden, de resultaten van deze studie suggereren dat Belgische KMO's die (vrijwillig) het volledig schema van de jaarrekening neerleggen en/of hun jaarrekening laten onderwerpen aan een externe financiële audit gemakkelijker toegang krijgen tot schuldfinanciering.

28. Ook buitenlandse studies bevestigen deze stelling ⁽⁷⁾. CAREY, SIMNETT & TANESKI (2000) vinden voor Australische KMO's dat de vrijwillige vraag naar een externe audit positief gerelateerd is aan de schuldgraad van de onderneming. COLLIS, JARVIS & SKERRATT (2004) vinden voor Britse KMO's dat wanneer een KMO normaliter een kopie van de jaarrekening aan de bank verschaft, deze KMO meer waarschijnlijk beroep zal blijven doen op een externe auditor indien de auditverplichting voor KMO's wegvalt. Tot slot vinden NIEMI, KINNUNEN, OJALA & TROBERG (2012) dat Finse KMO's die beroep

⁽⁶⁾ Een vennootschap kan rapporteren volgens het verkort schema indien ze niet meer dan één van de volgende criteria overschrijdt: jaargemiddelde van het personeelsbestand > 50; jaaromzet excl. BTW > 7 300 000 euro; of balanstotaal > 3 650 000 euro. Indien het jaargemiddelde van het personeelsbestand meer dan 100 werknemers bedraagt, is de vennootschap sowieso verplicht het volledig schema van de jaarrekening neer te leggen.

⁽⁷⁾ In dit opzicht is het zeer belangrijk op te merken dat er internationaal belangrijke verschillen optreden in de wijze waarop KMO's gedefinieerd worden.

doen op schuldfinanciering eerder geneigd zijn beroep te zullen blijven doen op een externe auditor indien de auditverplichting voor KMO's wegvalt. Deze bevindingen tonen het nut van een externe financiële audit aan in het kader van het verkrijgen van schuldfinanciering.

2.2. DE INVLOED VAN EEN EXTERNE FINANCIËLE AUDIT OP DE KOSTPRIJS VAN SCHULDFINANCIERING

29. Daar waar in wetenschappelijk onderzoek voornamelijk aandacht geschonken wordt aan de kapitaalkost van beursgenoteerde ondernemingen, bestaan er toch een aantal studies die de invloed van een (vrijwillige) externe financiële audit op de kostprijs van schuldfinanciering bij niet-beursgenoteerde ondernemingen onderzoeken (*cf.* bv. KIM, SIMUNIC, STEIN, & YI, 2011; BLACKWELL, NOLAND, & WINTERS, 1998). Gegeven het belang van schuldfinanciering voor KMO's (op basis van onderzoek van VAN CANEGHEM & VAN CAMPENHOUT (2010) en HEYMAN, DELOOF, & OOGHE (2008) blijkt dat de gemiddelde schuldgraad van Belgische KMO's om en bij de 70 % bedraagt wat grotendeels verklaard kan worden door de fiscale aantrekkelijkheid van schuldenfinanciering in België) is dit vanzelfsprekend een zeer relevant vraagstuk.

30. Zoals eerder aangegeven wordt de relatie tussen de onderneming en haar schuldeisers bestempeld als een *agency*-relatie. Asymmetrische informatie en potentiële welvaarts transfers (*cf. supra*, nr. 18) zullen aanleiding geven tot *agency*-kosten. Rationele kredietverstrekkers zullen deze *agency*-kosten dan ook doorrekenen aan de onderneming in de vorm van een hogere intrestvoet. Financiële rapportering en een externe audit van deze informatie zijn een manier om deze *agency*-kosten te reduceren en op die manier de intrestkost te drukken. Sommige internationale studies (*cf.* BLACKWELL, NOLAND, & WINTERS, 1998; en KIM, SIMUNIC, STEIN, & YI, 2011) geven inderdaad aan dat de kostprijs van schuldfinanciering significant lager ligt bij ondernemingen die vrijwillig opteren voor een externe financiële audit dan bij ondernemingen waarvan de jaarrekening niet extern gecontroleerd wordt. Bijvoorbeeld BLACKWELL, NOLAND, & WINTERS (1998) vinden voor Amerikaanse KMO's dat de intrestkost bij KMO's die vrijwillig een audit ondergaan 25 basispunten lager ligt dan bij niet-geauditeerde KMO's. In een Belgische context kon WILLEKENS (2008) een dergelijk verband echter niet bevestigen. Als mogelijke verklaring werd aangehaald dat KMO's een inherent hoger risico inhouden voor banken wat per definitie altijd tot hogere intrestvoeten zal leiden.

2.3. DE INVLOED VAN EEN EXTERNE FINANCIËLE AUDIT OP DE KWALITEIT VAN DE JAARREKENING

31. Zoals reeds aangegeven door WILLEKENS (2008) ligt de nadruk in wetenschappelijk onderzoek op het effect van verschillende types auditors op de kwaliteit van de gerapporteerde informatie (cf. bv. BECKER, DEFOND, JIAMBALVO, & SUBRAMANYAM, 1998; DEANGELO, 1981; FRANCIS, MAYDEW, & SPARKS, 1999; GAEREMYNCK, VAN DER MEULEN, & WILLEKENS, 2008; PALMROSE, 1988). Omwille van databeperkingen blijkt het zeer moeilijk om het effect van *een externe financiële audit op zich* te meten (WILLEKENS, 2008).

32. Desalniettemin zijn er toch een aantal Belgische studies die aantonen dat een externe financiële audit een gunstige invloed heeft op de kwaliteit van de gerapporteerde informatie. WILLEKENS (2008) vond in haar steekproef van kleine KMO's die vrijwillig een bedrijfsrevisor aanstelden dat deze minder aan resultaatverlagende winststuring (*earnings management*) deden en dat er door deze KMO's significant meer belastingregularisaties openbaar gemaakt werden in vergelijking met een groep KMO's waar geen beroep gedaan werd op een bedrijfsrevisor. Daar beide elementen gerelateerd zijn aan de kwaliteit van de jaarrekening, suggereren deze resultaten dat een vrijwillige externe financiële audit de kwaliteit van de jaarrekening ten goede komt. Naar aanleiding van belangrijke wijzigingen in de wetgeving met betrekking tot financiële rapportering en externe controle bij Belgische verenigingen, deden VERBRUGGEN, CHRISTIAENS, & MILIS (2010) onderzoek naar de kwaliteit van de door Belgische verenigingen verstrekte jaarrekeninginformatie aan de hand van een zogenaamde *compliance*-index. In deze index wordt, onder andere, gekeken naar: tijdigheid, vergelijkbaarheid, volledigheid en accuraatheid van de jaarrekeninginformatie. Op basis van een analyse van de jaarrekeningen van 895 vzw's opgesteld volgens het volledig schema voor boekjaar 2006, blijkt een externe financiële audit significant positief gerelateerd te zijn aan de kwaliteit van de gerapporteerde informatie. In lijn met deze bevindingen, rapporteren VERBRUGGEN, REHEUL, VAN CANEGHEM, DIERICK, CHRISTIAENS, & VANHEE (2011) op basis van recenter enquête-onderzoek bij Belgische vzw's dat het merendeel van de respondenten waarvan de jaarrekening aan een externe financiële audit onderworpen werd ervan overtuigd is dat een externe financiële audit de kwaliteit van de gerapporteerde jaarrekeninginformatie ten goede komt. De literatuurstudie van KINNEY & MARTIN (1994) die focust op onderzoek naar aanpassingen die in de jaarrekening doorgevoerd worden naar aanleiding van de externe financiële audit is ook het vermelden waard. Hoewel de studies waarnaar zij verwijzen uitgevoerd werden in een andere institutionele context (d.i. het gaat om Amerikaans onderzoek), geven de bevindingen van deze literatuurstudie aan dat een financiële audit de kwaliteit van de gerapporteerde informatie ten goede komt.

12

HOOFDSTUK 3

DE VRAAG VAN KMO'S NAAR ADVIESVERLENING

CHAPITRE 3

LA DEMANDE DES PME POUR LA DELIVRANCE DE CONSEIL

33. In de literatuur is men het er over eens dat gebrek aan boekhoudkundige en financiële vaardigheden één van de belangrijkste oorzaken is van faillissementen en falingen bij KMO's (BREEN, SCIULLI, & CALVERT, 2003) (BERESFORD & SAUNDERS, 2005). Beroep doen op externe adviesverlening kan er dus voor zorgen dat eigenaars/managers van KMO's een beter inzicht krijgen in de financiële aspecten van het ondernemen (MARRIOTT, MARRIOTT, COLLIS, & SON, 2008). Met andere woorden, adviesverlening is onmiskenbaar belangrijk voor de ontwikkeling van KMO's (BERRY, SWEETING, & GOTO, 2006). Sommige studies tonen dan ook aan dat KMO's die gebruik maken van externe adviesverlening beter presteren dan diegene die dit niet doen (CAREY, SIMNETT, & TANESKI, 2005) (BERRY, SWEETING, & GOTO, 2006) (MCLARTY, 2005), andere studies vinden dit verband echter niet (ALDRICH & REESE, 1993) (COOPER, GIMENO-GASCON, & WOO, 1994) (STOREY, 1994)). Performantie wordt in deze studies gemeten op verschillende manieren, bijvoorbeeld winst, marktaandeel en groei. (JIANG & QURESHI, 2006) definiëren bijvoorbeeld performantie als alles wat de kosten vermindert en bijdraagt tot de waardecreatie.

34. Net zoals accountants (*cf.* (BENNETT & ROBSON, 1999) (FOGARTY, RADCLIFFE, & CAMPBELL, 2006) bieden auditoren een brede waaier van adviesverlening aan (*cf.* bijlage 1 en 2 – vraag 33 van de enquête – voor een opsomming van de types adviesverlening die aangeboden kunnen worden door een auditor). Het is belangrijk op te merken dat adviesverlening in hoofdzaak aangekocht wordt om de eigenaar/manager van de KMO te helpen bij het nemen van beslissingen en niet zozeer gericht is op de behoeften van externe belanghebbenden zoals dit het geval is bij de financiële audit van de jaarrekening (TANESKI & CAREY, 2007). Dit neemt echter niet weg dat adviesverlening vaak wel gecombineerd wordt met de financiële audit van de jaarrekening (als onderdeel ervan of losstaand) (*cf. infra*, nrs. 36 tot 48).

35. Diverse internationale studies hebben de vraag naar externe adviesverlening bij KMO's bestudeerd. Uit Britse studies blijkt dat de klanten van accountantskantoren (in vele gevallen zijn dit KMO's) hun accountant frequent aanspreken voor een hele waaier van andere aspecten bovenop het basis takenpakket (KIRBY & KING, 1997) (BENNETT & ROBSON, 1999). Kleine bedrijven doen in hogere mate beroep op hun accountant/auditor als ze deze als competent percipiëren (GOODERHAM, TOBIASEN, DOVING, & NORDHAUG, 2004) (TANESKI & CAREY, 2007), als ze openstaan voor adviesverlening in het algemeen (GOODERHAM, TOBIASEN, DOVING, & NORDHAUG, 2004), als ze jonger zijn aangezien ze dan meer geconfronteerd worden met het gebrek aan interne kennis en competenties (SCHMELTZER, 1991), en als ze opereren in een dynamische omgeving (DYER & ROSS, 2008).

HOOFDSTUK 4

GEZAMENLIJKE AUDIT- EN NIET- AUDITDIENSTVERLENING DOOR DE AUDITOR

CHAPITRE 4

AUDIT CONJOINT ET PRESTATION DES SERVICES NON-AUDIT PAR L'AUDITEUR

4.1. INLEIDING

36. Wat gezamenlijke audit- en niet-auditdienstverlening door de auditor betreft, onderscheiden we in de wetenschappelijke literatuur: (1) de studies die de voor- en nadelen onderzoeken van dit gezamenlijk aanbod; en (2) de studies die de determinanten onderzoeken van de aan- of afwezigheid en/of van de intensiteit van niet-auditdienstverlening geleverd door de auditor.

4.2. NADELEN VAN EEN GEZAMENLIJKE AUDIT- EN NIET-AUDITDIENSTVERLENING DOOR DE AUDITOR

37. Het gezamenlijk aanbod van audit- en niet-auditdiensten door eenzelfde auditor houdt een reëel gevaar in voor de onafhankelijkheid van de auditor. Deze bedreiging voor de onafhankelijkheid kan verschillende vormen aannemen (MIKOL & STANDISH, 1998). Ten eerste is er het risico van eigenbelang. Hoge honoraria uit niet-auditdienstverlening doen het economische belang van klanten stijgen wat een risico impliceert voor de onafhankelijkheid van de auditor die ook de jaarrekening controleert (MAUTZ & SHARAF, 1961). Ten tweede is er het risico van zelfcontrole. De uitvoering van welbepaalde niet-auditdiensten door dezelfde auditor (zoals bv. het voeren van de boekhouding en het aanbieden van waarderingsdiensten) impliceert dat de auditor bij de audit van de jaarrekening zichzelf controleert. Ten derde is er het risico van familiariteit. Zo kan bijvoorbeeld een te grote betrokkenheid van de auditor in het management van de klant (door de niet-auditdiensten) de onafhankelijkheid van de auditor bedreigen. Het risico van zelfcontrole en familiariteit wordt door de Belgische wetgeving sterk gereduceerd aangezien het verboden is om bepaalde niet-auditdiensten te combineren met het mandaat van commissaris (art. 183ter KB van 30 januari 2011 tot uitvoering van het W. Venn.). De economische band met de klant als gevolg van een grote niet-auditdienstverlening blijft echter wel een risico voor de onafhankelijkheid van de auditor in de Belgische context.

38. Ondanks het feit dat regelgevers (bv. SEC, EC) en beroepsorganisaties (bv. IFAC) het gezamenlijke aanbod van audit- en niet-auditdiensten beschouwen als een bedreiging voor de onafhankelijkheid van de auditor en voor de auditkwaliteit, vindt de wetenschappelijke literatuur geen unaniem bewijs voor deze stelling. Hierbij enkele voorbeelden. Enerzijds vinden (FRANKEL, JOHNSON, & NELSON, 2002) dat bedrijven die meer *consulting* diensten kopen bij hun auditor, meer aan winststuring (*earnings management*) doen, wat wijst op een lager niveau van auditkwaliteit/onafhankelijkheid. Anderzijds zijn HABIB & ISLAM (2007), CHUNG & KALLAPUR (2003), ASHBAUGH, LAFOND & MAYHEW (2003) en ANTLE, GORDON, NARAYANAMOORTHY & ZHOU (2002) niet in staat een positieve relatie te vinden tussen niet-auditdienstverlening en winststuring. Ook kan er geen verband aangetoond worden tussen het aanbod van niet-auditdiensten en een lagere kans om een *going concern*-verklaring te geven aan ondernemingen in moeilijkheden (*i.e.* gebrek aan auditkwaliteit/onafhankelijkheid) (DEFOND, RAGHUNANDAN, & SUBRAMANYAM, 2002). Verder zijn AGRAWAL & CHADHA (2005) en RAGHUNANDAN, READ & WHISENANT (2003) niet in staat een bewijs te leveren voor meer frequente correcties van eerder gerapporteerde cijfers (*i.e.* lagere auditkwaliteit/ onafhankelijkheid) bij hogere niet-audithonoraria.

Wat de *Earnings Response Coëfficiënt* (ERC) als maatstaf voor auditkwaliteit betreft, vinden studies wel eenduidig empirisch bewijs. Deze studies hebben betrekking op beursgenoteerde ondernemingen, niet op KMO's. Zowel FRANCIS & KE (2006) als KRISHNAN, SAMI & ZHANG (2005) tonen aan dat de marktrespons op trimestriële resultaten lager is voor ondernemingen met hogere niet-audit honoraria, wat dus wijst op een lagere gepercipieerde auditkwaliteit door de markt. Deze laatste maatstaf (ERC) meet de onafhankelijkheid van de auditor zoals gepercipieerd door de markt (de schijn van onafhankelijkheid), de voorgaande maatstaven (winststuring, de waarschijnlijkheid dat een auditor een *going concern*-verklaring geeft aan een onderneming in moeilijkheden, en de publicatie van correcties van eerder gerapporteerde cijfers) meten de reële (on)afhankelijkheid van de auditor (LIM & TAN, 2008).

39. Samengevat kan dus gesteld worden dat uit voorgaand empirisch onderzoek blijkt dat niet-auditdienstverlening door de externe auditor mogelijk een negatieve invloed heeft op de schijn van onafhankelijkheid (zoals gepercipieerd door de gebruikers van de jaarrekening), maar geen eenduidige invloed heeft op de reële onafhankelijkheid van de auditor (LIM & TAN, 2008). Het bestaan van negatieve percepties kan echter niet genegeerd worden aangezien negatieve markteffecten ook het gevolg kunnen zijn van percepties (POTT, MOCK, & WATRIN, 2009). Een auditor kan zijn functie enkel vervullen als hij als onafhankelijk gepercipieerd wordt. De conflicterende resultaten uit voorgaand onderzoek worden onder andere toegeschreven aan de verscheidenheid van maatstaven om auditkwaliteit te meten. Ook de variëteit in het type van niet-auditdienstverlening dat bestudeerd wordt, kan leiden tot ambigue resultaten. KINNEY, PALMROSE & SCHOLZ (2004) vinden voor dienstverlening inzake het ontwerp en de implementatie van financiële informatiesystemen en inzake de interne audit geen significante relatie met auditkwaliteit. Voor welbepaalde niet-gespecificeerde niet-auditdiensten vinden ze echter wel een significante negatieve relatie met auditkwaliteit en voor fiscale dienstverlening vinden ze dan weer een significante positieve associatie met auditkwaliteit. Er is een groeiende niche in de auditliteratuur die aantoont dat fiscale dienstverlening door de auditor de auditkwaliteit positief beïnvloedt (cf. bv. KRISHNAN & VISVANATHAN (2011); SEETHARAMAN, SUN, & WANG (2009); ROBINSON (2008)).

40. Ook andere factoren die niet opgenomen werden in voorgaande studies kunnen de conflicterende bevindingen verklaren. Zo kan de mate van sectorspecialisatie van de statutaire auditor de relatie tussen het aanbod van niet-auditdiensten en auditkwaliteit beïnvloeden. LIM & TAN (2008) tonen aan dat sectorspecialisten significant beter hun onafhankelijkheid bewaren dan niet-sectorspecialisten wanneer ze niet-auditdiensten aanbieden aan hun klanten. Aangezien sectorspecialisten veel investeren in het ontwikkelen van sectorspecifieke expertise en in het opbouwen van een reputatie, zijn sectorspecialisten mogelijk meer bezorgd om potentieel reputatieverlies en zijn zij beter bekwaam om synergieën (cf. *infra*, nr. 41.) te benutten, wat hun hogere auditkwaliteit kan verklaren (OWHOSO, MESSIER, & LYNCH, 2002). Verder kan ook de grootte van de klant de conflicterende bevindingen verklaren. Er zijn aanwijzingen dat een auditor minder snel de onafhankelijkheid zal verliezen bij zijn/haar kleine klanten dan bij zijn/haar grote klanten. Volgens REYNOLDS, DEIS & FRANCIS (2004) is het economische belang van kleine ondernemingen, de beoogde doelgroep in deze studie, niet invloedrijk genoeg in de portefeuille van auditkantoren opdat deze hun onafhankelijkheid zouden

opgeven, zelfs bij relatief hoge niet-audit honoraria. In dit opzicht is de bedreiging die niet-auditdienstverlening vormt voor de onafhankelijkheid van de auditor minder belangrijk in een KMO-context. Anderzijds is het in de Belgische context zo dat kleine auditkantoren veelal een exclusieve KMO-klientenportefeuille hebben. Bijgevolg kan het economische belang van een KMO voor kleinere auditkantoren wel substantieel zijn, en kan niet-auditdienstverlening wel een bedreiging voor de onafhankelijkheid vormen.

4.3. VOORDELEN VAN EEN GEZAMENLIJKE AUDIT- EN NIET-AUDITDIENSTVERLENING DOOR DE AUDITOR

18

41. Er zijn ook voordelen verbonden aan gezamenlijke audit- en niet-auditdienstverlening. Gezamenlijke audit- en niet-auditdienstverlening door de statutaire auditor kan gepaard gaan met verhoogde effectiviteit en efficiëntie ten gevolge van zogenaamde *knowledge spillovers* of synergieën (GLEASON & MILLS, 2011; ROBINSON, 2008). We kunnen dit interpreteren als kennisoverdracht of betere kennisbenutting. Dit is voordelig voor zowel de auditor als de klant.

42. Vanuit het perspectief van de auditor is het gezamenlijk aanbod van audit- en niet-auditdiensten voordelig omdat dit de auditor in staat stelt zijn kennis over de klant uit te breiden en op die manier beter advies te verlenen, beter werk te leveren tijdens de audit en bijgevolg een betere auditopinie te geven (ARRUNADA, 1999). Ook wordt beweerd dat het aanbieden van niet-auditdiensten de onafhankelijkheid van de auditor ten goede kan komen. Ten gevolge van de niet-auditdienstverlening wordt de klant immers afhankelijker van de auditor wat de dreiging van een switch reduceert (GOLDMAN & BARLEY, 1974).

43. Vanuit het perspectief van de klant is de synergie tussen audit en niet-auditdiensten interessant omdat dit de prijs van audit en niet-auditdiensten kan drukken (ARRUNADA, 1999), op voorwaarde dat de auditor deze besparingen als gevolg van de hierboven aangehaalde *knowledge spillovers* doorrekent aan de klanten. Ook reduceert de aankoop van niet-auditdiensten bij de statutaire auditor de kosten van het zoeken naar een andere vertrouwenswaardige consultant (SIMUNIC, 1984). Een recente, grootschalige Amerikaanse studie van KRISHNAN & YU (2011) toont aan dat besparingen ten gevolge van *knowledge spillovers* doorgerekend worden aan klanten en dat dit voornamelijk het geval is bij *Big4*-auditors en bij lange auditor-klant relaties.

44. Het aan banden leggen van niet-auditdienstverlening door de statutaire auditor creëert bijgevolg kosten voor de klanten, door hen niet te laten kiezen voor de potentieel meest kostenefficiënte dienstverlener (KENT, 2011). Gegeven hun beperkte middelen worden voornamelijk KMO's nadelig beïnvloed indien het hen ontzegd wordt andere diensten te kopen van hun statutaire auditor. KMO's doen namelijk zeer intensief beroep op hun statutaire auditor voor adviesverlening. Uit Zweedse studies blijkt dat KMO's die beroep doen op adviesverlening in 77 % van de gevallen kiezen voor de statutaire auditor, en dat zij deze adviesverlening als zeer nuttig ervaren (SVANSTRÖM & SUNDGREN, *forthcoming*; BOTER & LUNDSTRÖM, 2005).

4.4. DETERMINANTEN VAN EEN GEZAMENLIJKE AUDIT- EN NIET-AUDITDIENSTVERLENING DOOR DE AUDITOR

45. Studies gebaseerd op de *agency*-theorie tonen aan dat managers van bedrijven met hogere *agency*-kosten, die dus meer belang hebben bij een externe financiële audit, de aankoop van niet-auditdiensten bij hun statutaire auditor reduceren om het gepercipieerde verlies van onafhankelijkheid van de auditor te reduceren (PARKASH & VENABLE, 1993). Indien we ondernemingsgrootte beschouwen als benadering voor *agency*-problemen, bevestigen de resultaten van SVANSTRÖM & SUNDGREN (*forthcoming*) deze vaststelling. Deze auteurs komen tot de bevinding dat grote KMO's eerder beroep doen op consultants en andere auditkantoren dan de statutaire auditor voor niet-auditdienstverlening om twijfel over de onafhankelijkheid van de auditor te vermijden. De kleinere KMO's daarentegen doen in zeer grote mate beroep op de statutaire auditor voor niet-auditdienstverlening, gegeven hun lagere bezorgdheid om de onafhankelijkheid van de auditor (SVANSTRÖM & SUNDGREN, *forthcoming*).

46. In lijn met de *agency*-theorie vinden KENT (2011) en HABIB & ISLAM (2007) voor grote ondernemingen uit respectievelijk Australië en Bangladesh dat een hoge schuldgraad, eveneens een maatstaf voor potentiële *agency*-problemen, gerelateerd is met minder aankopen van adviesverlening bij de statutaire auditor om discussie over de onafhankelijkheid van de auditor uit te sluiten. Een alternatieve verklaring voor deze laatste bevinding is dat een hoge schuldgraad kan wijzen op een gebrek aan middelen om niet-auditdiensten of consulting in het algemeen aan te kopen.

47. Los van de *agency*-theorie vindt KENT (2011) dat onzekerheid als gevolg van een grote complexiteit in de omgeving van het bedrijf (o.a. buitenlandse filialen, grote variëteit in klanten en concurrenten, herstructureringen) leidt tot een voorkeur voor managementadviesverlening door de auditor. Een tweede bevinding van KENT (2011) is dat een nieuw management dikwijls onzeker is over de expertise van intern personeel en daarom meer geneigd is om advies te vragen aan de auditor. Ook de bevinding van SVANSTRÖM & SUNDGREN (*forthcoming*) dat de duur van de auditor-klantrelatie positief gerelateerd is met niet-auditdienstverlening door de auditor, strookt met deze bevinding. De klant ervaart in deze situatie minder onzekerheid omtrent het gedrag en de competentie van de statutaire auditor en zal bijgevolg meer beroep doen op deze laatste voor niet-auditdienstverlening. Ten derde vindt KENT (2011) dat kleine ondernemingen meer beroep doen op hun auditor voor managementadviesverlening dan grote ondernemingen. Grote ondernemingen doen enkel voor zeer complexe en gespecialiseerde diensten beroep op externe dienstverleners en de geprefereerde dienstverleners zijn dan de sterk gespecialiseerde consulting firma's, niet de auditkantoren (SVANSTRÖM & SUNDGREN, *forthcoming*).

48. Andere bevindingen zijn dat ondernemingen gekenmerkt door korte termijn groei meer beroep doen op managementadviesverlening geleverd door de auditor. Een verklaring is het tijdsgebrek om op korte termijn de adviesverlening intern te ontwikkelen. Ook blijken klanten met een ongunstige auditopinie meer adviesverlening te kopen bij hun auditor, mogelijk wegens meer nood aan begeleiding (KENT, 2011). Wat het type auditkantoor betreft, tonen studies aan dat het relatieve bedrag van niet-auditdiensten aangekocht door

Big4-klanten groter is dan het bedrag aangekocht door *non-Big4*-klanten (KENT, 2011; ASHBAUGH, LAFOND, & MAYHEW, 2003; FRANKEL, JOHNSON, & NELSON, 2002). SVANSTRÖM & SUNDGREN (*forthcoming*) tonen echter aan voor Zweedse KMO's dat *Big4*-klanten niet significant meer de stap zetten richting niet-auditdienstverlening door de statutaire auditor dan *non-Big4*-klanten.

BESLUIT VAN DE LITERATUURSTUDIE

In de wetenschappelijke literatuur is het voornamelijk de zogenaamde *agency*-theorie die gebruikt wordt om de vrijwillige vraag naar een externe financiële audit te verklaren. Verschillende studies tonen een significant positief verband tussen de waarschijnlijkheid dat vrijwillig geopteerd wordt voor een externe financiële audit en de schuldgraad van de onderneming. Andere studies vinden dat naarmate het aantal hiërarchische niveaus in de onderneming stijgt de waarschijnlijkheid toeneemt dat vrijwillig geopteerd wordt voor een externe financiële audit. Verder wordt ook de grootte van de onderneming positief gelinkt aan de vrijwillige keuze voor een externe financiële audit.

Naast de *agency*-theorie worden ook andere theorieën gebruikt om de auditorkeuze te verklaren. Op basis van de *verzekerings*theorie verwacht men dat risicovollere ondernemingen meer geneigd zijn te opteren voor een externe financiële audit om de stakeholders op die manier bijkomende garanties te bieden. Desalniettemin wordt deze verwachting niet bevestigd door empirische studies. Verder wordt in de literatuur ook nog verwezen naar de *informatie*theorie (of *signaal*theorie). De keuze voor een externe financiële audit kan gezien worden als een signaal om de positieve performantie en goede vooruitzichten in de verf te zetten.

Uit eerder onderzoek blijkt dat Belgische KMO's die (vrijwillig) het volledig schema van de jaarrekening neerleggen en/of hun jaarrekening laten onderwerpen aan een externe financiële audit gemakkelijker toegang krijgen tot schuldfinanciering. Sommige internationale studies hebben ook aangetoond dat de kostprijs van schuldfinanciering significant lager ligt bij ondernemingen die vrijwillig opteren voor een externe financiële audit dan bij ondernemingen waarvan de jaarrekening niet extern gecontroleerd wordt. In een Belgische context echter kon dit verband niet gevonden worden. Uit sommige andere studies blijkt ook dat de auditorkeuze een invloed heeft op de kostprijs van schuldfinanciering. Zowel een aantal Belgische als internationale studies tonen aan dat een externe financiële audit een gunstige invloed heeft op de kwaliteit van de gerapporteerde informatie.

Net zoals accountants bieden auditoren een brede waaier van adviesverlening aan. Het is belangrijk op te merken dat adviesverlening in hoofdzaak aangekocht wordt om de eigenaar/manager van de KMO te helpen bij het nemen van beslissingen en niet zozeer gericht is op de behoeften van externe belanghebbenden zoals dit het geval is bij de financiële audit van de jaarrekening. Dit neemt echter niet weg dat adviesverlening vaak wel gecombineerd wordt met de financiële audit van de jaarrekening. Uit de literatuur rond adviesverlening blijkt dat de vraag naar adviesverlening door de externe auditor groter is bij klanten die de auditor als competent percipiëren, bij klanten die opereren in complexe omgevingen en bij jongere klanten.

Ondanks het feit dat regelgevers het gezamenlijke aanbod van audit- en niet-auditdiensten beschouwen als een bedreiging voor de onafhankelijkheid van de auditor en voor de auditkwaliteit, vindt de wetenschappelijke literatuur geen unaniem bewijs voor deze stelling. Wel toont de literatuur aan dat gebruikers van de jaarrekening gezamenlijke audit- en niet-auditdienstverlening percipiëren als een bedreiging van de onafhankelijkheid (in

schijn). Een andere visie omtrent gezamenlijke audit- en niet-auditdienstverlening door de statutaire auditor is dat dit gepaard gaat met verhoogde effectiviteit en efficiëntie ten gevolge van zogenaamde *knowledge spillovers* of synergieën. Er zijn echter grenzen die niet mogen worden overschreden; zo niet zouden audits iedere toegevoegde waarde verliezen.

DEEL 2

AFBAKENING VAN DE DOELGROEP VAN DE STUDIE

ALGEMENE INLEIDING

In dit deel wordt beschreven wanneer een vennootschap vrijgesteld is van de benoeming van een commissaris gevolgd door een beschrijving van het stappenplan om de markt van KMO's die vrijwillig een commissaris benoemen, in kaart te brengen. Vervolgens wordt deze groep van KMO's geanalyseerd op basis van sector, grootte en type bedrijfsrevisorenkantoor. In dit deel wordt met andere woorden een antwoord geformuleerd op de onderzoeksvragen 1a en 1b uit de inleiding:

- (1a) Bij benadering, hoe groot is de groep KMO's die niet verplicht zijn een commissaris aan te stellen en die toch beroep doen op een bedrijfsrevisor/commissaris?
- (1b) Welk is het marktaandeel van de kleine en middelgrote bedrijfsrevisorenkantoren in de markt van KMO's die niet verplicht zijn een commissaris aan te stellen?

HOOFDSTUK 1

DOELGROEP VAN DE STUDIE

INLEIDING

De huidige studie heeft tot doel de markt van KMO's die vrijwillig een bedrijfsrevisor aanstellen te bestuderen. De doelgroep betreft zowel KMO's die vrijwillig een commissaris benoemen voor de financiële audit, als KMO's die een bedrijfsrevisor aanstellen voor de financiële audit (zonder commissarismandaat), voor adviesverlening (consultancy), en voor andere controleopdrachten buiten de eenmalige opdrachten (omzetting, fusie, splitsing, voorstel van vereffening, enz.).

26

DOELGROEP VAN DE STUDIE

1.1. VRIJWILLIGE AANSTELLING VAN EEN COMMISSARIS

49. De criteria voor de benoeming van een commissaris worden omschreven in de artikelen 15 en 141 van het Wetboek van vennootschappen (W. Venn.). *Om vrijgesteld te zijn van de benoeming van een commissaris* mogen vennootschappen gedurende het laatst en het voorlaatst afgesloten boekjaar, *niet meer dan één van volgende grootcriteria overschrijden* (art. 15, § 1) :

- jaargemiddelde van het personeelsbestand: 50;
- jaaromzet, exclusief BTW: 7.300.000 euro;
- balanstotaal: 3.650.000 euro;

tenzij het jaargemiddelde van het personeelbestand meer dan 100 bedraagt. In dit laatste geval is de vennootschap groot en dient zij wel een commissaris te benoemen.

50. De hiervoor vermelde criteria dienen in beginsel per onderneming afzonderlijk te worden beschouwd. Artikel 141, 2° van het Wetboek van vennootschappen geeft echter uitzonderingen op deze regel: de criteria beschreven in artikel 15, § 1 dienen op geconsolideerde basis beschouwd te worden voor vennootschappen die deel uitmaken van een groep die gehouden is een geconsolideerde jaarrekening op te stellen en te publiceren (art. 141, 2°, W. Venn.).

51. Daarnaast voorziet artikel 141 van het Wetboek van vennootschappen dat *bepaalde vennootschappen niet verplicht zijn een commissaris te benoemen*, zoals vennootschappen onder firma, gewone commanditaire vennootschappen, coöperatieve vennootschappen met onbeperkte aansprakelijkheid waarvan alle onbeperkt aansprakelijke vennoten natuurlijke personen zijn, economische samenwerkingsverbanden waarvan geen enkel lid onderworpen is aan de controle door een commissaris en landbouwvennootschappen.

52. Gezien de bepalingen van de controle op de jaarrekening deel uitmaken van boek IV van het Wetboek van vennootschappen en dat dit boek alleen van toepassing is op de rechtspersonen, zijn de entiteiten die geen rechtspersoonlijkheid hebben, namelijk de maatschap, de tijdelijke handelsvennootschappen en de stille vennootschappen niet onderworpen aan de commissariscontrole.

53. De kleine vennootschappen (KMO's) die niet verplicht zijn om een commissaris te benoemen, hebben wel de mogelijkheid om vrijwillig een commissaris aan te stellen. Van zodra een vennootschap overgaat tot deze facultatieve benoeming zijn alle bepalingen omschreven in het Wetboek van vennootschappen inzake het commissariaat van toepassing.

1.2. VRIJWILLIGE AANSTELLING VAN EEN BEDRIJFSREVISOR VOOR FINANCIELE AUDIT

54. Daarnaast zijn KMO's ook vrij een bedrijfsrevisor zonder commissarismandaat aan te stellen voor de financiële audit. In dit geval vallen de reglementeringen met betrekking tot het commissarismandaat weg (onverenigbaarheden, onafhankelijkheid, driejarig mandaat, verplichte rapportering controleverslag, enz.).

1.3. VRIJWILLIGE AANSTELLING VAN EEN BEDRIJFSREVISOR VOOR ADVIESVERLENING

55. Verder kunnen KMO's ook vrijwillig beroep doen op een bedrijfsrevisor voor adviesverlening of consultancy omtrent financiële, fiscale, administratieve en operationele aspecten van de bedrijfsvoering.

1.4. VRIJWILLIGE AANSTELLING VAN EEN BEDRIJFSREVISOR VOOR ANDERE CONTROLEOPDRACHTEN

56. Tot slot kunnen KMO's ook vrijwillig beroep doen op een bedrijfsrevisor voor andere controleopdrachten (voor zover het inschakelen van een bedrijfsrevisor hier niet verplicht is). Enkel voor een inbreng in natura, een quasi-inbreng en een wijziging van het maatschappelijk doel zijn een bedrijfsrevisor verplicht. Dit laatste alleen indien de vennootschap een commissaris heeft. Voor de resterende andere controleopdrachten kan naast een bedrijfsrevisor ook een accountant worden ingeschakeld, en is de keuze voor een bedrijfsrevisor dus vrijwillig (i.e. voor een omzetting naar andere vennootschapsvorm, fusie of splitsing, voorstel tot vereffening, uitgifte van aandelen zonder nominale waarde beperking de fractiewaarde van de oude aandelen van dezelfde soort, en beperking van het voorkeurrecht).

HOOFDSTUK 2

AFBAKENING VAN DE MARKT VAN KMO'S DIE VRIJWILLIG EEN COMMISSARIS BENOEMEN

2.1. ALGEMEEN

57. De doelgroep van de studie bestaat uit alle *KMO's* die *vrijwillig* een *bedrijfsrevisor* aanstellen, zij het voor de financiële audit van de jaarrekening, voor adviesverlening of voor andere controleopdrachten. Wat het identificeren van deze onderzoekspopulatie betreft, kunnen we op basis van publiek beschikbare databanken (Belfirst) enkel die *KMO's* identificeren die vrijwillig een commissaris benoemen voor de financiële audit van de jaarrekening. Deze groep van *KMO's* vormt de markt die in dit hoofdstuk behandeld wordt.

30

2.2. IDENTIFICATIE VAN DE MARKT VAN KMO'S DIE VRIJWILLIG EEN COMMISSARIS BENOEMEN

58. Om die *KMO's* te identificeren die vrijwillig (i.e. ondanks wettelijke vrijstelling) een commissaris benoemen, werd gebruik gemaakt van jaarrekeningeninformatie van het boekjaar 2009. Er werd via het volgende stappenplan te werk gegaan:

- a) Vooreerst werden alle Belgische vennootschappen die rapporteren volgens het verkort schema van de jaarrekening geselecteerd. Kleine vennootschappen die de groottecriteria omschreven in artikel 15 van het Wetboek van vennootschappen niet overschrijden, zijn volgens artikel 93 van het Wetboek van vennootschappen toegelaten de jaarrekening op te maken volgens een verkort schema, dit in tegenstelling tot grote vennootschappen. De vennootschappen die rapporteren volgens verkort schema overschrijden de groottecriteria omschreven in artikel 15 van het Wetboek van vennootschappen in principe niet en zijn dus niet verplicht een commissaris te benoemen.
- b) Vervolgens werden ook alle Belgische vennootschappen geselecteerd die rapporteren volgens het volledig schema van de jaarrekening *én* die de groottecriteria omschreven in artikel 15 van het Wetboek van vennootschappen niet overschrijden. Aangezien informatie omtrent het aantal werknemers (één van de groottecriteria uit art. 15 W. Venn.) voor veel vennootschappen ontbreekt in de jaarrekening werd gebruik gemaakt van schattingen die Belfirst hiervoor voorziet opdat deze *KMO's* niet werden uitgesloten van de selectie.
- c) Uit de lijst die bekomen werd op basis van a) en b) werden de volgende vennootschappen verwijderd:
 - vennootschappen die een geconsolideerde jaarrekening publiceren (moederondernemingen);
 - vennootschappen met een controlerende aandeelhouder (dochterondernemingen)

Via deze weg werden *KMO's* die deel uitmaken van een groep als moeder- of dochteronderneming verwijderd, met als doel die *KMO's* die verplicht zijn een commissaris te benoemen op basis van de artikelen 141, 2° en 146 van het

Wetboek van vennootschappen te verwijderen. Dit doel werd echter niet volledig bereikt. Wegens praktische beperkingen van Belfirst is het niet mogelijk om op een perfecte manier alle ondernemingen te identificeren waarnaar verwezen wordt in de artikelen 141, 2°, en 146 van het Wetboek van vennootschappen. Enerzijds werden teveel vennootschappen geëlimineerd, met name vennootschappen die deel uitmaken van kleine groepen. Kleine groepen zijn niet verplicht een geconsolideerde jaarrekening te publiceren en bijgevolg dienen de groepsleden geen commissaris te benoemen (art. 141, 2° en 146 W. Venn.). Anderzijds bevinden er zich ook vennootschappen in de steekproef die er niet thuishoren. De geassocieerde ondernemingen bijvoorbeeld, zijnde ondernemingen die gelieerd zijn aan een groep zonder dat er sprake is van een controlerelatie. Indien het een grote groep betreft die gehouden is een geconsolideerde jaarrekening op te stellen, zijn de geassocieerde ondernemingen verplicht een commissaris te benoemen. Deze konden echter niet worden geëlimineerd.

- d) Uit deze finaal gereduceerde lijst van kleine vennootschappen die niet verplicht zijn een commissaris te benoemen, werden de vennootschappen geselecteerd die wel een commissaris benoemen, en dit dus doen op vrijwillige basis.

59. Dit stappenplan identificeert 4.561 KMO's die niet verplicht zijn een commissaris te benoemen op basis van de artikelen 141 en 146 van het Wetboek van vennootschappen, maar dit desondanks wel doen op vrijwillige basis. Deze KMO's vormen een benadering voor de werkelijke markt van KMO's die vrijwillig een commissaris benoemen. De beperkingen van Belfirst leiden er ook toe dat geen rekening gehouden werd met KMO's die verplicht zijn een commissaris te benoemen wegens een sectorale regeling of omdat ze in het verleden de wettelijke groottecriteria overschreden en gebonden zijn aan het driejarig mandaat van de commissaris.

2.3. AANDEEL VAN VRIJWILLIGE BENOEMINGEN VAN COMMISSARISSEN IN DE MARKT VAN KMO'S DIE NIET VERPLICHT ZIJN EEN COMMISSARIS TE BENOEMEN

60. Tabel 1 toont de totale markt van Belgische KMO's die niet verplicht zijn een commissaris te benoemen op basis van de artikelen 141 en 146 van het Wetboek van vennootschappen, en het aandeel van de KMO's die wel een commissaris benoemen op vrijwillige basis.

Tabel 1: Markt van Belgische KMO's die niet verplicht zijn een commissaris te benoemen

	KMO's die <i>niet verplicht</i> zijn een commissaris te benoemen op basis van de artikelen 141, 146 van het Wetboek van vennootschappen		
	Verkort schema	Volledig schema	Totale populatie
Zonder commissaris	304.198	1.372	305.570
Met commissaris	1.378	3.183	4.561
TOTAAL	305.576	4.555	310.131

2.4. BESCHRIJVING VAN DE MARKT VAN DE KMO'S DIE VRIJWILLIG EEN COMMISSARIS BENOEMEN

61. De 4.561 KMO's die vrijwillig een commissaris benoemen, worden beschreven in termen van de sectoren waartoe ze behoren, hun grootte (balanstotaal, aantal werknemers) en de grootte van het bedrijfsrevisorenkantoor waarop ze beroep doen.

62. Tabel 2 toont aan dat 60 % van de KMO's die vrijwillig een commissaris aanstellen, actief zijn in de volgende vier sectorgroepen: 23,5 % is actief in de groot- en detailhandel en in de reparatie van auto's en motorfietsen. 13,6 % is actief in de vrije beroepen en de wetenschappelijke en technische activiteiten, 12,1 % in de industrie en 10,8 % in de exploitatie van en de handel in onroerend goed.

Tabel 2: Sectorale activiteiten van de KMO's die vrijwillig een commissaris benoemen

	Frequentie	%
Groot- en detailhandel en in de reparatie van auto's en motorfietsen	1.072	23,5
Vrije beroepen en wetenschappelijke en technische activiteiten	622	13,6
Industrie	553	12,1
Exploitatie van en handel in onroerend goed	493	10,8
Vervoer en opslag	377	8,3
Bouwnijverheid	372	8,2
Informatie en communicatie	275	6
Administratieve en ondersteunende diensten	247	5,4
Financiële activiteiten en verzekeringen	166	3,6
Menselijke gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	80	1,8
Landbouw, bosbouw en visserij	64	1,4

	Frequentie	%
Distributie van water; afval- en afvalwaterbeheer en sanering	61	1,3
Verschaffen van accommodatie en maaltijden	54	1,2
Overige diensten	50	1,1
Kunst, amusement en recreatie	42	0,9
Productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom en gekoelde lucht	19	0,4
Onderwijs	12	0,3
Openbare besturen met NV als rechtsvorm	2	0
Totaal	4.561	100

63. Wat de grootte betreft van de KMO's die vrijwillig een commissaris benoemen, geeft Tabel 3 meer informatie.

Tabel 3: Grootte van de KMO's die vrijwillig een commissaris benoemen

		Balanstotaal (EUR)	Aantal werknemers (VTE)
kwartielen	1 ^{ste} kwartiel	776.000	4
	1 ^e kwartiel (mediaan)	2.108.000	10
	1 ^e kwartiel	4.582.500	21
# observaties		4.561	3.060^a

^a Voor 1.501 KMO's is geen informatie omtrent het aantal werknemers beschikbaar in de jaarrekening (Belfirst). Voor hun identificatie werd gebruik gemaakt van Belfirst-schattingen voor het aantal werknemers (indien rapportering volgens volledig schema). Deze schattingen zijn echter niet beschikbaar voor verdere analyse.

64. In termen van aantal werknemers, bestaat deze markt voor het overgrote deel uit vrij kleine KMO's. Niet gerapporteerde cijfers geven aan dat 97 % van de KMO's minder dan 50 werknemers in voltijdse equivalenten (VTE) tellen. Slechts 3 % van de KMO's in deze markt overschrijdt dus het groottecriterium i.v.m. aantal werknemers uit art. 15 van het Wetboek van vennootschappen (50 werknemers VTE). In termen van balanstotaal omvat deze markt meer grotere KMO's. Niet gerapporteerde cijfers tonen aan dat 30 % van de KMO's in deze markt een balanstotaal van meer dan 3.650.000 euro vertonen, en aldus het groottecriterium voor balanstotaal uit artikel 15 van het Wetboek van vennootschappen overschrijden.

65. Om het marktaandeel van de verschillende types bedrijfsrevisorenkantoren in deze KMO markt na te gaan, werd een onderscheid gemaakt tussen vier types bedrijfsrevisorenkantoren, met name de zelfstandige bedrijfsrevisoren (alleen werkend), de kleine kantoren (max. 5 bedrijfsrevisoren), de middelgrote kantoren (bv. BDO, Grant Thornton, HLB, PKF, RSM) en de *Big4* (Deloitte, Ernst & Young, KPMG, PwC). Tabel 4 toont het aandeel van de vier types bedrijfsrevisorenkantoren in de markt van KMO's die vrijwillig een commissaris benoemen. De markt wordt gedomineerd door de kleine bedrijfsrevisorenkantoren (37,1 %), gevolgd door de *Big4* (29,5 %). De middelgrote kantoren en de zelfstandige bedrijfsrevisoren spelen een minder grote rol en nemen samen één derde van de vrijwillige financiële audits voor hun rekening.

Tabel 4: Marktaandeel van bedrijfsrevisorenkantoren in de markt van KMO's die vrijwillig een commissaris benoemen

	Frequentie	%
klein kantoor	1.690	37,1
Big4-kantoor	1.345	29,5
middelgroot kantoor	769	16,9
zelfstandig bedrijfsrevisor	757	16,6
Totaal	4.561	100,0

2.5. BESLUIT

Het is belangrijk te onthouden uit dit deel dat om vrijgesteld te zijn van de benoeming van een commissaris, vennootschappen gedurende het laatst en het voorlaatst afgesloten boekjaar niet meer dan één van volgende groottecriteria mogen overschrijden (art. 15 W. Venn.): (1) Jaargemiddelde van het personeelbestand: 50; (2) jaaromzet, exclusief BTW: 7.300.000 euro; (3) balanstotaal: 3.650.000 euro; tenzij het jaargemiddelde van het personeelbestand meer dan 100 bedraagt. Deze criteria dienen in beginsel per onderneming afzonderlijk te worden beschouwd. Er zijn echter uitzonderingen op deze regel. Art. 141 van het Wetboek van vennootschappen geeft aan dat deze criteria op geconsolideerde basis beschouwd dienen te worden voor vennootschappen die deel uitmaken van een groep die gehouden is een geconsolideerde jaarrekening op te stellen en te publiceren en voor genoteerde ondernemingen. Uit de artikelen 141 en 146 van het Wetboek van vennootschappen blijkt duidelijk dat de vrijstelling van benoeming van commissaris niet van toepassing is voor Belgische KMO's die deel uitmaken van een groep die gehouden is een geconsolideerde jaarrekening op te stellen en te publiceren.

Via een in dit deel beschreven stappenplan werden 4.561 KMO's geïdentificeerd die niet wettelijk verplicht zijn een commissaris te benoemen op basis van de artikelen 141 en 146 van het Wetboek van vennootschappen, maar dit wel doen op vrijwillige basis. Verdere analyse toonde dat 60 % van de KMO's die vrijwillig een commissaris aanstellen, vooral actief zijn in vier gespecificeerde sectoren. In termen van aantal werknemers bestaat deze markt voor het overgrote deel uit kleine KMO's met minder dan 50 werknemers. De analyse toonde ook dat deze markt wordt gedomineerd door de kleine bedrijfsrevisorenkantoren gevolgd door de Big4.

PARTIE 2

DEFINITION DU GROUPE CIBLE DE L'ETUDE

INTRODUCTION GENERALE

Dans cette partie, nous décrivons les situations dans lesquelles une société est exemptée de nommer un commissaire. En outre, nous présentons la méthode appliquée pour identifier les PME qui nomment volontairement un commissaire malgré l'exemption. Une fois ce groupe de PME identifié, nous l'analysons en termes de secteur, de taille et de type de cabinet de révision. En d'autres termes, dans cette partie, nous donnons une réponse aux questions de recherche 1a et 1b de l'introduction :

- (1a) Approximativement, quelle est la taille du groupe des PME qui ne sont pas tenues de nommer un commissaire et qui nomment un réviseur d'entreprises/commissaire malgré tout ?
- (1b) Quelle est la part du marché des cabinets de révision de petite et moyenne taille sur le marché des PME qui ne sont pas tenues de nommer un commissaire ?

CHAPITRE 1ER

GROUPE CIBLE DE L'ETUDE

INTRODUCTION

Cette étude se concentre sur le groupe des PME qui font volontairement appel à un réviseur d'entreprises. Notre groupe cible comprend tant les PME qui font volontairement appel à un commissaire pour l'audit financier que les PME qui font appel à un réviseur d'entreprises (non commissaire) pour l'audit financier des comptes, pour des missions de conseil et pour d'autres missions d'audit en dehors des missions particulières (transformation, fusion, scission, proposition de liquidation, etc.).

38

GRUPE CIBLE DE L'ETUDE

1.1. NOMINATION VOLONTAIRE D'UN COMMISSAIRE

66. Les critères de nomination d'un commissaire sont définis aux articles 15 et 141 du Code des sociétés (C. Soc.). *Afin d'être exempté de cette nomination, une société ne doit pas dépasser les limites chiffrées de plus d'un des critères de taille suivants* lors du dernier et avant-dernier exercice comptable clôturé (art. 15, § 1er) :

- moyenne annuelle du nombre d'employés : 50 ;
- chiffre d'affaires annuel, HTVA : 7.300.000 euros ;
- total du bilan : 3.650.000 euros.

Si la moyenne annuelle de 100 employés est atteinte, alors la société est considérée comme grande et un commissaire doit être nommé.

67. Ces critères doivent en principe être pris en considération pour chaque société individuellement. L'article 141, 2° du Code des sociétés prévoit cependant des exceptions : les critères décrits dans l'article 15, § 1 doivent être pris en considération sur base consolidée pour les sociétés qui font partie d'un groupe qui est tenu d'établir et de publier des comptes annuels consolidés (art. 141, 2° C. Soc.).

68. Selon l'article 141 du Code des sociétés, *certaines sociétés ne sont pas tenues de nommer un commissaire*, telles que les sociétés en nom collectif, les sociétés en commandite simple, les sociétés coopératives à responsabilité illimitée, les sociétés momentanées, les sociétés internes, les sociétés de droit commun, les groupements d'intérêt économique dont aucun membre n'est lui-même soumis au contrôle par un commissaire et les sociétés agricoles.

69. Etant donné que les dispositions relatives au contrôle des comptes annuels font partie du livre IV du Code des sociétés et que ce livre est uniquement applicable aux personnes morales, les entités dépourvues de la personnalité juridique, à savoir la société de droit commun, les sociétés momentanées et les sociétés internes, ne sont pas soumises au contrôle d'un commissaire.

70. Les petites entreprises (PME) qui ne sont pas tenues de nommer un commissaire ont toutefois la possibilité de nommer un commissaire sur base volontaire. Dans ce

cas, toutes les dispositions du Code des sociétés en rapport avec l'audit des comptes sont d'application.

1.2. RECOURS VOLONTAIRE A UN REVISEUR D'ENTREPRISES POUR L'AUDIT DES ETATS FINANCIERS

71. Une PME a la possibilité de désigner un réviseur d'entreprises sans mandat de commissaire pour l'audit de ses états financiers. Dans ce cas, les réglementations concernant le mandat de commissaire ne sont plus d'application (incompatibilités, indépendance, mandat de trois ans, rapport d'audit obligatoire, etc.).

39

1.3. RECOURS VOLONTAIRE A UN REVISEUR D'ENTREPRISES POUR LE CONSEIL

72. Une PME a également la liberté de faire appel à un réviseur d'entreprises pour obtenir des conseils sur des aspects financiers, fiscaux, administratifs et opérationnels de la gestion d'entreprise.

GRUPE CIBLE DE L'ETUDE

1.4. RECOURS VOLONTAIRE A UN REVISEUR D'ENTREPRISES POUR D'AUTRES MISSIONS D'AUDIT

73. Pour finir, une PME peut volontairement faire appel à un réviseur d'entreprises pour d'autres missions d'audit (pour autant que, dans ce cas, la désignation d'un réviseur d'entreprises ne soit pas obligatoire). Le recours à réviseur d'entreprises est uniquement obligatoire pour un apport en nature, un quasi-apport et le changement d'objet social de la société. Ce dernier uniquement si la société a un commissaire. Pour les autres missions de contrôle (p. ex. pour la transformation en une autre forme de société, la fusion ou scission, la proposition de liquidation, l'émission d'actions sous le pair comptable et la limitation du droit préférentiel) la société peut se tourner soit vers un réviseur d'entreprises, soit vers un expert-comptable. La société peut donc librement choisir de faire appel à un réviseur d'entreprises.

CHAPITRE 2

DEFINITION DU MARCHE DES PME QUI NOMMENT VOLONTAIREMENT UN COMMISSAIRE

2.1. GENERALITES

74. Le groupe qui est ciblé dans cette étude inclut *toutes les PME qui ont volontairement nommé un réviseur d'entreprises* pour l'audit financier des comptes annuels, pour le conseil ou pour d'autres missions d'audit. En utilisant Belfirst, une base de données accessible au public, il est seulement possible d'identifier les PME faisant appel volontairement à un commissaire pour l'audit financier des comptes annuels. Ce groupe de PME constitue le marché traité dans ce chapitre.

42

2.2. IDENTIFICATION DU MARCHE DES PME QUI NOMMENT VOLONTAIREMENT UN COMMISSAIRE

75. L'identification des PME qui nomment volontairement un commissaire (en dépit de l'exemption légale) est faite sur la base de l'information financière disponible pour l'exercice 2009. Les étapes suivantes ont été suivies pour y parvenir :

- a) Premièrement, toutes les sociétés belges qui établissent leurs comptes annuels selon le schéma abrégé ont été sélectionnées. Les petites entreprises qui ne dépassent pas les limites de taille spécifiées à l'article 15 du Code des sociétés sont autorisées, en vertu de l'article 93 du Code des sociétés, à établir leurs comptes annuels selon le schéma abrégé, par opposition aux grandes entreprises. Dès lors, en principe, les sociétés qui établissent leurs comptes selon le schéma abrégé ne dépassent par définition pas les limites de taille spécifiées à l'article 15 du Code des sociétés. Par conséquent, ces sociétés ne sont pas tenues de désigner un commissaire.
- b) Ensuite, toutes les sociétés belges qui établissent leurs comptes annuels selon le schéma complet *et* qui ne dépassent pas les limites de taille de l'article 15 du Code des sociétés ont été sélectionnées. Etant donné que les informations concernant le nombre d'employés (un des critères de taille de l'art. 15 C. Soc.) ne figurent pas dans les comptes annuels de nombreuses sociétés, les estimations de Belfirst à cet égard ont été utilisées afin que ces PME ne soient pas exclues de la sélection.
- c) De la liste obtenue sur la base des étapes a) et b) ont été retirées les sociétés suivantes :
 - les sociétés qui publient des comptes consolidés (les sociétés mères) ;
 - les sociétés qui disposent d'un actionnaire de contrôle (les filiales).

De cette manière, les PME qui font partie d'un groupe en tant que société mère ou filiale ont été retirées, afin d'exclure les PME que sont obligées de nommer un commissaire selon les articles 141, 2° et 146 du Code des sociétés. Cependant, ce but n'a pas été entièrement atteint. En raison de restrictions pratiques de Belfirst, il est impossible d'identifier de manière parfaite toutes les sociétés visées aux articles 141, 2° et 146 et du Code des sociétés. D'une part, trop de PME ont été éliminées, en particulier celles faisant partie de petits groupes. Les petits groupes ne sont pas obligés de publier des comptes consolidés selon l'article 16, § 1er du Code des sociétés

et, par conséquent, les membres de petits groupes ne sont pas obligés de nommer un commissaire (art. 141, 2° et 146 C. Soc.). D'autre part, l'échantillon comporte des sociétés qui ne devraient pas s'y trouver. C'est le cas des entreprises associées, par exemple, qui sont des sociétés liées à un groupe sans qu'il y ait de relation de contrôle. S'il s'agit d'un grand groupe qui est tenu de publier des comptes consolidés, les entreprises associées sont dans l'obligation de nommer un commissaire. Celles-ci n'ont toutefois pas pu être exclues.

- d) De cette liste finale réduite, composée de PME qui ne sont pas tenues de nommer un commissaire, ont été sélectionnées les PME qui nomment néanmoins un commissaire de façon volontaire.

76. Ce plan par étapes identifie 4.561 PME qui ne sont pas obligées de nommer un commissaire selon les articles 141 et 146 du Code des sociétés, mais qui le font tout de même. Ces PME constituent une approximation du groupe réel des PME qui nomment volontairement un commissaire. Les restrictions de Belfirst impliquent l'impossibilité de tenir compte des PME qui sont tenues de nommer un commissaire en raison de leur régime sectoriel ou des PME qui ont dépassé les seuils légaux de taille par le passé et sont de ce fait liées à un mandat de commissaire de trois ans.

2.3. PART DES NOMINATIONS VOLONTAIRES DE COMMISSAIRES DANS LE MARCHÉ DES PME QUI NE SONT PAS TENUES D'EN NOMMER UN

77. Le Tableau 1 indique le marché total des PME belges qui ne sont pas tenues de nommer un commissaire sur la base des articles 141 et 146 du Code des sociétés, ainsi que la part de PME qui nomment tout de même un commissaire sur base volontaire.

Tableau 1 : Le marché des PME belges qui ne sont pas tenues de nommer un commissaire

	PME qui ne sont pas tenues de nommer un commissaire sur la base des art. 141 et 146 du Code des sociétés		
	Schéma abrégé	Schéma complet	Population totale
Sans commissaire	304.198	1.372	305.570
Avec commissaire	1.378	3.183	4.561
TOTAL	305.576	4.555	310.131

2.4. DESCRIPTION DU MARCHE DES PME QUI NOMMENT UN COMMISSAIRE SUR BASE VOLONTAIRE

78. Les 4.561 PME qui ont volontairement choisi de nommer un commissaire sont décrites en termes de secteur auquel elles appartiennent, de taille (total du bilan, nombre d'employés) et de taille du cabinet de révision auquel elles ont fait appel.

79. Le Tableau 2 montre que 60 % des PME qui nomment volontairement un commissaire sont actives dans les quatre secteurs d'activité suivants : 23,5 % dans le commerce de gros et de détail et dans la réparation de voitures et de motos ; 13,6 % dans les professions libérales et activités scientifiques et techniques ; 12,1 % dans l'industrie et 10,8 % dans l'immobilier.

Tableau 2 : Les secteurs d'activité des PME qui nomment volontairement un commissaire

	Fréquence	%
Commerce de gros et de détail; réparation de voitures et de motos	1.072	23,5
Professions libérales, activités scientifiques et techniques	622	13,6
Industrie	553	12,1
Immobilier	493	10,8
Transport et stockage	377	8,3
Construction	372	8,2
Information et communication	275	6
Services administratifs et de support	247	5,4
Finance et assurance	166	3,6
Soins de santé et services sociaux	80	1,8
Agriculture, sylviculture et pêche	64	1,4
Distribution d'eau, gestion de déchets et d'eaux usées	61	1,3
Horeca	54	1,2
Autres services	50	1,1
Art, spectacles et loisirs	42	0,9
Production et distribution d'électricité, de gaz, de vapeur et d'air froid	19	0,4
Enseignement	12	0,3
Administration publique avec SA comme forme juridique	2	0
Total	4.561	100

80. Le Tableau 3 précise la taille des PME qui font appel à un commissaire sur base volontaire.

Tableau 3: La taille des PME qui font appel à un commissaire sur base volontaire

		Total du bilan (EUR)	Nombre d'employés (ETP)
quartiles	1 ^{er} quartile	776.000	4
	2 ^e quartile (médiane)	2.108.000	10
	3 ^e quartile	4.582.500	21
# observations		4.561	3.060^a

a Pour 1.501 PME il n'y a pas d'information sur le nombre d'employés dans les états financiers (Belfirst). Pour les identifier, les estimations de Belfirst à cet égard ont été utilisées (en cas d'établissement des comptes selon le schéma complet). Ces estimations ne sont malheureusement pas utilisables pour plus d'analyse.

81. En nombre d'employés, la majeure partie de ce marché se compose de PME plutôt petites. Des chiffres non déclarés indiquent que 97 % des PME comptent moins de 50 salariés équivalent temps plein (ETP). Par conséquent, seulement 3 % des PME dépassent la limite du nombre d'employés de l'article 15 du Code des sociétés (50 employés ETP). En termes de total du bilan, ce marché comprend davantage de grandes PME. Des chiffres non déclarés indiquent que 30 % des PME présentent un total du bilan de plus de 3.650.000 d'euros et dépassent donc la limite du total du bilan de l'article 15 du Code des sociétés.

82. Afin d'examiner la part de marché des différents types de cabinets de révision dans ce marché des PME, une distinction est faite entre quatre types de cabinets de révision : les réviseurs d'entreprises indépendants (travaillant seuls), les petits cabinets (5 réviseurs d'entreprises au maximum), les cabinets de taille moyenne (p.ex. BDO, Grant Thornton, HLB, PKF, RSM) et les *Big4* (Deloitte, Ernst & Young, KPMG, PwC). Le tableau 4 indique la part de marché de ces quatre types de cabinets de révision dans le marché des PME qui ont volontairement nommé un commissaire. Le marché est dominé par les petits cabinets de révision (37,1 %), suivis par les *Big4* (29,5 %). Les cabinets de taille moyenne et les réviseurs d'entreprises indépendants jouent un moindre rôle et détiennent un tiers du marché des PME.

Tableau 4 : La part de marché des cabinets de révision dans le marché des PME qui nomment volontairement un commissaire

	Fréquence	%
cabinet de petite taille	1.690	37,1
<i>Big4</i>	1.345	29,5
cabinet de taille moyenne	769	16,9
réviseur d'entreprises indépendant	757	16,6
Total	4.561	100,0

2.5. CONCLUSION

Il est important de retenir de cette partie qu'afin d'être dispensées de l'obligation de nommer un commissaire, les PME belges ne doivent pas dépasser plus d'un des seuils suivants lors du dernier et avant-dernier exercice comptable clôturé (art. 15 C. Soc.) : (1) moyenne annuelle du nombre d'employés : 50 ; (2) chiffre d'affaires annuel HTVA : 7.300.000 millions d'euros ; (3) total du bilan : 3.650.000 d'euros ; à moins que la moyenne annuelle des employés atteigne plus de 100 employés. Ces critères doivent en principe être pris en considération pour chaque société individuellement, mais pour les sociétés qui font partie d'un groupe qui est tenu d'établir et de publier des comptes consolidés (art. 141, 2° C. Soc.) et pour les petites sociétés cotées (art. 141, 2° C. Soc.), ces critères doivent être considérés sur base consolidée. Il ressort clairement des articles 141 et 146 du Code des sociétés que l'exemption de nommer un commissaire n'est pas applicable pour les PME belges que font partie d'un groupe qui est tenu d'établir et de publier des comptes consolidés.

Dans cette partie ont été identifiées 4.561 PME qui ne sont pas légalement tenues de nommer un commissaire sur la base des articles 141 et 146 du Code des sociétés, mais qui en nomment un de manière volontaire malgré l'exemption légale. Une analyse plus poussée a montré que 60 % des PME qui ont volontairement nommé un commissaire travaillent en particulier dans quatre groupes d'activités bien précis. En termes de nombre d'employés, la grande majorité des PME comptent moins de 50 employés. L'analyse a également indiqué que ce marché est dominé par les petits cabinets de révision, suivis par les *Big4*.

DEEL 3

METHODOLOGIE

PARTIE 3

METHODOLOGIE

3.1. ALGEMENE INLEIDING

83. In dit deel worden eerst de onderzoekspopulatie, de steekproefselectie en de dataverzameling besproken. Vervolgens wordt het profiel en de representativiteit van de respondenten geanalyseerd. Tot slot worden de verschillende onderdelen van de vragenlijst besproken.

3.2. ONDERZOEKSPOPULATIE EN STEEKPROEFSELECTIE

48

METHODOLOGIE

84. De doelgroep van de studie bestaat uit alle *KMO's* die *vrijwillig* een *bedrijfsrevisor* aanstellen, zij het voor de financiële audit, voor adviesverlening of voor andere controleopdrachten, behoudens eenmalige opdrachten. Wat het identificeren van deze onderzoekspopulatie betreft, maken we een onderscheid tussen:

(i) de *KMO's* die vrijwillig een bedrijfsrevisor benoemen *met* commissarismandaat voor de externe financiële audit; en

(ii) de *KMO's* die vrijwillig een bedrijfsrevisor aanstellen voor de externe financiële audit (zonder benoeming als commissaris), voor adviesverlening en voor andere controleopdrachten, behoudens eenmalige opdrachten.

85. De eerste populatie kan – mits welbepaalde tekortkomingen (*cf. supra*, nrs. 58 en 75) – worden geïdentificeerd via Belfirst. Via deze weg werden 4.561 *KMO's* geïdentificeerd die een commissaris benoemen op vrijwillige basis. We verwijzen naar het voorgaande deel voor meer gedetailleerde informatie. De volledige populatie van 4.561 *KMO's* werd aangeschreven via e-mail. De e-mails bevatten een link naar de online enquête. Individuele e-mailadressen van de bedrijfsleiders werden ons aangeleverd door WDM Belgium. Voor de *KMO's* met een ongekend e-mailadres van de bedrijfsleider werden algemene e-mailadressen van het bedrijf aangeleverd.

86. Door een lage responsgraad (ondanks twee herinneringen per e-mail) werd ervoor geopteerd ook een schriftelijke enquête per post uit te sturen (plus één herinnering per post). Een nieuwe steekproef van 2.000 *KMO's* werd hiervoor geselecteerd. Deze selectie betreft ten eerste *alle* *KMO's* met commissaris die rapporteren volgens het verkort schema (het gaat hier over ongeveer 1.000 *KMO's* na eliminatie van de respondenten die de online enquête al ingevuld hadden, de dubbels voor afgevaardigd bestuurder/zaakvoerder, de ondernemingen in vereffening en de ondernemingen met Duits als voertaal). Deze selectie betreft ten tweede de *kleinste* ⁽⁸⁾ 1.000 *KMO's* met commissaris die rapporteren volgens het volledig schema (opnieuw na eliminatie van de hierboven aangehaalde *KMO's*).

⁽⁸⁾ Om de kleinste *KMO's* te identificeren werden afkapgrenzen gebruikt voor het aantal werknemers (max. 30), het balanstotaal (max. 2.000.000 EUR) en de omzet (max. 2.000.000 EUR). We selecteerden de kleinste *KMO's* met volledig schema om de kans te reduceren dat deze *KMO's* toch verplicht zijn een commissaris te benoemen. Op basis van de Belfirst gegevens zijn de betreffende vennootschappen klein, rapporteren ze volgens het volledig schema op vrijwillige

87. De tweede populatie kan niet worden geïdentificeerd op basis van publiek beschikbare informatie. Bijgevolg werd een steekproef van 5.000 KMO's getrokken uit de volledige populatie van Belgische KMO's die geen commissaris benoemen. Deze steekproef werd in eerste instantie ook gecontacteerd via e-mail met een link naar de online enquête. De steekproeftrekking werd uitgevoerd door WDM Belgium. De steekproeftrekking was willekeurig waarbij de beschikbaarheid van het individuele e-mailadres van de bedrijfsleider van de KMO (met het oog op de maximalisatie van de responsgraad) een belangrijk criterium was. Ook voor deze groep werd in tweede instantie een schriftelijke enquête per post uitgestuurd (plus één herinnering per post). Hiervoor werd een nieuwe steekproef getrokken. Uit de volledige populatie van Belgische KMO's die geen commissaris benoemen werden de 2.000 grootste ⁽⁹⁾ KMO's die rapporteren volgens verkort schema geselecteerd om de kans dat zij een bedrijfsrevisor aanstellen te maximaliseren.

88. De KMO's die werden benaderd, kunnen ook KMO's zijn die op geen enkele manier gebruik maken van de diensten van een bedrijfsrevisor. Ook de antwoorden van deze KMO's zijn nuttig als referentiegroep.

basis en zijn ze niet verplicht een commissaris te benoemen. Het is echter mogelijk dat ze deel uitmaken van een groep die verplicht is een geconsolideerde jaarrekening neer te leggen (de Belfirst databank geeft op dit vlak onvoldoende uitsluitel).

⁽⁹⁾ Om de grootste KMO's te identificeren werden afkapgrenzen gebruikt voor het aantal werknemers (min. 12), het balanstotaal (min. 2.000.000 EUR) en de omzet (min. 1.000.000 EUR). Uit de resulterende steekproef werden willekeurig 2.000 KMO's geselecteerd.

3.3. DATAVERZAMELING

89. De dataverzameling via e-mail had tot doel 4.561 KMO's met commissaris en 5.000 KMO's zonder commissaris te bevragen. Deze bevraging vond plaats in oktober en november 2011. De e-mails waren gericht aan de bedrijfsleiders of afgevaardigd bestuurders van de KMO's en bevatten een link naar de online enquête (beschikbaar in Nederlandstalige en Franstalige versie). We bereikten 8.615 KMO's (voor een aantal KMO's bleek het e-mailadres onjuist) en we ontvingen bruikbare respons van 189 KMO's (i.e. 2,2 %).

90. Om de responsgraad te verhogen, werd een schriftelijke bevraging per post georganiseerd in april en mei 2012. Deze bevraging per post had tot doel 4.000 KMO's te bevragen, waarvan 2.000 met commissaris en 2.000 zonder commissaris (maar met mogelijks een bedrijfsrevisor) (cf. *supra*, nrs. 86 en 87 voor meer details hieromtrent). 3.765 KMO's werden bereikt (voor 235 KMO's bleek het adres onjuist of waren de activiteiten ondertussen stopgezet). 399 KMO's leverden bruikbare antwoorden, wat een (gunstige) responsgraad van 10,6 % impliceert.

91. Bij beide bevragingen werden een aantal courante technieken gehanteerd (DILLMAN, 2000) om de responsgraad te optimaliseren. Vooreerst werd de e-mail in de eerste ronde en de brief in de tweede rond die de enquête begeleidt, gepersonaliseerd op naam van de bedrijfsleider. Ook werd in de begeleidende e-mail/brief benadrukt dat alle antwoorden anoniem verwerkt zouden worden. Verder werd aan respondenten de mogelijkheid geboden om een samenvatting van de onderzoeksresultaten te ontvangen. Wat de online enquête betreft, hadden de respondenten de kans om een prijs ter waarde van 200 EUR te winnen. Om de respondenten zoveel mogelijk moeite en kosten te besparen werd de schriftelijke enquête vergezeld van een voorgefrankeerde en geadresseerde retourenvelop. Ten slotte werd aan alle niet-respondenten een herinnering gestuurd om alsnog deel te nemen aan het onderzoek (twee herinneringen voor de online enquête en één herinnering voor de schriftelijke enquête).

92. Uit beide dataverzamelingsrondes kwamen bruikbare antwoorden van 588 KMO's. Hiervan stellen 215 KMO's (36,6 %) een commissaris aan en 373 KMO's niet (63,4 %). Van deze 373 KMO's zonder commissaris doen 101 KMO's wel beroep op een bedrijfsrevisor zonder commissarismandaat voor de financiële audit, andere controleopdrachten of adviesverlening.

3.4. PROFIEL VAN DE RESPONDENTEN

3.4.1. Profiel van de respondenten: niveau van de individuele respondent

93. De enquête werd in 70,1 % van de gevallen ingevuld door de bedrijfsleider, in 9,3 % van de gevallen door een lid van het bestuursorgaan (niet-bedrijfsleider), in 10,5 % van de gevallen door de financieel directeur (niet-bedrijfsleider) en in 10,1 % van de gevallen door de boekhouder.

3.4.2. Profiel van de respondenten: ondernemingsniveau

94. De Tabellen 5 en 6 geven informatie omtrent de grootte, de leeftijd en de sector van de respondenten. Uit Tabel 5 blijkt dat de respondenten voornamelijk bestaan uit vrij kleine, veleer mature KMO's.

Tabel 5: Grootte en leeftijd van de respondenten

	# Obs	Min.	Max.	Gemiddelde	Mediaan
Totaal actief (EUR)	515	1.184	333.348.691	3.400.100	372.952
# werknemers	487	1	86	11	9
Leeftijd (jaren)	542	2	91	22	19

95. Verder geeft Tabel 6 aan dat de respondenten voornamelijk actief zijn in de groot- en detailhandel en in de reparatie van auto's en motorfietsen (25,3 %), in de bouwnijverheid (17,0 %), in de industrie (12,8 %) en in de vrije beroepen en de wetenschappelijke en technische activiteiten (11,6 %). Sectordata waren slechts beschikbaar voor 541 van de 588 respondenten.

Tabel 6: Sectorale activiteiten van de respondenten

Groot- en detailhandel en in reparatie van auto's en motorfietsen	25,3
Bouwnijverheid	17,0
Industrie	12,8
Vrije beroepen en wetenschappelijke en technische activiteiten	11,6
Vervoer en opslag	5,9
Administratieve en ondersteunende diensten	5,7
Exploitatie van en handel in onroerend goed	5,4
Informatie en communicatie	4,8
Verschaffen van accommodatie en maaltijden	2,6
Financiële activiteiten en verzekeringen	2,6
Landbouw, bosbouw en visserij	1,7
Menselijke gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	1,3
Kunst, amusement en recreatie	1,1
Overige diensten	0,9
Onderwijs	0,6
Distributie van water; afval- en afvalwaterbeheer en sanering	0,4
Productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom en gekoelde lucht	0,4
Totaal (541 KMO's)	100,0

3.5. REPRESENTATIVITEIT VAN DE RESPONDENTEN

96. De doelpopulatie van deze studie is niet volledig te identificeren op basis van publiek beschikbare Belfirst data. Daarenboven is de steekproeftrekking gebeurd op basis van gemakkelijke toegankelijkheid (bv. beschikbaarheid individueel e-mailadres) en op basis van criteria die de kans verhogen dat een geselecteerde KMO ook effectief deel uit maakt van de doelpopulatie (*cf. supra*, voetnoten bij nrs. 86 en 87). De resultaten van deze studie dienen in die context geïnterpreteerd te worden.

3.6. BESPREKING VAN DE VRAGENLIJST

97. De volledige vragenlijst is in bijlagen 1 (in Nederlandstalige versie) en 2 (in Franstalige versie) terug te vinden. Voor de bevraging per e-mail en de bevraging per post werd dezelfde enquête gebruikt. Enkel werden voor de bevraging per post enkele minder belangrijke vragen uit de eerste module geëlimineerd uit kostenoverwegingen (zoals bv. het diploma van de respondent, het geslacht van de respondent, enz.). De begeleidende e-mail is ook in bijlage te vinden (bijlage 3 en 4). De begeleidende brief die gebruikt werd voor de bevraging per post is inhoudelijk quasi identiek aan de begeleidende e-mail.

98. Om de kwaliteit van de enquêtevragen te garanderen, werden in augustus en september 2011 verkennende interviews afgenomen bij vier bedrijfsrevisoren en bij vijf bedrijfsleiders van KMO's. Ook werden de enquêtevragen voorgelegd aan het begeleidingscomité van het ICCI.

99. De enquête bestaat uit vier modules: (i) een algemene inleidende module, (ii) een module m.b.t. de financiële audit, (iii) een module m.b.t. andere controleopdrachten en (iv) een module m.b.t. adviesverlening.

100. De *eerste module* omvat vragen m.b.t. de identificatie van de KMO en de respondent alsook de relatie van de KMO met boekhouders of externe accountants.

101. De *tweede module* heeft betrekking op de financiële audit van de jaarrekening.

102. Vooreerst wordt gevraagd aan de respondent of er al dan niet een financiële audit wordt uitgevoerd door een bedrijfsrevisor (met of zonder commissarismandaat). Indien ja, wordt er gepeild naar de reden (wettelijke verplichting, op verzoek van bepaalde instanties, vrijwillig, enz.), het type kantoor dat de audit uitvoert (*Big4*, middelgroot kantoor, klein kantoor, zelfstandige), de tevredenheid over de bedrijfsrevisor en de financiële audit en de perceptie m.b.t. het ereloon en de offerte. Indien nee, wordt er gepeild naar samenwerkingen met een bedrijfsrevisorenkantoor in het verleden en mogelijke samenwerkingen in de toekomst.

103. Vervolgens wordt voor alle respondenten (zowel de ja als de nee groep) gepeild naar de gepercipieerde toegevoegde waarde van de bedrijfsrevisor bij het uitvoeren van

de financiële audit op het vlak van onder andere de kwaliteit van financiële informatie en interne controle, het verschaffen van nuttig advies, het vereenvoudigen van de toegang tot financiering (schulden, eigen vermogen, subsidies), het scheppen van vertrouwen naar klanten en leveranciers toe en het vervullen van een vertrouwensfunctie tussen familieleden.

104. Tot slot wordt enkel aan de ja groep gevraagd of de bedrijfsrevisor als onderdeel van de financiële audit ook bijkomende informatie geeft omtrent financiële / fiscale / administratieve / operationele aspecten. Er wordt gepeild naar het type informatie dat gegeven wordt en naar de tevredenheid m.b.t. deze informatieverschaffing.

105. De *derde module* heeft betrekking op andere controleopdrachten

106. Er wordt gevraagd aan de respondenten of zij gedurende de afgelopen vijf jaar beroep gedaan hebben op een bedrijfsrevisor voor andere controleopdrachten en indien ja, voor welke andere controleopdrachten zij dit gedaan hebben (1. inbreng in natura en/of quasi-inbreng, 2. uitgifte van aandelen zonder nominale waarde onder de fractiewaarde, 3. beperking van het voorkeurrecht, 4. fusies en overnames, 5. splitsing van een vennootschap, 6. vereffening en/of faillissement, 7. omzetting naar andere vennootschapsvorm, en 8. wijziging van het maatschappelijk doel). Ook wordt gevraagd of zij voor de andere controleopdrachten beroep doen op hetzelfde of op een ander bedrijfsrevisorenkantoor dan het kantoor dat de financiële audit uitvoert (indien van toepassing) en de redenen om voor een ander kantoor te kiezen (indien van toepassing).

107. De *vierde module* heeft betrekking op adviesverlening losstaande van de financiële audit.

108. Er wordt gevraagd aan de respondenten of zij gedurende de afgelopen vijf jaar beroep gedaan hebben op een bedrijfsrevisor voor adviesverlening (losstaande van de financiële audit). Indien ja, wordt gepeild naar het type adviesverlening waar beroep op gedaan wordt (er wordt een lijst aangeboden). Ook wordt gevraagd of zij voor deze adviesverlening beroep doen op hetzelfde of op een ander bedrijfsrevisorenkantoor dan het kantoor dat de financiële audit uitvoert (indien van toepassing) en de redenen om voor een ander kantoor te kiezen (indien van toepassing). Verder wordt gepeild naar de mate van tevredenheid over deze adviesverlening en over de prijs ervan.

3.7. BESLUIT

109. De doelgroep van de studie bestond enerzijds uit alle *KMO's* die *vrijwillig* een *bedrijfsrevisor* aanstellen, zij het voor de financiële audit, voor andere controleopdrachten of voor adviesverlening. Om data te verzamelen over deze doelgroep werd in eerste instantie een online enquête uitgestuurd per e-mail, maar wegens een eerdere lage respons werd de dataverzameling voortgezet via een schriftelijke enquête per post.

110. De doelgroep van de online en schriftelijke enquête bestond enerzijds uit de *KMO's* die vrijwillig (i.e. ondanks wettelijke vrijstelling) een commissaris benoemen. Op basis van publiek beschikbare data (jaarrekeningen- en aandeelhoudersinformatie uit Belfirst) werden 4.561 *KMO's* geïdentificeerd die vrijwillig een commissaris benoemen. Deze 4.561 *KMO's* werden uitgenodigd om de online vragenlijst in te vullen. In een tweede ronde ontving een steekproef van 2.000 *KMO's* nogmaals de schriftelijke enquête per post.

111. De doelgroep bestond anderzijds uit de Belgische *KMO's* die geen commissaris benoemen, maar mogelijk wel een *bedrijfsrevisor* (zonder commissarismandaat) aanstellen voor de financiële audit, voor andere controleopdrachten of voor adviesverlening. Uit de volledige populatie van *KMO's* die geen commissaris benoemen, werden 5.000 *KMO's* uitgenodigd om de online vragenlijst in te vullen. In een tweede ronde ontving een steekproef van 2.000 *KMO's* de enquête nogmaals per post.

112. In totaal ontvingen we 588 bruikbare enquêteformulieren. De enquêtes werden in 70 % van de gevallen ingevuld door de bedrijfsleider. Een eerste analyse toont aan dat de respondenten voornamelijk bestaan uit vrij kleine, eerder mature *KMO's* die vooral actief zijn in vier sectoren.

DEEL 4
RESULTATEN

PARTIE 4
RESULTATS

ALGEMENE INLEIDING

In dit deel worden alle resultaten van deze studie per onderdeel van de vragenlijst weergegeven en besproken. De volgende onderdelen van de vragenlijst komen aan bod: de financiële audit, de andere controleopdrachten en de losstaande adviesverlening. We trachten een antwoord te vinden op de resterende onderzoeksvragen uit de inleiding, met name:

1. Welke factoren zetten een KMO aan om vrijwillig een bedrijfsrevisor/commissaris aan te stellen?
2. Welk soort diensten worden er door deze groep KMO's gevraagd?
3. Wat is de perceptie van deze groep KMO's omtrent de diensten aangeboden door een bedrijfsrevisor/commissaris?
4. Wat is de gepercipieerde impact van het vrijwillig aanstellen van een bedrijfsrevisor/commissaris op de kwaliteit van de jaarrekening, het verkrijgen van financiering zoals subsidies of kredieten en de financiële performantie van de KMO?

HOOFDSTUK 1

FINANCIELE AUDIT VAN DE JAARREKENING

CHAPITRE 1ER

AUDIT FINANCIER DES COMPTES ANNUELS

1.1. EXTERNE FINANCIËLE AUDIT EN DE REDENEN OM EEN EXTERNE FINANCIËLE AUDIT TE LATEN UITVOEREN

113. In Tabel 7 worden een aantal beschrijvende statistieken weergegeven met betrekking tot de externe financiële audit. Op basis van Tabel 7 blijkt dat een minderheid van de respondenten (d.i., 43,3 %) beroep doet op een bedrijfsrevisor voor de externe financiële audit. In de grote meerderheid van de gevallen (d.i., 92,9 %) heeft de bedrijfsrevisor het mandaat van commissaris. Wat opvalt is dat KMO's die beroep doen op een bedrijfsrevisor voor de externe financiële audit zich vooral wenden tot de kleine, middelgrote en grote auditkantoren. Een kleine minderheid van de respondenten wendt zich tot een zelfstandige bedrijfsrevisor (d.i., 12,4 %). Verder blijkt op basis van Tabel 7 dat KMO's, algemeen gesproken, loyaal zijn aan de bedrijfsrevisor. De gemiddelde bedrijfsrevisor-klant relatie bedraagt immers ongeveer 9 jaar.

Tabel 7: Beschrijvende statistieken met betrekking tot de externe financiële audit en de redenen om een externe financiële audit te laten uitvoeren

Doet uw bedrijf momenteel beroep op een bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening?		
	#Obs	Percentage
Ja	254	43,3 %
Neen	332	56,7 %
Heeft de bedrijfsrevisor hiervoor een mandaat als commissaris?		
	#Obs	Percentage
Ja	236	92,9 %
Neen	18	7,1 %
Waarom heeft uw bedrijf er voor gekozen om de jaarrekening te onderwerpen aan een financiële audit door een bedrijfsrevisor? (meerdere antwoorden mogelijk)		
	#Obs	Percentage (# respondenten = 247)
Wettelijke verplichting uit het verleden	53	21,5 %
Wettelijke verplichting omdat het bedrijf deel uitmaakt van een groep	102	41,3 %
Vrijwillige keuze	72	29,1 %
Om het controlerecht van individuele aandeelhouders te beperken	7	2,8 %
Om het recht op inzage van de boekhouding te beperken	3	1,2 %
Op verzoek van de aandeelhouders en/of het bestuursorgaan	42	17,0 %
Op verzoek van een financiële instelling	4	1,6 %
Op verzoek van de overheid en/of regulerende instantie en/of subsidiërende instantie	18	7,3 %
Op verzoek van klanten en/of leveranciers	0	0,0 %
Op aanraden van een collega ondernemer/bedrijfsleider	2	0,8 %
Op aanraden van de externe boekhouder of accountant	8	3,2 %

Op welk type bedrijfsrevisor(en kantoor) doet uw bedrijf beroep voor de financiële audit van de jaarrekening?		
	#Obs.	Percentage
Groot kantoor (d.i., de <i>Big4</i>)	69	27,5 %
Middelgroot kantoor (bv. BDO, Grant Thornton, HLB, PKF, RSM)	69	27,5 %
Klein kantoor (max. 5 bedrijfsrevisoren)	82	32,7 %
Zelfstandige bedrijfsrevisor (alleen werkend)	31	12,4 %
Hoelang doet u al beroep op uw huidige bedrijfsrevisorenkantoor? (aantal jaren)		
Gemiddelde	8,66	
Mediaan	6,00	
Standaardafwijking	7,66	

#Obs = aantal respondenten die het desbetreffende antwoord gaven op de vraag.

114. Uit Tabel 7 blijkt zeer duidelijk dat een vroegere wettelijke verplichting en/of een indirecte wettelijke verplichting (d.i., deel uitmaken van een groep) belangrijke drijfveren zijn bij Belgische KMO's om een bedrijfsrevisor aan te stellen. Verder blijkt uit Tabel 7 dat ook de vrijwillige keuze vaak aangehaald wordt als reden om een bedrijfsrevisor aan te stellen voor de externe financiële audit (d.i., door 29,1 % van de respondenten). Nuttig om op te merken is dat dit antwoord zeer vaak gecombineerd wordt met één of meer van de andere in Tabel 7 vermelde redenen om een bedrijfsrevisor aan te stellen (bv. op verzoek van de aandeelhouders en/of het bestuursorgaan).

1.2. KENMERKEN VAN KMO'S DIE AL DAN NIET (VRIJWILLIG) BEROEP DOEN OP EEN BEDRIJFSREVISOR VOOR EEN EXTERNE FINANCIËLE AUDIT VAN DE JAARREKENING

115. Op basis van Tabel 8 blijkt dat KMO's die (al dan niet vrijwillig) beroep doen op een bedrijfsrevisor voor een externe financiële audit van de jaarrekening gemiddeld gesproken significant groter zijn (op basis van totaal actief) en significant ouder zijn dan KMO's waar dat niet het geval is. Met betrekking tot het aantal werknemers worden er echter geen significante verschillen vastgesteld. Wat opvalt in Tabel 8 is de grote gemiddelde waarde voor het totaal actief bij de gebruikers. Bij een screening van de data blijkt dat heel wat KMO's die beroep doen op een externe financiële audit door een bedrijfsrevisor een zeer groot totaal actief hebben, maar dit in combinatie met een eerder beperkte omzet (indien beschikbaar, aangezien dit niet verplicht te vermelden is in het verkort schema van de jaarrekening) en een beperkt aantal personeelsleden (waardoor ze slechts één van de groottecriteria overschrijden). Met uitzondering van enkele sectoren (d.i., diegenen waarvoor de gerapporteerde p-waarde kleiner is dan 0,05), blijkt de verdeling van de observaties over de verschillende sectoren voor zowel gebruikers (al dan niet vrijwillig) als niet-gebruikers vrij gelijkaardig.

Tabel 8: Kenmerken van KMO's die al dan niet (vrijwillig) beroep doen op een bedrijfsrevisor voor een externe financiële audit van de jaarrekening

	(Vrijwillige) gebruikers		Niet-gebruikers		
	Gemiddelde	Mediaan		Mediaan	Sign. (p-waarde) ^a
Totaal actief (EUR)	6 898 162,25 (5 720 803,31)	663 300,50 (773 082,00)	832 499,86	289 742,00	,000 (,017)
# werknemers	11,8 (12,8)	8,0 (7,0)	13,4	11,0	,135 (,746)
Leeftijd (jaren)	26,3 (24,9)	20,0 (19,00)	17,8	19,0	,000 (,077)
	#Obs	Percentage	#Obs	Percentage	Sign. (p-waarde) ^b
Landbouw, bosbouw en visserij	0 (0)	0,0 (0,0 %)	9	2,9 %	,010 (,167)
Industrie	24 (5)	10,6 (7,7 %)	45	14,3 %	,196 (,150)
Productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom en gekoelde lucht	2 (0)	0,9 (0,0 %)	0	0,0 %	,096
Distributie van water, afval- en afvalwaterbeheer en sanering	2 (1)	0,9 (1,5 %)	0	0,0 %	,096 (,028)
Bouwnijverheid	21 (8)	9,3 (12,3 %)	71	22,6 %	,000 (0,63)
Groot- en detailhandel, reparatie van auto's en motorfietsen	58 (15)	25,6 (23,1 %)	79	25,2 %	,918 (,723)

DE ROL VAN DE BEDRIJFSREVISOR IN BEDRIJVEN
DIE NIET VERPLICHT ZIJN EEN BEDRIJFSREVISOR AAN TE STELLEN 2012

Vervoer en opslag	15 (4)	6,6 (6,2 %)	17	5,4 %	,561 (,812)
Verschaffen van accommodatie en maaltijden	4 (0)	1,8 (0,0 %)	10	3,2 %	,304 (,145)
Informatie en communicatie	11 (6)	4,8 (9,2 %)	15	4,8 %	,971 (,153)
Financiële activiteiten en verzekeringen	11 (3)	4,8 (4,6 %)	3	1,0 %	,005 (0,31)
Exploitatie van en handel in onroerend goed	24 (5)	10,6 (7,7 %)	5	1,6 %	,000 (,005)
Vrije beroepen en wetenschappelijke en technische activiteiten	30 (9)	13,2 (13,8 %)	33	10,5 %	,333 (,435)
Administratieve en ondersteunende diensten	16 (7)	7,0 (10,8 %)	15	4,8 %	,262 (0,60)
Onderwijs	1 (0)	0,4 (0,0 %)	2	0,6 %	,761 (,519)
Menselijke gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	1 (0)	0,4 (0,0 %)	6	1,9 %	,135 (,216)
Kunst, amusement en recreatie	4 (0)	1,8 (0,0 %)	2	0,6 %	,217 (,519)
Overige diensten	3 (2)	1,3 (3,1 %)	2	0,6 %	,412 (0,80)

(Niet-)Gebruikers = respondenten die (geen) beroep doen op een bedrijfsrevisor voor een externe financiële audit van de jaarrekening. Bij de gebruikers worden de cijfers afzonderlijk gerapporteerd voor (i) ALLE gebruikers (d.i., de cijfers die NIET tussen haakjes vermeld staan); en (ii) de VRIJWILLIGE gebruikers (d.i., de cijfers die tussen haakjes vermeld staan).

#Obs = aantal observaties (of respondenten) die tot de desbetreffende sector behoren.

a op basis van een t-test voor gemiddelden.

b op basis van een Chi-kwadraat test.

1.3. ALGEMENE TEVREDENHEID OVER DE FINANCIËLE AUDIT EN LOYAUTEIT

116. In Tabel 9 wordt gepeild naar de algemene tevredenheid over de prestaties van de verantwoordelijke vennoot/partner en het auditteam. Op basis van de gerapporteerde scores blijkt zeer duidelijk dat de respondenten, algemeen gesproken, zeer tevreden zijn over de geleverde prestaties van zowel de vennoot/partner (gemiddelde score van 4,45) als het auditteam (gemiddelde score van 4,34).

Tabel 9: Algemene tevredenheid en loyaliteit

	#Obs	Gemiddelde	Mediaan	Modus
Ik ben tevreden over de auditprestaties van de verantwoordelijke vennoot/partner	236	4,45	5	5
Ik ben tevreden over de prestaties van het auditteam (d.i., de mensen die de financiële audit komen uitvoeren)	238	4,34	5	5
Ik vertel positieve dingen over het bedrijfsrevisorenkantoor aan collega's ondernemers/bedrijfsleiders	227	4,19	4	5
We hebben de intentie om nog geruime tijd met het bedrijfsrevisorenkantoor samen te werken	230	4,33	5	5
Ik spoor andere mensen aan om ook beroep te doen op het bedrijfsrevisorenkantoor	205	3,66	4	5
Mijn bedrijfsrevisorenkantoor verzekert een optimale dienstverlening op het vlak van de financiële audit	235	4,20	4	5

#Obs = aantal respondenten die een score hebben toegekend aan de stelling. Respondenten werd gevraagd aan te geven in welke mate ze akkoord gaan met elk van de stellingen vermeld in de tabel met behulp van een schaal die varieert van 1 (helemaal niet akkoord) tot 5 (helemaal akkoord). De gemiddelde scores die tussen haakjes vermeld worden zijn gebaseerd op gelijkaardig onderzoek bij Belgische verenigingen (cf. VERBRUGGEN, REHEUL, VAN CANEGHEM, DIERICK, CHRISTIAENS, & VANHEE, 2011).

117. De vier overige stellingen in Tabel 9 hebben betrekking op de mate van loyaliteit aan het bedrijfsrevisorenkantoor. Daar loyaliteit moeilijk te meten valt, wordt vaak gebruik gemaakt van dimensies zoals mond-tot-mondreclame, de neiging om te klagen over de dienstverlener en de intentie om in de toekomst opnieuw beroep te doen op de dienstverlener (cf. bv. ISMAIL, HARON, IBRAHIM, & ISA, 2006). Zoals blijkt op basis van Tabel 9 vertaalt de algemene tevredenheid over de prestaties van het bedrijfsrevisorenkantoor (cf. *supra*, nr. 116) zich ook naar de mate van loyaliteit aan het bedrijfsrevisorenkantoor. Een grote meerderheid van de respondenten geeft immers aan:

1. *Positieve dingen te zeggen over het bedrijfsrevisorenkantoor aan anderen* (gemiddelde score van 4,19);
2. *De intentie te hebben om nog gedurende ruime tijd te blijven samenwerken met het bedrijfsrevisorenkantoor* (gemiddelde score van 4,33); en
3. *Van oordeel te zijn dat het kantoor in staat is een optimale dienstverlening te verzekeren* (gemiddelde score van 4,20).

118. Voor de vijfde stelling (d.i., *ik spoor andere mensen aan om ook beroep te doen op het bedrijfsrevisorenkantoor*) zijn de resultaten misschien iets minder overtuigend

(gemiddelde score van 3,66), maar op basis van de mediaanwaarde blijkt ook hier dat het merendeel van de respondenten zich in deze stelling kan vinden. Op basis van deze bevindingen kunnen we bijgevolg zeer duidelijk concluderen dat respondenten loyaal zijn aan hun bedrijfsrevisor(enkantoor). Deze vaststelling is overigens consistent met de eerder gerapporteerde bevinding in verband met de (eerder) lange gemiddelde duurtijd van de bedrijfsrevisor-klant relatie (cf. Tabel 7)

119. Verder kunnen we op basis van Tabel 9 vaststellen dat de gerapporteerde gemiddelde scores volledig in lijn liggen met de scores gerapporteerd in de studie van VERBRUGGEN, REHEUL, VAN CANEGHEM, DIERICK, CHRISTIAENS, & VANHEE (2011) op basis van een steekproef Belgische verenigingen (cf. de gemiddelden die tussen haakjes vermeld worden in Tabel 9).

1.4. PERCEPTIES MET BETREKKING TOT HET ERELOON EN DE OFFERTE

120. In Tabel 10 wordt informatie verstrekt met betrekking tot de percepties inzake het ereloon en de offerte. Op basis van internationaal onderzoek naar tevredenheid inzake de externe financiële audit blijkt het ereloon vaak één van de pijnpunten. Zo blijkt uit de studie van bijvoorbeeld ISMAIL, HARON, IBRAHIM, & ISA (2006) dat auditklanten het minst tevreden zijn over het honorarium (d.i., de prijs-kwaliteitsverhouding). Op basis van Tabel 10 blijkt ongeveer één derde van de respondenten (d.i., 30,1 %) van oordeel te zijn dat het ereloon te hoog is in vergelijking met de geleverde diensten. Hoewel een aanzienlijk aandeel van de respondenten het ereloon te hoog vindt, is het wel belangrijk op te merken dat het grote merendeel van de respondenten (d.i., 68,6 %) van oordeel is dat de bedrijfsrevisor in het kader van de externe financiële audit een correcte prijs-kwaliteitsverhouding levert.

Tabel 10: Percepties met betrekking tot het ereloon en de offerte

Hoe ervaart u de prijs-kwaliteitsverhouding van de geleverde auditdiensten?		
	#Obs	Percentage
Correcte prijs-kwaliteitsverhouding	164	68,6 %
Ereloon te hoog in vergelijking met de geleverde diensten	72	30,1 %
Ereloon te laag in vergelijking met de geleverde diensten	3	1,3 %
Duid aan welke onderstaande beweringen van toepassing waren op de meest recente offerte aangeleverd door uw huidige bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening (meerdere antwoorden mogelijk)		
	#Obs	Percentage (# respondenten = 244)
De offerte was duidelijk	112	45,9 %
De offerte was voldoende gedetailleerd	68	27,9 %
De aangeboden prijs was concurrentieel	77	31,6 %
De offerte werd tijdig aangeleverd	61	25,0 %
De offerte voorzag marge tot onderhandeling	9	3,7 %
De offerte werd voldoende toegelicht (indien gewenst)	39	16,0 %
Niet van toepassing	78	32,0 %

#Obs = aantal respondenten die het desbetreffende antwoord gaven op de vraag.

121. Verder blijkt uit Tabel 10 dat ongeveer de helft van de respondenten (d.i., 45,9 %) van oordeel is dat de offerte in het kader van de financiële audit duidelijk was. Opmerkelijk is echter wel dat ongeveer één derde van de respondenten (d.i., 32,0 %) “niet van toepassing” heeft aangeduid voor de stellingen met betrekking tot de offerte, wat doet vermoeden dat er in ongeveer één derde van de gevallen geen sprake was van een (uitgewerkte) offerte.

64

1.5. PERCEPTIES OVER DE FINANCIËLE AUDIT DOOR EEN BEDRIJFSREVISOR

122. In Tabel 11 wordt voornamelijk gepeild naar percepties met betrekking tot de voordelen van een externe financiële audit. Daar de cijfers in Tabel 11 voor zich spreken, lijkt het overbodig om de scores per stelling te bespreken. Desalniettemin kunnen er op basis van Tabel 11 een aantal interessante conclusies getrokken worden.

123. Een eerste interessante vaststelling heeft betrekking op de vergoeding voor de externe financiële audit (de zogenaamde *audit fee*). De gerapporteerde resultaten suggereren immers dat de kostprijs van een externe financiële audit een belangrijke belemmering is voor niet-gebruikers om beroep te doen op een externe financiële audit. Niet-gebruikers blijken immers doorgaans akkoord te gaan met de stelling dat een externe financiële audit een *aanzienlijke uitgave* impliceert (een gemiddelde score van 4,32), daar waar ze eerder neutraal staan tegenover de stelling dat een externe financiële audit *voordelen oplevert die opwegen tegen de kostprijs* (een gemiddelde score van 2,91). Gebruikers (en dan voornamelijk vrijwillige gebruikers) vertonen net het tegenovergestelde patroon. Ze gaan doorgaans akkoord met de stelling dat een externe financiële audit voordelen oplevert die opwegen tegen de kostprijs (een gemiddelde score van 3,60 (3,96) voor (vrijwillige) gebruikers) en staan eerder neutraal tegenover de stelling dat de externe financiële audit een aanzienlijke uitgave impliceert (een gemiddelde score van 3,44 (3,07) voor (vrijwillige) gebruikers).

124. Een tweede interessante vaststelling heeft betrekking op het feit dat (voornamelijk vrijwillige) gebruikers ervan overtuigd zijn dat een externe financiële audit door een bedrijfsrevisor duidelijke voordelen oplevert. Op basis van Tabel 11 blijkt het voornamelijk om volgende voordelen te gaan:

- *verbetert de kwaliteit van de informatie in de jaarrekening* (een gemiddelde score van 3,81 (4,26) voor (vrijwillige) gebruikers);
- *verbetert de kwaliteit van de interne controles* (een gemiddelde score van 3,84 (4,21) voor (vrijwillige) gebruikers); *en*
- *gaat gepaard met nuttig advies die een meerwaarde kan betekenen voor het bedrijf* (een gemiddelde score van 3,94 (4,21) voor (vrijwillige) gebruikers).

125. Voor deze stellingen ligt de gemiddelde score immers significant hoger bij (vrijwillige) gebruikers dan bij niet-gebruikers. Bovendien blijkt ‘volledig akkoord’ de vaakst voorkomende toegekende score (cf. de gerapporteerde modus) op voornoemde stellingen bij de vrijwillige gebruikers. Hoewel iets minder uitgesproken, worden ook significante verschillen genoteerd voor volgende stellingen:

- *heeft een positieve impact op de performantie van een bedrijf* (een gemiddelde score van 3,52 voor vrijwillige gebruikers vs. een gemiddelde score van 2,98 voor niet-gebruikers);
- *bevestigt de goede prestaties van een bedrijf naar de buitenwereld toe* (een gemiddelde score van 4,11 voor vrijwillige gebruikers vs. een gemiddelde score van 3,46 voor niet-gebruikers);
- *heeft als voordeel beter op de hoogte te blijven van de best practices in de sector* (een gemiddelde score van 3,75 voor vrijwillige gebruikers vs. een gemiddelde score van 3,25 voor niet-gebruikers);
- *heeft als voordeel dat de bedrijfsrevisor een partner is bij administratieve vereenvoudiging* (een gemiddelde score van 3,44 voor vrijwillige gebruikers vs. een gemiddelde score van 2,89 voor niet-gebruikers);
- *leidt tot minder controles door de fiscus* (een gemiddelde score van 2,96 voor vrijwillige gebruikers vs. een gemiddelde score van 2,35 voor niet-gebruikers);
- *vereenvoudigt de toegang tot schuldfinanciering (leningen)* (een gemiddelde score van 3,91 voor vrijwillige gebruikers vs. een gemiddelde score van 3,23 voor niet-gebruikers);
- *vereenvoudigt het verkrijgen van een lagere intrestvoet bij banken* (een gemiddelde score van 3,17 voor vrijwillige gebruikers vs. een gemiddelde score van 2,53 voor niet-gebruikers);
- *versterkt het deugdelijk bestuur binnen een bedrijf* (een gemiddelde score van 4,04 voor vrijwillige gebruikers vs. een gemiddelde score van 3,43 voor niet-gebruikers);
- *geeft het gevoel aan personeel dat ze gecontroleerd worden* (een gemiddelde score van 3,59 voor vrijwillige gebruikers vs. een gemiddelde score van 3,04 voor niet-gebruikers); en
- *wordt door collega ondernemers/bedrijfsleiders aangeraden* (een gemiddelde score van 3,48 voor vrijwillige gebruikers vs. een gemiddelde score van 2,76 voor niet-gebruikers).

126. De gemiddelde score voor deze stellingen ligt immers significant hoger bij vrijwillige gebruikers dan bij niet-gebruikers. Samenvattend kunnen we dus stellen dat voornamelijk de vrijwillige gebruikers er duidelijk van overtuigd zijn dat een externe financiële audit door een bedrijfsrevisor belangrijke voordelen oplevert. De geobserveerde verschillen kunnen gelinkt worden aan de eerder besproken theoretische inzichten (cf. de literatuurstudie). Zo kan het feit dat vrijwillige gebruikers gemiddeld gesproken een hogere score toekennen (d.i. in vergelijking met niet-gebruikers) aan de stelling dat een financiële audit door een bedrijfsrevisor *de goede prestaties van het bedrijf naar de buitenwereld toe bevestigt*, bijvoorbeeld verklaard worden op basis van de eerder vermelde *signaaltheorie*. De significante verschillen in percepties met betrekking tot de laatste stelling (*geeft het gevoel aan personeel dat ze gecontroleerd*

worden) zijn dan weer consistent met de *agency*-theorie (ook hier verwijzen we naar de literatuurstudie).

127. Een derde interessante vaststelling heeft betrekking op het significante verschil in percepties tussen (vrijwillige) gebruikers en niet-gebruikers met betrekking tot de stelling "... *biedt geen meerwaarde bovenop de externe boekhouder of accountant*" (een gemiddelde score van 2,15 voor vrijwillige gebruikers vs. een gemiddelde score van 3,32 voor niet-gebruikers). Op basis van de gerapporteerde kengetallen blijken niet-gebruikers eerder neutraal te staan tegenover deze stelling, daar waar voornamelijk vrijwillige gebruikers zich duidelijk niet in deze stelling kunnen vinden.

128. Een vierde en laatste interessante vaststelling heeft betrekking op het feit dat (voornamelijk vrijwillige) gebruikers de bedrijfsrevisor beschouwen als iemand die een vertrouwensfunctie kan vervullen tussen familieleden binnen een familiebedrijf (een gemiddelde score van 4,21 voor vrijwillige gebruikers). Er dient hierbij opgemerkt te worden dat we geen verdere informatie hebben omtrent de invulling van deze vertrouwensfunctie.

Tabel 11: Percepties over de financiële audit door een bedrijfsrevisor

	(Vrijwillige) gebruikers				Niet-gebruikers				
	#Obs	Gem.	Med.	Mod.	#Obs	Gem.	Med.	Mod.	Sign. ^a
Een financiële audit door een bedrijfsrevisor...									
... levert voordelen die opwegen tegen de kostprijs ervan	68 (27)	3,60 (3,96)	4 (4)	4 (5)	77	2,91	3	3	,000 (,000)
... is een aanzienlijke uitgave	70 (28)	3,44 (3,07)	4 (3)	4 (3)	87	4,32	4	5	,000 (,000)
... verbetert de kwaliteit van de informatie in de jaarrekening	69 (27)	3,81 (4,26)	4 (4)	4 (5)	86	3,16	3	4	,000 (,000)
... verbetert de kwaliteit van de interne controles	69 (28)	3,84 (4,21)	4 (4)	4 (5)	81	3,31	4	4	,001 (,000)
... gaat gepaard met nuttig advies dat een meerwaarde kan betekenen voor een bedrijf (bv. in de <i>management letter</i> of informeel	70 (28)	3,94 (4,21)	4 (4)	4 (5)	86	3,45	4	4	,003 (,000)
... kan helpen om de financiële structuur en gezondheid van een bedrijf terug op peil te brengen	69 (27)	3,52 (3,78)	4 (4)	4 (4)	86	3,52	4	4	,919 (,309)
... heeft een positieve impact op de preformantie van een bedrijf	65 (27)	3,32 (3,52)	3 (3)	3 (3)	84	2,98	3	3	,040 (,011)
... bevestigt de goede prestaties van een bedrijf naar de buitenwereld toe	67 (27)	3,81 (4,11)	4 (4)	4 (5)	83	3,46	4	4	,056 (,004)

DE ROL VAN DE BEDRIJFSREVISOR IN BEDRIJVEN
DIE NIET VERPLICHT ZIJN EEN BEDRIJFSREVISOR AAN TE STELLEN 2012

... biedt geen meerwaarde bovenop de externe boekhouder of accountant	64 (26)	2,52 (2,15)	2 (2)	2 (2)	85	3,32	3	4	,000 (,000)
... geeft via zijn/haar kantoor toegang tot buitenlandse netwerken (bv. voor audits in buitenlandse filialen)	55 (20)	3,13 (2,80)	3 (3)	3 (3)	45	2,93	3	3	,360 (,594)
... heeft als voordeel dat de bedrijfsrevisor kan dienen als klankbord	65 (28)	3,52 (3,71)	4 (4)	4 (4)	66	3,39	3,5	4	,467 (,205)
... heeft als voordeel beter op de hoogte te blijven van de <i>best practices</i> in de sector	64 (28)	3,56 (3,75)	4 (4)	4 (4)	73	3,25	4	4	,095 (,052)
... heeft als voordeel dat de bedrijfsrevisor een partner is bij administratieve vereenvoudiging	66 (27)	3,14 (3,44)	3 (4)	3 (4)	66	2,89	3	3	,230 (,046)
... leidt tot minder controles door de fiscus	63 (27)	2,67 (2,96)	3 (3)	3 (3)	72	2,35	2	3	,101 (,024)
... wordt belangrijk geacht door externe aandeelhouders	53 (18)	3,92 (3,89)	4 (4)	5 (4)	57	3,74	4	4	,381 (,607)
... maakt het aantrekken van nieuwe externe aandeelhouders of investeerders gemakkelijker	51 (18)	3,41 (3,39)	3 (3,5)	3 (3)	58	3,64	4	4	,227 (,392)
... is belangrijk ter voorbereiding van fusies en/of overnames	61 (24)	4,23 (4,25)	5 (5)	5 (5)	78	4,26	4	4	,856 (,976)
... vereenvoudigt de toegang tot schuld financiering (leningen)	54 (23)	3,41 (3,91)	3 (4)	3 (4)	70	3,23	3	4	,342 (,003)
... vereenvoudigt het verkrijgen van een lagere intrestvoet bij banken	57 (23)	2,60 (3,17)	3 (3)	3 (3)	66	2,53	3	3	,816 (,023)
... vereenvoudigt toegang tot subsidies en/of andere steunmaatregelen	58 (23)	2,84 (3,09)	3 (3)	2 (3)	69	2,90	3	3	,762 (,512)
... scheidt vertrouwen bij klanten, leveranciers en andere onderhandelingspartners	60 (24)	3,45 (3,67)	4 (4)	4 (4)	70	3,26	4	4	,267 (,108)

... heeft als voordeel dat een bedrijfsrevisor een vertrouwensfunctie kan vervullen tussen familieleden binnen een familiebedrijf	54 (24)	3,74 (4,21)	4 (5)	3 (5)	70	3,41	4	4	,090 (,002)
... versterkt het deugdelijk bestuur binnen een bedrijf	67 (27)	3,72 (4,04)	4 (4)	4 (4)	69	3,43	4	4	,080 (,005)
... geeft het gevoel aan personeel dat ze gecontroleerd worden	64 (27)	3,38 (3,59)	3,5 (4)	4 (5)	69	3,04	3	4	,110 (,055)
... wordt door collega ondernemers/bedrijfsleiders aangeraden	55 (21)	3,04 (3,48)	3 (3)	3 (3)	59	2,76	3	3	,157 (,009)

^a (Niet-)Gebruikers = respondenten die (geen) beroep doen op een bedrijfsrevisor voor een externe financiële audit van de jaarrekening. Bij de gebruikers worden de cijfers afzonderlijk gerapporteerd voor (i) ALLE gebruikers (d.i., de cijfers die NIET tussen haakjes vermeld staan); en (ii) de VRIJWILLIGE gebruikers (d.i., de cijfers die tussen haakjes vermeld staan).
 #Obs = aantal respondenten die een score hebben toegekend aan de stelling. Respondenten werd gevraagd aan te geven in welke mate ze akkoord gaan met elk van de stellingen vermeld in de tabel met behulp van een schaal die varieert van 1 (helemaal niet akkoord) tot 5 (helemaal akkoord). a op basis van een t-test voor gemiddelden.

1.6. SWITCHING EN AANGEHAALDE REDENEN VOOR SWITCHING

129. In Tabel 12 wordt beschrijvende informatie weergegeven met betrekking tot ondernemingen waarbij in de loop van de laatste vijf jaar een wijziging van bedrijfsrevisor (of een zogenaamde auditor switch) werd doorgevoerd. Consistent met de eerder gerapporteerde bevindingen dat (i) de gemiddelde bedrijfsrevisor-klant relatie ongeveer 9 jaar bedraagt; en (ii) respondenten loyaal blijken aan de bedrijfsrevisor, geven de resultaten in Tabel 12 aan dat auditor *switching* eerder de uitzondering is dan de regel. Het gaat hier met andere woorden over een beperkte groep van respondenten. De grote meerderheid van de respondenten (d.i. 76,6 %) geeft immers aan dat er gedurende de laatste vijf jaar geen wijziging van bedrijfsrevisor werd doorgevoerd.

Tabel 12: Switching en aangehaalde redenen voor switching

Is uw bedrijf in de afgelopen vijf jaar van bedrijfsrevisorenkantoor veranderd voor wat betreft de financiële audit van de jaarrekening?		
	#Obs	Percentage
Ja	57	23,4 %
Neen	187	76,6 %
Indien uw bedrijf voor de financiële audit van de jaarrekening de afgelopen vijf jaar van bedrijfsrevisorenkantoor is veranderd, welke redenen speelden hierbij een rol? (meerdere antwoorden mogelijk)		
	#Obs	Percentage
Wijziging bedrijfsleiding	5	15,2 %

Wijziging aandeelhouderschap	3	9,1 %
Overschakeling naar bedrijfsrevisorenkantoor van een gelieerde vennootschap of de overkoepelende groep	9	27,3 %
Aanstelling andere externe boekhouder of accountant	2	6,1 %
Wijziging CFO	1	3,0 %
Sterke groei van mijn bedrijf	1	3,0 %
Problemen continuïteit	1	3,0 %
Te hoog ereloon in verhouding tot de geleverde prestaties	12	36,4 %
Geen meerwaarde meer	3	9,1 %
Gebrek aan competentie en nauwgezetheid	4	12,1 %
Gebrek aan bereikbaarheid, benaderbaarheid en behulpzaamheid	5	15,2 %
Gebrek aan inzicht en in mijn bedrijf en mijn sector	2	6,1 %
Gebrek aan geloofwaardigheid naar aandeelhouders, financiële instellingen, leveranciers of klanten toe	1	3,0 %
Niet nakomen verplichtingen	2	6,1 %
Praktische overlast	1	3,0 %
Meningsverschillen met de bedrijfsleiding	2	6,1 %

#Obs = aantal respondenten die het desbetreffende antwoord gaven op de vraag/voor de stelling.

* In de vragenlijst werden nog een aantal andere antwoordmogelijkheden voorzien, maar deze werden niet opgenomen in Tabel 12 omwille van het feit dat deze antwoorden door geen van de respondenten werden aangeduid.

130. In lijn met de resultaten van BRANSON & BREESCH (2004), blijkt op basis van Tabel 12 het belang van *referral* in het geval van een wijziging van bedrijfsrevisor (d.i., een wijziging die is ingegeven door een beslissing op het niveau van de groep) (in 27,3 % van de gevallen). Ook structurele wijzigingen op bedrijfsvlak (wijziging bedrijfsleiding (in 15,2 % van de gevallen)) en/of wijziging aandeelhouderschap (in 9,1 % van de gevallen)) liggen in vele gevallen mee aan de basis van een auditor switch. Consistent met de eerdere bevinding dat een belangrijk deel van de respondenten (ongeveer één derde, cf. Tabel 10) het ereloon te hoog vindt in vergelijking met de geleverde prestaties, blijkt het ereloon een belangrijk argument te zijn om over te stappen naar een ander bedrijfsrevisorenkantoor. Ongeveer één derde (d.i., 36,4 %) van de respondenten geeft immers aan dat een te hoog ereloon (mee) aan de basis van de auditor switch ligt.

1.7. ONDERNEMINGEN DIE NIET LANGER BEROEP DOEN OP EEN BEDRIJFSREVISOR

131. In Tabel 13 wordt informatie verstrekt met betrekking tot respondenten waar in het verleden beroep gedaan werd op een bedrijfsrevisor voor een externe financiële audit, maar waar dat niet langer het geval is. Een belangrijke vaststelling is dat daar waar respondenten die momenteel nog beroep doen op een bedrijfsrevisor voornamelijk beroep doen op kleine, middelgrote en grote bedrijfsrevisorenkantoren (*cf.* Tabel 7) het hier voornamelijk gaat om KMO's die in het verleden klant waren van een zelfstandige bedrijfsrevisor (in 40,6 % van de gevallen) of een klein bedrijfsrevisorenkantoor (in 42,2 % van de gevallen). Doorgaans ging het om een eerder kortstondige bedrijfsrevisor-klant relatie (minder dan 5 jaar in 75% van de gevallen).

70

Tabel 13: Ondernemingen die niet langer beroep doen op een bedrijfsrevisor

Heeft uw bedrijf in het verleden al beroep gedaan op een bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening?		
	#Obs	Percentage
Ja	64	21,0 %
Neen	241	79,0 %
Op welk type bedrijfsrevisor(enkantoor) deed uw bedrijf als laatste beroep?		
	#Obs	Percentage
Groot kantoor (d.i., de <i>Big4</i>)	6	9,4 %
Middelgroot kantoor (bv. BDO, Grant Thornton, HLB, PKF, RSM)	5	7,8 %
Klein kantoor (max. 5 bedrijfsrevisoren)	27	42,2 %
Zelfstandige bedrijfsrevisor (alleen werkend)	26	40,6 %
Hoelang heeft uw bedrijf samengewerkt met het laatste bedrijfsrevisorenkantoor?		
	#Obs	Percentage
< 2 jaar	16	57,1 %
3-5 jaar	5	17,9 %
6-10 jaar	2	7,1 %
> 10 jaar	5	17,9 %
Welke waren de redenen om geen beroep meer te doen op een bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening? (meerdere antwoorden mogelijk)		
	#Obs	Percentage (# respondenten = 42)
Wegvallen wettelijke verplichting	15	35,7 %
Wijziging bedrijfsleiding	10	23,8 %
Wijziging aandeelhouderschap	7	16,7 %
Externe boekhouder of accountant is voldoende om de kwaliteit van de jaarrekening te garanderen	18	42,9 %
Aanstelling andere financieel directeur	1	2,4 %
Problemen continuïteit	1	2,4 %
Te hoog ereloon in verhouding tot de geleverde prestaties	9	21,4 %
Geen meerwaarde meer	10	23,8 %

Gebrek aan competentie en nauwgezetheid	2	4,8 %
Gebrek aan bereikbaarheid, benaderbaarheid en behulpzaamheid	2	4,8 %
Gebrek aan inzicht in mijn bedrijf en in mijn sector	1	2,4 %
Gebrek aan geloofwaardigheid naar aandeelhouders, financiële instellingen, leveranciers of klanten toe	1	2,4 %
Gebrek onafhankelijkheid	1	2,4 %
Niet nakomen van verplichtingen (tijdige inlevering rapporten, aanwezigheid algemene vergadering)	1	2,4 %

#Obs = aantal respondenten die het desbetreffende antwoord gaven op de vraag/voor de stelling.

132. Wat de belangrijkste redenen betreft om niet langer beroep te doen op een bedrijfsrevisor voor de externe financiële audit, blijken volgende zaken relevant. We stellen hier vast dat de accountant vaak beschouwd wordt als substituut van de bedrijfsrevisor. 42,9 % van de respondenten geeft immers aan dat ze van oordeel zijn dat *een externe boekhouder of accountant voldoende is om de kwaliteit van de jaarrekening te garanderen*. Consistent met eerdere bevindingen, stellen we vast dat het ereloon (en meer bepaald de verhouding gepercipieerde voordelen ten opzichte van kostprijs) een belangrijke drijfveer is om niet langer beroep te doen op een bedrijfsrevisor (deze reden wordt door 21,4 % van de respondenten aangehaald). Verder zien we dat ook het wegvallen van de verplichting en/of een structurele wijziging op bedrijfsvlak (wijziging in bedrijfsleiding en/of aandeelhouderschap) als belangrijke redenen worden aangehaald om niet langer beroep te doen op de diensten van een bedrijfsrevisor (deze redenen worden aangehaald door respectievelijk 35,7 % en 40,5 % van de respondenten). Ten slotte geeft ongeveer één vierde van de respondenten (d.i., 23,8 %) aan niet langer beroep te doen op een bedrijfsrevisor omwille van het feit dat er niet langer sprake is van een meerwaarde.

1.8. NIET-GEBRUIKERS EN DE INTENTIE OM IN DE TOEKOMST AL DAN NIET BEROEP TE DOEN OP EEN BEDRIJFSREVISOR

133. In Tabel 14 wordt informatie verstrekt met betrekking tot de eventuele intentie om in de nabije toekomst (de komende drie jaar) beroep te doen op een bedrijfsrevisor voor een externe financiële audit bij KMO's waar dat momenteel niet het geval is. Op basis van Tabel 14 blijkt dat een zeer kleine minderheid van de niet-gebruikers de intentie heeft om in de toekomst beroep te doen op een bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening. Zeer concreet geeft slechts 5,6 % van de respondenten aan van plan te zijn in de nabije toekomst een bedrijfsrevisor aan te stellen. De grote meerderheid van de respondenten (d.i., 69,6 %) geeft aan die intentie niet te hebben.

134. Als belangrijkste reden om in de toekomst mogelijks beroep te doen op een bedrijfsrevisor komt zeer duidelijk de wettelijke verplichting naar voren (aangehaald door 50,7 % van de respondenten). Verder blijken ook de vrijwillige keuze (d.i., in 35,8 % van de gevallen) en op advies van de boekhouder of accountant (d.i., in 26,9 % van de gevallen) belangrijke beweegredenen om in de toekomst eventueel beroep te doen op een bedrijfsrevisor.

Tabel 14: Niet-gebruikers en de intentie om in de toekomst al dan niet beroep te doen op een bedrijfsrevisor

Overweegt uw bedrijf om in de komende drie jaar beroep te doen op een bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening?		
	#Obs	Percentage
Ja	18	5,6
Misschien	80	24,8
Neen	224	69,6
Wat zijn de redenen om in de komende drie jaar (misschien) beroep te doen op een bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening? (meerdere antwoorden mogelijk)		
	#Obs	Percentage (# respondenten = 67)
Omwille van een mogelijke wettelijke verplichting in de toekomst	34	50,7
Vrijwillige keuze	24	35,8
Op verzoek van de aandeelhouders en/of het bestuursorgaan	7	10,4
Op verzoek van een financiële instelling	7	10,4
Op verzoek van de overheid en/of regulerende instantie en/of een subsidiërende instantie	4	6,0
Op verzoek van klanten en/of leveranciers	1	1,5
Op aanraden van een collega ondernemer/bedrijfsleider	4	6,0
Op aanraden van de externe boekhouder of accountant	18	26,9

#Obs = aantal respondenten die het desbetreffende antwoord gaven op de vraag/voor de stelling.

1.9. BIJKOMENDE INFORMATIE DIE VERSTREKT WORDT ALS ONDERDEEL VAN DE FINANCIËLE AUDIT

135. In Tabel 15 worden de resultaten gegeven met betrekking tot bijkomende informatie die verstrekt wordt als onderdeel van de financiële audit. Op basis van Tabel 15 blijkt dat het verstrekken van bijkomende informatie niet ongebruikelijk is. Ongeveer 55 % van de respondenten geeft aan dat de bedrijfsrevisor in het kader van de externe financiële audit bijkomende informatie verstrekt. Het blijkt voornamelijk te gaan om informatie met betrekking tot (i) boekhoudtechnische aspecten (d.i., 82,3 % van de respondenten); (ii) fiscale optimalisatie (d.i., 60,0 % van de respondenten); (iii) interpretatie van de jaarrekening (d.i., 56,9 % van de respondenten); en (iv) het opzetten of verbeteren van de interne controles (d.i., 52,3 % van de respondenten).

Tabel 15: Bijkomende informatie die verstrekt wordt als onderdeel van de financiële audit

Geeft uw bedrijfsrevisor als onderdeel van de financiële audit (d.w.z. geen aparte opdracht, geen aparte facturatie) ook bijkomende informatie omtrent financiële/fiscale/administratieve/operationele aspecten?		
	#Obs	Percentage
Ja	131	54,8
Neen	108	45,2
De bijkomende informatie die mijn bedrijfsrevisorenkantoor verschafft als onderdeel van de financiële audit heeft betrekking op... (meerdere antwoorden mogelijk)		
	#Obs	Percentage (# respondenten = 130)
Boekhoudtechnische aspecten (bv. waardering van activa, afschrijvingen, enz.)	107	82,3
Fiscale optimalisatie	78	60,0
Kasstroombeheer	22	16,9
Interpretatie van de jaarrekening	74	56,9
Controle door de fiscus (zonder vertegenwoordiging)	34	26,2
Geschillen met de fiscus (zonder vertegenwoordiging)	28	21,5
Contacten met andere autoriteiten en overheden	20	15,4
Financiering	13	10,0
Het opzetten of verbeteren van de interne controles	68	52,3
Administratieve of operationele organisatie (bv. vereenvoudiging)	40	30,8
Verbeteren van de prestatie	16	12,3

#Obs = aantal respondenten die het desbetreffende antwoord gaven op de vraag.

136. In Tabel 16 wordt de mate van tevredenheid met betrekking tot deze bijkomende dienstverlening weergegeven. Consistent met de eerdere bevinding dat respondenten zeer tevreden zijn over hun bedrijfsrevisor (cf. Tabel 9) blijkt ook hier dat respondenten zeer tevreden zijn over de bijkomende informatie die in het kader van de financiële audit verstrekt wordt (gemiddelde score van 4,16). Verder zijn respondenten, algemeen gesproken, van oordeel dat de bijkomende informatie die verstrekt wordt (i) een meerwaarde betekent voor de onderneming (gemiddelde score van 3,83); en (ii) complementair is aan het werk van de externe boekhouder of accountant (gemiddelde

score van 4,07). Deze laatste bevinding geeft aan dat gebruikers van een bedrijfsrevisor de boekhouder/accountant en bedrijfsrevisor zeker niet als substituten beschouwen. Eerder werd op basis van percepties vastgesteld dat vooral respondenten die niet langer beroep doen op een bedrijfsrevisor de boekhouder/accountant en bedrijfsrevisor als substituten zien. Hier wordt bevestigd (cf. ook Tabel 11) dat die perceptie niet leeft bij diegenen die beroep doen op een bedrijfsrevisor voor de externe financiële audit van de jaarrekening.

Tabel 16: Perceptie met betrekking tot bijkomende informatie die verstrekt wordt als onderdeel van de financiële audit

	#Obs	Gemiddelde	Mediaan	Modus
De bijkomende informatie die mijn huidig bedrijfsrevisorenkantoor geeft als onderdeel van de financiële audit van de jaarrekening...				
... stemt mij tevreden	130	4,16	4	4
... is een meerwaarde voor ons bedrijf	129	3,83	4	4
... is complementair aan het werk van de externe boekhouder of accountant	105	4,07	4	4

#Obs = aantal respondenten die een score hebben toegekend aan de stelling. Respondenten werd gevraagd aan te geven in welke mate ze akkoord gaan met elk van de stellingen vermeld in de tabel met behulp van een schaal die varieert van 1 (helemaal niet akkoord) tot 5 (helemaal akkoord).

HOOFDSTUK 2

ANDERE CONTROLEOPDRACHTEN

CHAPITRE 2

AUTRES MISSIONS DE CONTROLE

2.1. GEBRUIK VAN EEN BEDRIJFSREVISOR VOOR ANDERE CONTROLEOPDRACHTEN

137. Uit Tabel 17 blijkt dat iets meer dan één vierde van de respondenten (26,9 %) gedurende de afgelopen vijf jaar beroep gedaan heeft op een bedrijfsrevisor voor andere controleopdrachten waarbij de aanstelling van een bedrijfsrevisor of accountant verplicht is. De drie meest voorkomende andere controleopdrachten zijn: fusies en overnames, inbreng in natura en/of quasi-inbreng en omzetting naar een andere vennootschapsvorm. De inbreng in natura en de quasi-inbreng dienen verplicht door een bedrijfsrevisor uitgevoerd te worden daar waar de andere ook door een accountant kunnen worden uitgevoerd.

76

Tabel 17: Andere controleopdrachten

Heeft uw bedrijf gedurende de afgelopen vijf jaar beroep gedaan op een bedrijfsrevisor voor andere controleopdrachten waarbij de aanstelling van een bedrijfsrevisor (of accountant) verplicht is?		
	Aantal	Percentage
Ja	150	26,9 %
Neen	408	73,1 %
Voor welke andere controleopdrachten deed uw bedrijf beroep op een bedrijfsrevisor?		
	Aantal (Percentage) (# respondenten = 150)	Rangorde
Inbreng in natura en/of quasi-inbreng	57 (38,0 %)	2
Uitgifte van aandelen zonder nominale waarde onder de fractiewaarde	5 (3,3 %)	7
Beperking van het voorkeurrecht	1 (0,7 %)	8
Fusies en overnames	67 (44,7 %)	1
Splitsing van een vennootschap	31 (20,7 %)	4
Voorstel tot vereffening	12 (8,0 %)	6
Omzetting naar andere vennootschapsvorm	42 (28,0 %)	3
Wijziging van het maatschappelijk doel	24 (16,0 %)	5

2.2. PROFIEL VAN KMO'S DIE WEL/NIET BEROEP DOEN OP EEN BEDRIJFSREVISOR VOOR ANDERE CONTROLEOPDRACHTEN

138. Uit Tabel 18 blijkt duidelijk dat de KMO's die al beroep gedaan hebben op een bedrijfsrevisor voor andere controleopdrachten significant groter zijn dan diegene die dit nog niet gedaan hebben in termen van totaal actief maar niet in termen van omzet en aantal werknemers. Dit kan verklaard worden door het feit dat het doorgaans grotere bedrijven zijn die geconfronteerd worden met dit soort complexe transacties. Wat de verdeling over de sectoren betreft, zien we in Tabel 18 dat enkel bedrijven uit de sector distributie van water; afval- en afvalwaterbeheer en sanering alsook de vrije beroepen en wetenschappelijke en technische activiteiten significant meer vertegenwoordigd zijn in de groep van bedrijven die al beroep gedaan hebben op een bedrijfsrevisor voor andere controleopdrachten.

Tabel 18: Profiel van KMO's die wel/niet beroep doen op een bedrijfsrevisor voor andere controleopdrachten

	Wel andere controleopdrachten	Geen andere controleopdrachten	Significantietest
Totaal actief (euro, 2010)	Gemiddelde: 6 287 764,60 Mediaan: 778 572,00	Gemiddelde: 2 476 699,52 Mediaan: 381 843,00	F = 4,153 (p = 0,042)
Omzet (euro, 2010)	Gemiddelde: 1 801 750,67 Mediaan: 635 431,00	Gemiddelde: 1 387 834,42 Mediaan: 726 439,00	F = 2,111 (p = 0,147)
Aantal werknemers (FTE, 2010)	Gemiddelde: 12,54 Mediaan: 12,00	Gemiddelde: 12,61 Mediaan: 9,00	F = 0,004 (p = 0,953)
Leeftijd onderneming	Gemiddelde: 22,88 Mediaan: 23,00	Gemiddelde: 23,04 Mediaan: 22,00	F = 0,010 (p = 0,922)
Sector: Landbouw, bosbouw en visserij	0,7 %	1,6 %	Chi kwadraat = 0,537 (p = 0,464)
Sector: Industrie	9,6 %	14,0 %	Chi kwadraat = 1,745 (p = 0,185)
Sector: Distributie van water; afval- en afvalwaterbeheer en sanering	1,5 %	0 %	Chi kwadraat = 5,595 (p = 0,018)
Sector: Bouwnijverheid	11,0 %	17,7 %	Chi kwadraat = 3,305 (p = 0,069)
Sector: Groot-en detailhandel; reparatie van auto's en motorfietsen	29,4 %	23,7 %	Chi kwadraat = 1,702 (p = 0,192)
Sector: Vervoer en opslag	5,1 %	6,1 %	Chi kwadraat = 0,155 (p = 0,694)
Sector: Verschaffen van accommodatie en maaltijden	1,5 %	2,9 %	Chi kwadraat = 0,834 (p = 0,361)
Sector: Informatie en communicatie	7,4 %	4,2 %	Chi kwadraat = 2,047 (p = 0,152)

Sector: Financiële activiteiten en verzekeringen	3,7 %	2,4 %	Chi kwadraat = 0,641 (p = 0,423)
Sector: Exploitatie van en handel in onroerend goed	5,1 %	5,9 %	Chi kwadraat = 0,081 (p = 0,775)
Sector: Vrije beroepen en wetenschappelijke en technische activiteiten	16,9 %	10,3 %	Chi kwadraat = 4,144 (p = 0,042)
Sector: Administratieve en ondersteunende diensten	6,6 %	5,8 %	Chi kwadraat = 0,117 (p = 0,732)
Sector: Onderwijs	0 %	0,8 %	Chi kwadraat = 1,083 (p = 0,298)
Sector: Menselijke gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	0 %	1,8 %	Chi kwadraat = 2,546 (p = 0,111)
Sector: Kunst, amusement en recreatie	0,7 %	1,3 %	Chi kwadraat = 0,296 (p = 0,586)
Sector: Overige diensten	0,7 %	1,1 %	Chi kwadraat = 0,107 (p = 0,774)

2.3. ANDERE CONTROLEOPDRACHT(EN) UITGEVOERD DOOR EEN ANDER BEDRIJFSREVISORENKANTOOR DAN HET KANTOOR DAT DE FINANCIËLE AUDIT DOET

139. Tabel 19 toont dat slechts 15,5 % van de respondenten die voor andere controleopdrachten in de afgelopen vijf jaar beroep deden op een bedrijfsrevisor, hiervoor een beroep deden op een ander bedrijfsrevisorenkantoor dan het kantoor dat de financiële audit doet. Het vermijden van onafhankelijkheidsproblemen en het feit dat het wettelijk niet toegelaten is voor het kantoor dat de financiële audit doet om ook andere controleopdrachten uit te voeren worden als belangrijkste redenen voor deze keuze naar voor geschoven. Ook het ontbreken van de nodige kennis en expertise heeft voor sommige van deze respondenten meegespeeld. Er dient hierbij opgemerkt te worden dat het hier over een zeer beperkte groep van slechts 16 respondenten gaat.

*Tabel 19: Andere controleopdracht(en) uitgevoerd door een ander
bedrijfsrevisorenkantoor dan het kantoor dat de financiële audit doet*

Deed uw bedrijf voor minstens één van deze andere controleopdrachten beroep op een ander bedrijfsrevisorenkantoor dan het bedrijfsrevisorenkantoor dat de financiële audit van de jaarrekening doet?		
	Aantal	Percentage
Ja	16	15,5 %
Neen	83	80,6 %
Niet van toepassing	4	3,9 %
Wat zijn de redenen waarom uw bedrijf voor minstens één van deze andere controleopdrachten beroep deed op een ander bedrijfsrevisorenkantoor?		
Het bedrijfsrevisorenkantoor dat de financiële audit van de jaarrekening doet ...	Aantal	Percentage (# respondenten = 16)
... weigerde om deze bijkomende controleopdrachten uit te voeren omwille van mogelijke onafhankelijkheidsproblemen	5	31,3 %
... is wettelijk niet toegelaten om deze bijkomende controleopdrachten uit te voeren	5	31,3 %
... rekent een te hoog ereloon aan voor deze bijkomende controleopdrachten	0	0 %
... is onvoldoende betrouwbaar	0	0 %
... heeft niet de nodige kennis en expertise om deze bijkomende controleopdrachten uit te voeren	3	18,8 %
... is niet geschikt omdat de benodigde informatie om deze bijkomende controleopdrachten uit te voeren te gevoelig is	1	6,3 %

HOOFDSTUK 3

LOSSTAANDE ADVIESVERLENING

3.1. BEROEP DOEN OP EEN BEDRIJFSREVISOR VOOR ADVIESVERLENING LOSSTAANDE VAN DE FINANCIËLE AUDIT VAN DE JAARREKENING

140. Uit Tabel 20 blijkt dat slechts 18,2 % van de deelnemende KMO's gedurende de afgelopen vijf jaar beroep heeft gedaan op een bedrijfsrevisor voor bijkomende adviesverlening losstaande van de financiële audit van de jaarrekening. Dit cijfer toont dat de markt voor bijkomende adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor aan KMO's momenteel nog relatief klein is in België. Als we de soorten adviesverlening die deze groep vraagt, bekijken zien we dat de adviezen die het meest gegeven worden gerelateerd zijn aan de kerntaken van een bedrijfsrevisor: waarderingen (38,2 %), fiscaal advies (36,3 %), en boekhoudtechnisch advies (29,4 %). De overige adviezen die het meest courant gevraagd worden zijn gerelateerd aan grote bedrijfsmatige veranderingen zoals reorganisaties en herstructureringen (35,3 %), kapitaalverhogingen (23,5 %) en het opstarten van een (dochter)onderneming (21,6 %).

Tabel 20: Adviesverlening losstaande van de financiële audit van de jaarrekening

Heeft uw bedrijf gedurende de afgelopen vijf jaar een beroep gedaan op een bedrijfsrevisor voor andere adviesverlening losstaande van de (eventuele) financiële audit van de jaarrekening?		
	Aantal	Percentage
Ja	102	18,2 %
Neen	457	81,8 %
Voor welke adviesverlening heeft uw bedrijf de afgelopen vijf jaar een beroep gedaan op een bedrijfsrevisor?		
	Aantal (Percentage) (# respondenten = 102)	Rangorde
Advies bij waardering van bedrijven (aandelen)	39 (38,2 %)	1
Fiscaal advies	37 (36,3 %)	2
Advies bij reorganisaties en herstructureringen	36 (35,3 %)	3
Boekhoudtechnisch advies (bv. waarderingen van activa, afschrijvingen, enz.)	30 (29,4 %)	4
Advies bij kapitaalverhogingen	24 (23,5 %)	5
Advies bij het opstarten van een (dochter)onderneming	22 (21,6 %)	6
Advies bij controle door de fiscus (zonder vertegenwoordiging)	19 (18,6 %)	7
Advies inzake opvolging en successieplanning	16 (15,7 %)	8
Advies bij de interpretatie van de jaarrekening	13 (12,7 %)	9
Advies inzake de algemene vergadering (bv. statuten)	12 (11,9 %)	10
Advies inzake investeringen in onroerende goederen	11 (10,9 %)	11
Advies bij geschillen met de fiscus (zonder vertegenwoordiging)	11 (10,8 %)	12
Advies bij contacten met andere autoriteiten en overheden	11 (10,8 %)	12
Het uitvoeren van interne audits (bv. operationele audits, fraudeaudits)	10 (9,8 %)	13
Juridisch advies (bv. dubieuze debiteuren, enz.)	9 (8,8 %)	14

DE ROL VAN DE BEDRIJFSREVISOR IN BEDRIJVEN
DIE NIET VERPLICHT ZIJN EEN BEDRIJFSREVISOR AAN TE STELLEN 2012

Advies inzake het verwerven van subsidies (bv. identificeren van potentiële subsidies, assistentie bij de opmaak van het subsidiedossier)	7 (6,9 %)	15
Advies bij geschillen met andere autoriteiten en overheden	2 (6,5 %)	16
Advies inzake strategie en strategische planning	6 (5,9 %)	17
Advies inzake kasstroombeheer	5 (4,9 %)	18
Advies bij schuldenfinanciering (bv. assistentie bij de opmaak van een financieel plan)	5 (4,9 %)	18
Advies omtrent het opzetten of verbeteren van de interne controles (bv. procedures, scheiding van functies)	5 (4,9 %)	18
Advies inzake deugdelijk bestuur (bv. opzetten van een bestuursorgaan)	5 (4,9 %)	18
Advies inzake vermogensbeheer (bv. vermogensplanning voor de zaakvoerder)	4 (3,9 %)	19
Advies bij aandelenfinanciering (bv. bij aandelenuitgifte)	4 (3,9 %)	19
Haalbaarheidsstudies bij investeringen	4 (3,9 %)	19
Advies inzake verzekeringen	4 (3,9 %)	19
Advies bij contractonderhandelingen	4 (3,9 %)	19
Advies bij het aantrekken van externe bestuurders	3 (2,9 %)	20
Advies inzake informatica (bv. advies bij aankoop van software)	3 (2,9 %)	20
Advies inzake personeelsbeleid (bv. advies bij de selectie en rekrutering van werknemers of leidinggevend personeel, enz.)	3 (2,9 %)	21
Commercieel advies (bv. het aanwenden van marketing, enz.)	2 (2,0 %)	22
Advies inzake opleidingen	2 (2,0 %)	22
Advies inzake administratieve of operationele organisatie (bv. vereenvoudiging)	2 (2,0 %)	22
Interimmanagement/crisismanagement (bv. tijdelijke vervangingen)	2 (2,0 %)	22

3.2. PROFIEL VAN KMO'S DIE WEL/NIET BEROEP DOEN OP EEN BEDRIJFSREVISOR VOOR LOSSTAANDE ADVIESVERLENING

141. Uit Tabel 21 valt op te maken dat er geen significante verschillen zijn qua grootte en leeftijd van de onderneming tussen diegene die wel en niet beroep doen op bijkomende adviesverlening. Geen enkele sector is significant dominanter aanwezig als het over adviesverlening gaat.

Tabel 21: Profiel van KMO's die wel/niet beroep doen op een bedrijfsrevisor voor losstaande adviesverlening

	Wel adviesverlening	Geen adviesverlening	Significantietest
Totaal actief (euro, 2010)	Gemiddelde: 3 241 332,76 Mediaan: 1 657 702,00	Gemiddelde: 3 556 270,25 Mediaan: 1 109 630,00	F = 0,021 (p = 0,885)
Omzet (euro, 2010)	Gemiddelde: 1 615 508,11 Mediaan: 1 746 612,50	Gemiddelde: 1 451 898,58 Mediaan: 1 585 209,00	F = 0,245 (p = 0,625)
Aantal werknemers (FTE, 2010)	Gemiddelde: 14,21 Mediaan: 8,00	Gemiddelde: 12,28 Mediaan: 6,00	F = 1,993 (p = 0,159)
Leeftijd onderneming	Gemiddelde: 22,48 Mediaan: 19,00	Gemiddelde: 23,02 Mediaan: 17,00	F = 0,071 (p = 0,789)
Sector: Landbouw, bosbouw en visserij	2,2 %	1,6 %	Chi kwadraat = 0,148 (p = 0,701)
Sector: Industrie	8,9 %	13,8 %	Chi kwadraat = 1,601 (p = 0,206)
Sector: Distributie van water; afval- en afvalwaterbeheer en sanering	0 %	0,5 %	Chi kwadraat = 0,423 (p = 0,515)
Sector: Bouwnijverheid	16,7 %	16,2 %	Chi kwadraat = 0,014 (p = 0,906)
Sector: Groot-en detailhandel; reparatie van auto's en motorfietsen	22,2 %	25,8 %	Chi kwadraat = 0,495 (p = 0,482)
Sector: Vervoer en opslag	6,7 %	5,2 %	Chi kwadraat = 0,333 (p = 0,564)
Sector: Verschaffen van accommodatie en maaltijden	3,3 %	2,3 %	Chi kwadraat = 0,298 (p = 0,585)
Sector: Informatie en communicatie	7,8 %	4,4 %	Chi kwadraat = 1,724 (p = 0,189)
Sector: Financiële activiteiten en verzekeringen	4,4 %	2,3 %	Chi kwadraat = 1,247 (p = 0,264)
Sector: Exploitatie van en handel in onroerend goed	4,4 %	5,6 %	Chi kwadraat = 0,201 (p = 0,654)
Sector: Vrije beroepen en wetenschappelijke en technische activiteiten	14,4 %	11,5 %	Chi kwadraat = 0,621 (p = 0,431)

Sector: Administratieve en ondersteunende diensten	4,4 %	6,3 %	Chi kwadraat = 0,465 (p = 0,495)
Sector: Onderwijs	1,1 %	0,5 %	Chi kwadraat = 0,532 (p = 0,466)
Sector: Menselijke gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	0 %	1,6 %	Chi kwadraat = 1,496 (p = 0,221)
Sector: Kunst, amusement en recreatie	1,1 %	1,2 %	Chi kwadraat = 0,002 (p = 0,962)
Sector: Overige diensten	1,1 %	0,9 %	Chi kwadraat = 0,024 (p = 0,878)

3.3. PERCEPTIES OVER DE BEDRIJFSREVISOR ALS ADVIESVERLENER

142. Tabel 22 geeft de percepties weer van alle respondenten met betrekking tot de (mogelijke) rol van een bedrijfsrevisorenkantoor als adviesverlener. We maken hierbij een onderscheid tussen de percepties van de gebruikers van bijkomende adviesverlening en de niet-gebruikers.

143. Uit Tabel 22 blijkt dat er op het vlak van percepties over de bedrijfsrevisor als adviesverlener verschillende significante verschillen zijn tussen gebruikers van deze bijkomende adviesverleners en niet-gebruikers. Ten eerste blijkt het geen beroep doen op een bedrijfsrevisor voor bijkomende adviesverlening (deels) te maken te hebben met het feit dat het bedrijf in het algemeen liever geen beroep doet op externe adviesverlening (niet-gebruikers geven een gemiddelde score van 2,65 op 5 voor dit item in vergelijking met gebruikers die gemiddeld 2,21 op 5 geven) wat in lijn ligt met de literatuur (*cf.* (GIBB, 2000)). Ten tweede blijkt dat de niet-gebruikers er meer van overtuigd zijn zelf de nodige kennis en expertise in huis te hebben (gemiddelde score van 2,90 voor niet-gebruikers vs. 2,62 voor gebruikers). Ten derde zijn de niet-gebruikers er meer van overtuigd dat andere dienstverleners dan de bedrijfsrevisor beter inspelen op de noden van hun bedrijf (gemiddelde score van 3,33 voor niet-gebruikers vs. 2,84 voor gebruikers). Ten vierde blijkt adviesverlening door een bedrijfsrevisor in de ogen van de niet-gebruikers een aanzienlijke uitgave te zijn (gemiddelde score van 3,88 voor niet-gebruikers vs. 3,45 voor gebruikers) wat opnieuw aantoont dat, net zoals bij de financiële audit, de kostprijs een hinderpaal kan zijn. Ten vijfde is het logisch dat voor diegene die wel bijkomend advies vragen de voordelen van dit advies meer opwegen tegen de kostprijs (gemiddelde score van 3,53 voor gebruikers vs. 3,04 voor niet-gebruikers). Gebruikers hebben concrete ervaring met de voordelen van adviesverlening en kunnen deze dus beter afwegen tegen de kostprijs. Ten zesde is deze groep van gebruikers van advies ook meer overtuigd dat een bedrijfsrevisorenkantoor een waaier aan adviesverlening aanbiedt die aangepast is aan hun noden (gemiddelde score van 3,67 voor gebruikers vs. 3,12 voor niet-gebruikers). Dit kan verklaard worden door het feit dat bijna twee derde van deze gebruikers (64,4 % – niet gerapporteerd in de tabellen) ook beroep doen op een bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening en bijgevolg dus meer kennis hebben van de mogelijke diensten die een bedrijfsrevisorenkantoor kan aanbieden. Ten zevende percipieert deze groep gebruikers de bedrijfsrevisor in zijn/

haar rol als adviesverlener ook meer als een klankbord (gemiddelde score van 3,53 voor gebruikers vs. 3,23 voor niet-gebruikers) en een geschikte partner om op de hoogte te blijven van de *best practices* in de sector (gemiddelde score van 3,39 voor gebruikers vs. 3,02 voor niet-gebruikers).

Tabel 22: Percepties over de bedrijfsrevisor als adviesverlener (verschillen tussen gebruikers en niet-gebruikers van adviesverlening)

	Gebruikers adviesverlening				Niet-gebruikers adviesverlening				Sign.
	#	Gem.	Med.	Mod.	#	Gem.	Med.	Mod.	
Mijn bedrijf doet liever geen beroep op externe adviesverlening	99	2,21	2,00	1,00	396	2,65	2,00	2,00	0,002
Mijn bedrijf heeft zelf de nodige kennis en expertise in huis	99	2,62	3,00	2,00	391	2,90	3,00	3,00	0,038
Andere dienstverleners dan bedrijfsrevisoren spelen beter in op de noden van mijn bedrijf	99	2,84	3,00	3,00	424	3,33	3,00	3,00	0,000
Adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor is een aanzienlijke uitgave voor mijn bedrijf	97	3,45	4,00	3,00	384	3,88	4,00	5,00	0,001
Het is voor mijn bedrijf te duur om zelf interne kennis en expertise te ontwikkelen	96	3,26	3,00	4,00	371	3,38	3,00	3,00	0,430
De voordelen van adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor wegen op tegen de kostprijs ervan	97	3,53	4,00	4,00	380	3,04	3,00	3,00	0,000
Een bedrijfsrevisorenkantoor biedt een waaier van adviesverlening aan, aangepast aan de noden van mijn bedrijf	96	3,67	4,00	4,00	374	3,12	3,00	3,00	0,000
Een bedrijfsrevisorenkantoor is geschikt als adviesverlener bij complexe transacties	96	4,14	4,00	4,00	373	4,01	4,00	4,00	0,187
Een bedrijfsrevisor is geschikt als klankbord	95	3,53	3,00	4,00	365	3,23	3,00	3,00	0,025
Een bedrijfsrevisorenkantoor is een geschikte partner om op de hoogte te blijven van de <i>best practices</i> in mijn sector	95	3,39	4,00	4,00	364	3,02	3,00	3,00	0,010
Een bedrijfsrevisorenkantoor is een geschikte partner bij administratieve vereenvoudiging	95	2,93	3,00	3,00	363	2,71	3,00	3,00	0,101

Samenwerking met een bedrijfsrevisorenkantoor laat toe om zelf nieuwe dingen te leren inzake de financiële aspecten van de bedrijfsvoering	95	3,65	4,00	4,00	361	3,51	3,00	4,00	0,269
Samenwerking met een bedrijfsrevisorenkantoor laat toe om zelf nieuwe dingen te leren inzake de administratieve en/of operationele aspecten van de bedrijfsvoering	92	3,45	3,00	4,00	360	3,32	3,00	4,00	0,351
Adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor heeft een positieve impact op het aantrekken van externe aandeelhouders en/of investeerders	91	3,16	3,00	3,00	342	3,28	3,00	4,00	0,473
Adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor heeft een positieve impact op het verkrijgen van schuldfinanciering	90	2,93	3,00	3,00	340	3,00	3,00	3,00	0,640
Adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor maakt het mogelijk om lagere intrestvoeten op leningen te verkrijgen	90	2,35	2,00	2,00	339	2,41	2,00	2,00	0,684
Adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor vergemakkelijkt het verkrijgen van subsidies en/of andere steunmaatregelen	90	2,67	2,00	3,00	336	2,74	2,00	3,00	0,661
Adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor stelt een bedrijf in staat de financiële structuur en gezondheid terug op peil te brengen	88	3,15	3,00	4,00	325	3,19	3,00	3,00	0,781
Adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor heeft een positieve impact op de performantie van een bedrijf	84	3,11	3,00	3,00	314	2,91	3,00	3,00	0,149
Collega ondernemers/ bedrijfsleiders hebben me een/het/hun bedrijfsrevisorenkantoor aangeraden als adviesverlener	67	2,28	2,00	1,00	248	2,04	2,00	1,00	0,088

3.4. TEVREDENHEID OVER DE ADVIESVERLENING LOSSTAANDE VAN DE FINANCIËLE AUDIT VAN DE JAARREKENING

144. Uit de antwoorden van diegene die beroep doen op een bedrijfsrevisor voor bijkomende adviesverlening (cf. Tabel 23) blijkt duidelijk een grote tevredenheid over deze adviesverlening alsook de intentie om hier in de toekomst mee verder te gaan, meestal dan ook met hetzelfde bedrijfsrevisorenkantoor (gemiddelde scores van 4,14 en 3,84 op 5). Dit resultaat bevestigt opnieuw de grote loyaliteit tussen de KMO's in deze studie en hun bedrijfsrevisor. Deze tevredenheid over de adviesverlening blijkt KMO-bedrijfsleiders er ook toe aan te zetten om hier met collega ondernemers/bedrijfsleiders over te spreken (gemiddelde score van 3,98 op 5) en hen in sommige gevallen ook aan te sporen om beroep te doen op hun bedrijfsrevisorenkantoor voor adviesverlening (gemiddelde score van 3,54 op 5). We kunnen dit zien als een belangrijke boodschap voor bedrijfsrevisorenkantoren die de intentie hebben om zich te richten op bijkomende adviesverlening. Eens KMO-klienten tevreden zijn over de adviesverlening blijken zij vrij trouw te blijven en hebben zij de intentie om meerdere keren beroep te doen op een bedrijfsrevisor voor adviesverlening. Ze gaan zelfs zo ver dat ze dit ook aan anderen aanraden (mond-tot-mondreclame). Met andere woorden, klantentevredenheid bij adviesverlening is een belangrijk punt om aan te werken.

Tabel 23: Tevredenheid over de adviesverlening losstaande van de financiële audit van de jaarrekening

	Aantal	Gemiddelde	Mediaan	Modus
Ik ben tevreden over de adviesverlening verschaft door mijn bedrijfsrevisorenkantoor	97	4,14	4,00	4,00
Ik vertel positieve dingen over de adviesverlening verschaft door mijn bedrijfsrevisorenkantoor aan collega ondernemers/bedrijfsleiders	84	3,98	4,00	4,00
We hebben de intentie om nog geruime tijd met het huidige bedrijfsrevisorenkantoor samen te werken op vlak van adviesverlening	92	3,84	4,00	4,00
Ik spoor andere mensen aan om ook een beroep te doen op het bedrijfsrevisorenkantoor voor adviesverlening	82	3,54	3,00	3,00
Wat mij betreft, is het bedrijfsrevisorenkantoor goed in staat om een optimale adviesverlening te verzekeren	96	3,90	4,00	4,00
Beroep doen op een bedrijfsrevisorenkantoor voor adviesverlening is van éénmalige aard	82	2,84	2,00	2,00
Mijn bedrijf heeft de intentie om in de toekomst beroep te doen op een ander bedrijfsrevisorenkantoor voor adviesverlening	82	1,83	1,00	1,00
Mijn bedrijf doet in het algemeen regelmatig beroep op dienstverlening door externen (niet noodzakelijk een bedrijfsrevisor)	92	2,86	3,00	1,00

3.5. PERCEPTIE VAN DE PRIJS-KWALITEITSVERHOUDING VAN ADVIESVERLENING

145. Uit Tabel 24 blijkt dat de meerderheid van diegene die bijkomende adviesverlening vragen aan een bedrijfsrevisor de prijs-kwaliteitsverhouding als correct percipiëren wat in lijn ligt met de perceptie van het ereloon voor de financiële audit. Desalniettemin geeft ongeveer één derde van de gebruikers van adviesverlening aan dat zij het ereloon te hoog vinden in vergelijking met de geleverde diensten.

Tabel 24: Perceptie van de prijs-kwaliteitsverhouding van adviesverlening

Hoe ervaart u de prijs-kwaliteitsverhouding van de geleverde adviesverlening?		
	Aantal	Percentage (# respondenten = 92)
Correcte prijs-kwaliteitsverhouding	63	68,5 %
Ereloon te hoog in vergelijking met de geleverde diensten	29	31,5 %

89

LOSSTAANDE ADVIESVERLENING

3.6. BIJKOMENDE ADVIESVERLENING WAARBIJ BEROEP WORDT GEDAAN OP EEN ANDER BEDRIJFSREVISORENKANTOOR DAN DATGENE DAT DE FINANCIËLE AUDIT DOET

146. Uit Tabel 25 blijkt dat slechts één vierde (24,7 %) van diegene die beroep doen op een bedrijfsrevisorenkantoor voor bijkomende adviesverlening hiervoor beroep doen op een ander kantoor dan datgene dat de financiële audit van de jaarrekening doet. Meer dan de helft van deze groep (55,5 %) doet hiervoor beroep op een *Big4*-kantoor. Hierbij dient opgemerkt te worden dat het hier ook kan gaan om de consulting divisies van de *Big4*-kantoren. Mogelijke onafhankelijkheidsproblemen liggen aan de basis voor deze keuze wat consistent is met de literatuur waar dit als één van de grootste nadelen van gezamenlijke audit en niet-auditdienstverlening wordt aangehaald (*cf.* (MIKOL & STANDISH, 1998) (LIM & TAN, 2008)).

Tabel 25: Bijkomende adviesverlening waarbij beroep gedaan wordt op een ander bedrijfsrevisorenkantoor dan datgene dat de financiële audit doet

Deed uw bedrijf voor minstens één van deze adviezen beroep op een ander bedrijfsrevisorenkantoor dan het bedrijfsrevisorenkantoor dat de financiële audit van de jaarrekening doet?		
	Aantal	Percentage
Ja	18	24,6 %
Nee	54	74,0 %
Niet van toepassing	1	1,4 %

Op welk type bedrijfsrevisorenkantoor doet u een beroep?		
	Aantal	Percentage (# respondenten = 18)
Groot kantoor (<i>Big4</i>)	10	55,5 %
Middelgroot kantoor (bv. Mazars, BDO, Grant Thornton, PKF, RSM, HLB)	4	22,2 %
Klein kantoor (max. 5 bedrijfsrevisoren)	2	11,1 %
Zelfstandige bedrijfsrevisor (alleen werkend)	2	11,1 %
Wat zijn de redenen waarom uw bedrijf voor minstens één van deze adviezen beroep doet op een ander bedrijfsrevisorenkantoor?		
Het bedrijfsrevisorenkantoor dat de financiële audit van de jaarrekening doet ...	Aantal	Percentage (# respondenten = 18)
... weigerde om deze adviezen te geven omwille van mogelijke onafhankelijkheidsproblemen	7	38,9 %
... is wettelijk niet toegelaten om deze adviezen te geven	4	22,2 %
... rekent een te hoog ereloon aan voor deze adviezen	1	5,5 %
... is onvoldoende vertrouwenswaardig	0	0 %
... heeft niet de nodige kennis en expertise om dit advies (deze adviezen) te geven	3	16,7 %
... is niet geschikt omdat de benodigde informatie om dit advies (deze adviezen) te geven te gevoelig is	1	5,5 %

3.7. COMBINATIE VAN DE FINANCIËLE AUDIT MET BIJKOMENDE ADVIESVERLENING DOOR HETZELFDE BEDRIJFSREVISORENKANTOOR

147. Kiezen voor hetzelfde bedrijfsrevisorenkantoor voor zowel de financiële audit en bijkomende adviesverlening gebeurt vooral omdat het kantoor het bedrijf goed kent (gemiddelde score van 4,46 op 5), omdat het kantoor het auditwerk goed uitvoert en daarom goed geplaatst is om advies te verlenen (gemiddelde score van 4,14 op 5) en omdat het kantoor vertrouwen geniet (gemiddelde score van 4,24 op 5). Deze resultaten bevestigen de literatuur waar de zogenaamde *knowledge spillover* effecten (cf. (GLEASON & MILLS, 2011) (ROBINSON, 2008)) als één van de belangrijkste redenen voor de combinatie van audit- en niet-auditdienstverlening aangehaald worden. In de literatuur wordt een tweede belangrijke reden voor de combinatie van deze diensten aangehaald, namelijk het feit dat de synergie tussen audit- en niet-auditdiensten de prijs van audit- en niet-auditdiensten kan drukken (ARRUNADA, 1999). Uit Tabel 26 blijkt echter dat de respondenten hier niet van overtuigd zijn (gemiddelde scores van 2,30 en 2,83 op 5). Hoe meer bijkomende adviezen er verleend worden in combinatie met de auditdiensten, hoe meer het bedrijfsrevisorenkantoor de *knowledge spillover* effecten zou moeten kunnen doorrekenen aan de klant. Uit voorgaande analyse blijkt dat de adviesverlenende rol van bedrijfsrevisoren in vele gevallen nog vrij beperkt blijft. Men kan zich afvragen of bedrijfsrevisorenkantoren al echt in staat zijn *knowledge spillover* effect te creëren. Een andere mogelijke verklaring kan zijn dat bedrijfsrevisorenkantoren bewust deze *knowledge spillover* effecten niet doorrekenen aan de KMO, kwestie van

een behoorlijk rendement op deze bijkomende adviesverlening te hebben (cf. nog een relatief kleine markt binnen de Belgische KMO's).

Tabel 26: Combinatie van de financiële audit met bijkomende adviesverlening door hetzelfde bedrijfsrevisorenkantoor

Mijn bedrijf koopt zowel financiële auditdiensten als bijkomende adviesverlening bij hetzelfde bedrijfsrevisorenkantoor ...	#	Gem.	Med.	Mod.
...wegens gebrek aan tijd en middelen om te zoeken naar andere adviesverleners	36	2,28	2,00	1,00
... omdat dit kantoor mijn bedrijf goed kent	39	4,46	5,00	5,00
... omdat dit ereloon voor adviesverlening vermindert	36	2,83	3,00	4,00
... omdat dit het ereloon voor de financiële audit van de jaarrekening vermindert	33	2,30	2,00	2,00
... omdat dit de toekomstige samenwerking positief beïnvloedt	33	3,70	4,00	4,00
... uit loyaliteit aan dit kantoor	28	3,57	3,50	4,00
... omdat dit kantoor het auditwerk goed uitvoert en daarom goed geplaatst is om advies te verlenen	36	4,14	4,50	5,00
... omdat dit kantoor proactief is	32	3,66	4,00	4,00
... omdat dit kantoor (of de bedrijfsrevisor) mijn vertrouwen geniet	41	4,24	5,00	5,00

148. De resultaten in Tabel 26 tonen een belangrijke boodschap voor bedrijfsrevisorenkantoren die bestaande klanten meer adviesverlening willen aanbieden: bouw genoeg kennis op over de klant, zorg dat de klant ervan overtuigd is dat je je auditwerk goed doet (positieve perceptie creëren) en bouw vertrouwen op met de klant.

CHAPITRE 3

LA PRESTATION DE SERVICES DE CONSEIL ISOLES

3.1. RECOURS A UN REVISEUR D'ENTREPRISES POUR LA PRESTATION DE CONSEILS NON LIÉS A L'AUDIT FINANCIER DES COMPTES ANNUELS

149. Le Tableau 20 montre que, lors des cinq dernières années, seulement 18,2 % des PME participantes ont fait appel à un réviseur d'entreprises pour des conseils supplémentaires non liés à l'audit financier des comptes annuels. Ceci indique que le marché des missions de conseil complémentaires effectuées par un cabinet de révision pour les PME reste relativement petit en Belgique. Les trois principales missions de conseil demandées par les PME concernent les tâches fondamentales du réviseur d'entreprises : les conseils en valorisation (38,2 %), les conseils fiscaux (36,3 %) et les conseils techniques en comptabilité (29,4 %). Ensuite, les autres conseils les plus fréquemment demandés sont liés aux changements organisationnels importants tels que les réorganisations et restructurations (35,3 %), les augmentations de capital (23,5 %) et le lancement d'une nouvelle société (filiale) (21,6 %).

Tableau 20 : Prestation de conseils non liés à l'audit financier des comptes annuels

Votre entreprise a-t-elle, lors des cinq dernières années, fait appel à un réviseur d'entreprises pour d'autres missions de conseil non liées à l'audit financier (éventuel) des comptes annuels ?		
	Nombre	Pourcentage
Oui	102	18,2 %
Non	457	81,8 %
Pour quels services de conseil avez-vous fait appel à un réviseur d'entreprises lors des cinq dernières années ?		
	Nombre (Pourcentage) (# répondants = 102)	Ordre
Conseil fourni dans le cadre de l'évaluation d'entreprises (actions)	39 (38,2 %)	1
Conseil fiscal	37 (36,3 %)	2
Conseil fourni dans le cadre des réorganisations ou restructurations	36 (35,3 %)	3
Conseil comptable technique (p. ex. évaluations des actifs, amortissements, etc.)	30 (29,4 %)	4
Conseil fourni dans le cadre des augmentations de capital	24 (23,5 %)	5
Conseil fourni lors de la constitution d'une entreprise ou d'une filiale	22 (21,6 %)	6
Conseil fourni dans le cadre du contrôle par le fisc (sans représentation)	19 (18,6 %)	7
Conseil fourni dans le cadre d'une succession et de la planification successorale	16 (15,7 %)	8
Conseil fourni dans le cadre de l'interprétation des comptes annuels	13 (12,7 %)	9
Conseil concernant l'assemblée générale (p. ex. statuts)	12 (11,9 %)	10
Conseil fourni dans le cadre d'investissements immobiliers	11 (10,9 %)	11

Conseil fourni dans le cadre de litiges avec le fisc (sans représentation)	11 (10,8 %)	12
Conseil fourni dans le cadre de contacts avec d'autres autorités et pouvoirs publics	11 (10,8 %)	12
La réalisation d'audits internes (p. ex. audits opérationnels, audits de fraude)	10 (9,8 %)	13
Conseil juridique (p. ex. créances douteuses, etc.)	9 (8,8 %)	14
Conseil fourni dans le cadre de l'obtention de subventions (p. ex. identification de subventions potentielles, assistance pour la constitution du dossier de demande de subvention)	7 (6,9 %)	15
Conseil dans le cadre de litiges avec d'autres autorités et pouvoirs publics	2 (6,5 %)	16
Conseil relatif à la stratégie et au planning stratégique	6 (5,9 %)	17
Conseil en gestion des flux de trésorerie	5 (4,9 %)	18
Conseil fourni dans le cadre du financement des dettes (p. ex. assistance pour la rédaction d'un plan financier)	5 (4,9 %)	18
Conseil fourni dans le cadre de la conception ou de l'amélioration des contrôles internes (p. ex. procédures, séparation de fonctions)	5 (4,9 %)	18
Conseil en matière de gouvernement d'entreprise (p. ex. constitution d'un conseil d'administration)	5 (4,9 %)	18
Conseil fourni dans le cadre de la gestion de portefeuille (p. ex. planning de patrimoine pour le gérant)	4 (3,9 %)	19
Conseil fourni dans le cadre du financement par actions (p. ex. en cas d'émission d'actions)	4 (3,9 %)	19
Etudes de faisabilité de projets d'investissement	4 (3,9 %)	19
Conseil en matière d'assurance	4 (3,9 %)	19
Conseil fourni dans le cadre de la négociation de contrats	4 (3,9 %)	19
Conseil pour attirer des administrateurs externes	3 (2,9 %)	20
Conseil informatique (p. ex. dans le cadre de l'achat de logiciels)	3 (2,9 %)	20
Conseil relatif à la gestion du personnel (p. ex. dans le cadre de la sélection et du recrutement des employés ou du personnel dirigeant, etc.)	3 (2,9 %)	21
Conseil commercial (p. ex. l'utilisation du marketing, etc.)	2 (2,0 %)	22
Conseil fourni dans le cadre de l'organisation de formations	2 (2,0 %)	22
Conseil fourni dans le cadre de l'organisation administrative ou opérationnelle (p. ex. simplification)	2 (2,0 %)	22
Gestion intérimaire/gestion de crise (p. ex. remplacements temporaires)	2 (2,0 %)	22

3.2. PROFIL DES PME QUI ONT/N'ONT PAS RECOURS A UN REVISEUR D'ENTREPRISES POUR DES MISSIONS DE CONSEIL ISOLEES

150. Le Tableau 21 montre qu'il n'y a pas de différence significative en termes de taille et d'âge entre les sociétés qui ont et celles qui n'ont pas recours à des conseils supplémentaires. Sur ce plan, aucun secteur ne se distingue nettement des autres.

*Tableau 21 : Profil des PME qui ont/n'ont pas recours
 à un réviseur d'entreprises pour des missions de conseil isolées*

	Ont recours à des missions de conseil	N'ont pas recours à des missions de conseil	Test de significativité
Actif total (euros, 2010)	Moyenne : 3 241 332,76 Médiane : 1 657 702,00	Moyenne : 3 556 270,25 Médiane : 1 109 630,00	F = 0,021 (p = 0,885)
Chiffre d'affaires (euros, 2010)	Moyenne : 1 615 508,11 Médiane : 1 746 612,50	Moyenne : 1 451 898,58 Médiane : 1 585 209,00	F = 0,245 (p = 0,625)
Nombre de travailleurs (ETP, 2010)	Moyenne : 14,21 Médiane : 8,00	Moyenne : 12,28 Médiane : 6,00	F = 1,993 (p = 0,159)
Age de la société	Moyenne : 22,48 Médiane : 19,00	Moyenne : 23,02 Médiane : 17,00	F = 0,071 (p = 0,789)
Secteur : Agriculture, sylviculture et pêche	2,2 %	1,6 %	Khi-deux = 0,148 (p = 0,701)
Secteur : Industrie	8,9 %	13,8 %	Khi-deux = 1,601 (p = 0,206)
Secteur : Distribution d'eau, gestion des déchets et des eaux usées	0 %	0,5 %	Khi-deux = 0,423 (p = 0,515)
Secteur : Construction	16,7 %	16,2 %	Khi-deux = 0,014 (p = 0,906)
Secteur : Commerce de gros et de détail, réparation de véhicules automobiles et de motocycles	22,2 %	25,8 %	Khi-deux = 0,495 (p = 0,482)
Secteur : Transport et stockage	6,7 %	5,2 %	Khi-deux = 0,333 (p = 0,564)
Secteur : Hébergement et restauration	3,3 %	2,3 %	Khi-deux = 0,298 (p = 0,585)
Secteur : Information et communication	7,8 %	4,4 %	Khi-deux = 1,724 (p = 0,189)
Secteur : Activités financières et d'assurance	4,4 %	2,3 %	Khi-deux = 1,247 (p = 0,264)
Secteur : Activités immobilières	4,4 %	5,6 %	Khi-deux = 0,201 (p = 0,654)
Secteur : Professions libérales, activités scientifiques et techniques	14,4 %	11,5 %	Khi-deux = 0,621 (p = 0,431)

Secteur : Activités de services administratifs et de soutien	4,4 %	6,3 %	Khi-deux = 0,465 (p = 0,495)
Secteur : Enseignement	1,1 %	0,5 %	Khi-deux = 0,532 (p = 0,466)
Secteur : Santé humaine et action sociale	0 %	1,6 %	Khi-deux = 1,496 (p = 0,221)
Secteur : Arts, spectacles et activités récréatives	1,1 %	1,2 %	Khi-deux = 0,002 (p = 0,962)
Secteur : Autres services	1,1 %	0,9 %	Khi-deux = 0,024 (p = 0,878)

3.3. PERCEPTION DU RÔLE DU REVISEUR D'ENTREPRISES EN TANT QUE PRESTATAIRE DE SERVICES DE CONSEIL

151. Le Tableau 22 renseigne sur la perception par les répondants du rôle (possible) de prestataire de services de conseil que joue un cabinet de révision. Une distinction est faite entre la perception des sociétés qui ont recours à des conseils complémentaires et de celles qui n'y ont pas recours.

152. Ce tableau fait état de plusieurs différences significatives en termes de perception du réviseur d'entreprises comme prestataire de services de conseil en fonction du recours ou non à ces services par des PME. Premièrement, il semble que l'absence de recours à un réviseur d'entreprises pour des conseils complémentaires s'explique (en partie) par le fait que la société préfère en règle générale ne pas avoir recours à des attributions de conseils externes (ceux qui n'ont pas recours à des services de conseil donnent un score moyen de 2,65 sur 5 pour cet item comparé avec ceux qui ont recours à des services de conseil qui donnent un score moyen de 2,21 sur 5), ce qui est en accord avec la littérature (cf. (GIBB, 2000)). Deuxièmement, il s'avère que les sociétés qui n'ont pas recours à des services de conseil sont davantage convaincues de disposer elles-mêmes des connaissances et de l'expertise requises (score moyen de 2,90 pour les non-utilisateurs vs. 2,62 pour les utilisateurs). Troisièmement, les sociétés qui n'ont pas recours à ces services sont davantage convaincues que d'autres prestataires de services que le réviseur d'entreprises répondent mieux aux besoins de leur société (score moyen de 3,33 pour les non-utilisateurs vs. 2,84 pour les utilisateurs). Quatrièmement, la fourniture de conseils par un réviseur d'entreprises est perçue comme une dépense considérable par les sociétés qui n'y font pas appel (score moyen de 3,88 pour les non-utilisateurs vs. 3,45 pour les utilisateurs). Ceci démontre à nouveau que, tout comme pour l'audit financier, le prix peut représenter un obstacle. Cinquièmement, il est logique que pour les sociétés qui demandent des services de conseil, les avantages de ces services l'emportent sur le prix (score moyen de 3,53 pour les utilisateurs vs. 3,04 pour les non-utilisateurs). Ces sociétés possèdent une expérience concrète par rapport aux avantages des services de conseil et peuvent donc mieux évaluer leur prix. Sixièmement, cette catégorie de sociétés est également davantage convaincue qu'un cabinet de révision offre un éventail de services de conseil adaptés à ses besoins (score moyen de 3,67 pour les utilisateurs vs. 3,12 pour les non-utilisateurs). Cela peut s'expliquer par le fait que près de deux tiers de cette catégorie (64,4 % – chiffre

pas rapporté dans les tableaux) fait également appel à un réviseur d'entreprises pour l'audit financier des comptes annuels et qu'elle a dès lors une meilleure connaissance des services que peut offrir un cabinet de révision. Septièmement, cette catégorie de sociétés qui ont recours à des services de conseil considère le réviseur d'entreprises dans son rôle de prestataire de services de conseil davantage comme une caisse de résonance (score moyen de 3,53 pour les utilisateurs vs. 3,23 pour les non-utilisateurs) et un partenaire adéquat pour rester au courant des meilleures pratiques dans le secteur (score moyen de 3,39 pour les utilisateurs vs. 3,02 pour les non-utilisateurs).

Tableau 22 : Perception du rôle du réviseur d'entreprises en tant que prestataire de services (*différences entre les entreprises qui ont recours et celles qui n'ont pas recours à des services de conseil*)

	Ont recours à des services de conseil				N'ont pas recours à des services de conseil				Sign.
	#	Moy.	Med.	Mod.	#	Moy.	Med.	Mod.	
En général, mon entreprise préfère ne pas faire appel à des services de conseil externes	99	2,21	2,00	1,00	396	2,65	2,00	2,00	0,002
Mon entreprise dispose elle-même des connaissances et de l'expertise requises	99	2,62	3,00	2,00	391	2,90	3,00	3,00	0,038
D'autres prestataires de services que les réviseurs d'entreprises répondent mieux aux besoins de mon entreprise	99	2,84	3,00	3,00	424	3,33	3,00	3,00	0,000
La prestation de services de conseil par un cabinet de révision représente une dépense considérable pour mon entreprise	97	3,45	4,00	3,00	384	3,88	4,00	5,00	0,001
Le coût du développement de connaissances et d'expertise internes est trop élevé pour mon entreprise	96	3,26	3,00	4,00	371	3,38	3,00	3,00	0,430
Les avantages des prestations de services de conseil par un cabinet de révision l'emportent sur le prix	97	3,53	4,00	4,00	380	3,04	3,00	3,00	0,000
Un cabinet de révision offre un éventail de services de conseil adaptés aux besoins de mon entreprise	96	3,67	4,00	4,00	374	3,12	3,00	3,00	0,000
Un cabinet de révision est un conseiller adéquat en cas de transactions complexes	96	4,14	4,00	4,00	373	4,01	4,00	4,00	0,187
Un réviseur d'entreprises est une caisse de résonance adéquate	95	3,53	3,00	4,00	365	3,23	3,00	3,00	0,025

Un cabinet de révision est un partenaire adéquat pour rester au courant des meilleures pratiques dans mon secteur	95	3,39	4,00	4,00	364	3,02	3,00	3,00	0,010
Un cabinet de révision est un partenaire adéquat dans le cadre de la simplification administrative	95	2,93	3,00	3,00	363	2,71	3,00	3,00	0,101
La collaboration avec un cabinet de révision permet de s'instruire sur des aspects financiers de la gestion de l'entreprise	95	3,65	4,00	4,00	361	3,51	3,00	4,00	0,269
La collaboration avec un cabinet de révision permet de s'instruire sur des aspects administratifs et/ou opérationnels de la gestion de l'entreprise	92	3,45	3,00	4,00	360	3,32	3,00	4,00	0,351
La prestation de services de conseil par un cabinet de révision est bénéfique pour attirer des actionnaires et/ou investisseurs externes	91	3,16	3,00	3,00	342	3,28	3,00	4,00	0,473
La prestation de services de conseil par un cabinet de révision a un impact positif sur l'obtention de financement par dette	90	2,93	3,00	3,00	340	3,00	3,00	3,00	0,640
La prestation de services de conseil par un cabinet de révision permet d'obtenir des prêts à taux d'intérêt plus bas	90	2,35	2,00	2,00	339	2,41	2,00	2,00	0,684
La prestation de services de conseil par un cabinet de révision facilite l'obtention de subventions et/ou d'autres mesures de soutien	90	2,67	2,00	3,00	336	2,74	2,00	3,00	0,661
La prestation de services de conseil par un cabinet de révision permet à une entreprise de remettre à niveau sa structure et sa santé financière	88	3,15	3,00	4,00	325	3,19	3,00	3,00	0,781
La prestation de services de conseil par un cabinet de révision a un impact positif sur la performance d'une entreprise	84	3,11	3,00	3,00	314	2,91	3,00	3,00	0,149
Des collègues entrepreneurs/dirigeants m'ont recommandé un/le/leur cabinet de révision en tant que prestataire de services de conseil	67	2,28	2,00	1,00	248	2,04	2,00	1,00	0,088

3.4. SATISFACTION QUANT AUX SERVICES DE CONSEIL NON LIÉS À L'AUDIT FINANCIER DES COMPTES ANNUELS

153. Les réponses des sociétés qui font appel à un réviseur d'entreprises pour des missions de conseil complémentaires (cf. Tableau 23) reflètent une grande satisfaction quant à la prestation de conseil et l'intention de poursuivre la collaboration, la plupart du temps avec le même cabinet de révision (scores moyens de 4,14 et 3,84 sur 5). Ce résultat confirme que, dans cette étude, une grande fidélité existe entre les PME et leur réviseur d'entreprises. La satisfaction par rapport aux missions de conseil semble inciter les gestionnaires des PME à aborder le sujet avec des collègues chefs d'entreprises/gestionnaires (score moyen de 3,98 sur 5) et à les encourager à faire appel à leur cabinet de révision pour des missions de conseil (score moyen de 3,54 sur 5). Ceci peut être vu comme un message important pour les cabinets de révision qui ont l'intention de se diriger vers des activités de conseil complémentaires. Dès lors qu'une PME est satisfaite des services de conseil, elle tend à rester fidèle à son prestataire de services et compte faire appel à plusieurs reprises à un réviseur d'entreprises pour des missions de conseil. Ces PME vont même jusqu'à recommander leurs prestataires de services de conseil à d'autres sociétés (bouche-à-oreille). En d'autres mots, la satisfaction du client est un élément important dans la prestation de services de conseil sur lequel ils doivent se concentrer.

Tableau 23 : Satisfaction quant aux services de conseil non liés à l'audit financier des comptes annuels

	Nombre	Moyenne	Médiane	Mode
Je suis satisfait(e) des services de conseil fournis par mon cabinet de révision	97	4,14	4,00	4,00
Je parle en positif des services de conseil fournis par mon cabinet de révision à des collègues entrepreneurs/dirigeants d'entreprise	84	3,98	4,00	4,00
Nous avons l'intention de poursuivre de manière durable notre collaboration avec le cabinet de révision actuel en ce qui concerne la prestation de services de conseil	92	3,84	4,00	4,00
J'encourage d'autres personnes à faire également appel à ce cabinet de révision pour la prestation de services de conseil	82	3,54	3,00	3,00
En ce qui me concerne, mon cabinet de révision est parfaitement en mesure d'offrir un service de conseil optimal	96	3,90	4,00	4,00
Le cabinet de révision n'est sollicité qu'une seule fois pour la prestation de services de conseil	82	2,84	2,00	2,00
À l'avenir, mon entreprise a l'intention de faire appel à un autre cabinet de révision pour la prestation de services de conseil	82	1,83	1,00	1,00
En général, mon entreprise fait régulièrement appel à des externes (pas nécessairement un réviseur d'entreprises) pour la prestation de services	92	2,86	3,00	1,00

3.5. PERCEPTION DU RAPPORT QUALITE/PRIX DES SERVICES DE CONSEIL PRESTES

154. Comme indiqué dans le Tableau 24, la majorité des sociétés qui font appel à un réviseur d'entreprises pour des services de conseil complémentaires perçoivent le rapport qualité/prix comme étant correct, ce qui est en accord avec la perception des honoraires pour l'audit financier. Néanmoins, environ un tiers des sociétés qui ont recours à des services de conseil estiment que les honoraires sont trop élevés par rapport aux services prestés.

Tableau 24 : Perception du rapport qualité/prix des services de conseil prestés

Quel est votre avis sur le rapport qualité/prix des services de conseil prestés ?		
	Nombre	Pourcentage (# répondants = 92)
Rapport qualité/prix correct	63	68,5 %
Honoraires trop élevés par rapport aux services prestés	29	31,5 %

101

3.6. RECOURS A UN CABINET DE REVISION AUTRE QUE CELUI CHARGE DE L'AUDIT FINANCIER DES COMPTES ANNUELS POUR LA PRESTATION DE SERVICES DE CONSEIL

155. Il ressort du Tableau 25 qu'à peine un quart (24,7 %) des sociétés qui font appel à un cabinet de révision pour des missions de conseil complémentaires ont recours à un cabinet de révision autre que celui qui est en charge de l'audit financier des comptes annuels. Plus de la moitié de ce groupe (55,5 %) fait pour cela appel à un cabinet des *Big4*. Il peut s'agir de la division conseil d'un de ces cabinets *Big4*. Des problèmes d'indépendance potentiels sont à la base de ce choix, ce qui correspond à la littérature existante, qui les cite comme étant un des principaux désavantages de la prestation commune de services d'audit et de services non-audit (cf. (MIKOL et STANDISH, 1998) (LIM & TAN, 2008)).

102

LA PRESTATION DE SERVICES DE CONSEIL ISOLEES

Tableau 25 : Recours à un cabinet de révision autre que celui chargé de l'audit financier des comptes annuels pour la prestation de services de conseil

Votre entreprise a-t-elle fait, pour la prestation d'au moins un de ces services de conseil, appel à un autre cabinet de révision que celui chargé de l'audit financier des comptes annuels ?		
	Nombre	Pourcentage
Oui	18	24,6 %
Non	54	74,0 %
Ne s'applique pas	1	1,4 %
A quel type de cabinet de révision faites-vous appel ?		
	Nombre	Pourcentage (# répondants = 18)
Grand cabinet (<i>Big4</i>)	10	55,5 %
Cabinet de taille moyenne (p. ex. Mazars, BDO, Grant Thornton, PKF, RSM, HLB)	4	22,2 %
Cabinet de petite taille (max. 5 réviseurs d'entreprises)	2	11,1 %
Réviseur d'entreprises indépendant (travaillant seul)	2	11,1 %
Pour quelles raisons votre entreprise fait-elle appel, pour la prestation d'au moins un de ces conseils, à un autre cabinet de révision ?		
Le cabinet de révision qui effectue l'audit financier des comptes annuels...	Nombre	Pourcentage (# répondants = 18)
... a refusé de donner ces conseils en vertu d'éventuels problèmes d'indépendance	7	38,9 %
... n'est légalement pas autorisé à prêter ces services de conseil	4	22,2 %
... facture des honoraires trop élevés pour la prestation de ces services de conseil	1	5,5 %
... n'est pas suffisamment digne de confiance	0	0 %
... n'a pas les connaissances et l'expertise requises pour exercer cette (ces) mission(s)	3	16,7 %
... n'est pas approprié car les informations requises pour exercer cette (ces) mission(s) sont trop délicates	1	5,5 %

3.7. COMBINAISON DE L'AUDIT FINANCIER DES COMPTES ANNUELS ET DE LA PRESTATION DE SERVICES DE CONSEIL ISOLES PAR LE MEME CABINET DE REVISION

156. Choisir le même cabinet de révision pour l'audit financier et pour des missions de conseil complémentaires s'explique surtout par le fait que le cabinet de révision connaît bien la société (score moyen de 4,46 sur 5), que le cabinet accomplit bien les travaux d'audit et est donc bien placé pour fournir des conseils (score moyen de 4,14 sur 5) et que la société fait confiance au cabinet de révision (score moyen de 4,24 sur 5). Ces résultats sont en accord avec la littérature, selon laquelle les effets de *knowledge spillover* (cf. (GLEASON ET MILLS, 2011) (ROBINSON, 2008)) sont une des principales raisons de la combinaison des services d'audit et des services non-audit. Dans la littérature, une deuxième raison importante de la combinaison de ces services est que la synergie entre les services d'audit et les services non-audit peut comprimer leur coût (ARRUNADA, 1999). Cependant, le Tableau 26 indique que les répondants n'en sont pas convaincus (scores moyens de 2,30 et 2,83 sur 5). Plus les services complémentaires sont fournis en combinaison avec les services d'audit, plus les cabinets de révision devraient pouvoir répercuter sur le client les effets du *knowledge spillover*. Il ressort de l'analyse ci-dessus que le rôle de prestataire de services de conseil des réviseurs d'entreprises demeure plutôt limité dans de nombreux cas. Nous pouvons nous demander si les cabinets de révision sont réellement en mesure de créer un effet de *knowledge spillover*. Une autre explication possible est que les cabinets de révision ne répercutent sciemment pas les effets de *knowledge spillover* sur les PME afin d'obtenir un rendement convenable de la prestation de ces services de conseil (cf. encore un marché relativement petit pour les PME belges).

Tableau 26 : Combinaison de l'audit financier des comptes annuels et de la prestation de services de conseil complémentaire par le même cabinet de révision

Mon entreprise se procure des services d'audit financier ainsi que des services de conseil isolés auprès du même cabinet de révision...	#	Moy.	Méd.	Mod.
...en raison du manque de temps et de moyens pour chercher d'autres prestataires de services de conseil	36	2,28	2,00	1,00
... car ce cabinet connaît déjà très bien mon entreprise	39	4,46	5,00	5,00
... car cela permet d'avoir accès à des honoraires plus faibles pour les services de conseil	36	2,83	3,00	4,00
... car cela permet d'avoir accès à des honoraires plus faibles pour l'audit financier des comptes annuels	33	2,30	2,00	2,00
... car cela est bénéfique pour notre future collaboration	33	3,70	4,00	4,00
... pour des motifs de loyauté à ce cabinet	28	3,57	3,50	4,00
... car ce cabinet réalise correctement les travaux d'audit et est dès lors bien placé pour nous fournir des conseils	36	4,14	4,50	5,00
... car ce cabinet est proactif	32	3,66	4,00	4,00
... car je fais confiance à ce cabinet (ou à ce réviseur d'entreprises)	41	4,24	5,00	5,00

157. Les résultats du Tableau 26 véhiculent un message important aux cabinets de révision qui souhaitent proposer davantage de services de conseil à leurs clients existants : acquérez une connaissance suffisante du client, faites en sorte que votre client soit convaincu de la qualité de vos travaux d'audit (créez une perception positive) et gagnez la confiance de votre client.

DEEL 5

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

In een Belgische context is de markt van bedrijven die niet wettelijk verplicht zijn een bedrijfsrevisor aan te stellen een potentieel grote markt voor bedrijfsrevisoren waarnaar tot op heden weinig onderzoek werd gedaan. De toegevoegde waarde van deze studie ligt vooral in het feit dat zij gebaseerd is op de percepties van de KMO-bedrijfsleiders daar waar de bestaande studies rond dit thema in een Belgische context uitsluitend gebaseerd zijn op publiek beschikbare jaarrekeningdata.

De resultaten van deze studie zijn interessant voor bedrijfsrevisoren die actief zijn of de intentie hebben om actief te worden in de (potentieel grote) markt van KMO's die niet verplicht zijn een bedrijfsrevisor aan te stellen. Langs de andere kant zijn de resultaten van deze studie ook interessant voor KMO-bedrijfsleiders die overwegen om vrijwillig beroep te doen op een bedrijfsrevisor.

Er werden in een eerste ronde 8.615 KMO's per e-mail gecontacteerd waarvan er 189 bruikbare antwoorden hebben gegeven (responsgraad van 2,2 %). In een tweede ronde kregen 3.765 KMO's uit dezelfde groep als de eerste ronde de vragenlijst per post toegestuurd wat leidde tot 399 bruikbare antwoorden (responsgraad van 10,6 %).

Hieronder worden de belangrijkste resultaten per onderzoeksvraag weergegeven en waar het opportuun is, worden hieruit de nodige aanbevelingen afgeleid.

1. *Afbakening van de markt van bedrijven die niet verplicht zijn een bedrijfsrevisor aan te stellen*

- (a) Bij benadering, hoe groot is de groep KMO's die niet verplicht zijn een commissaris aan te stellen en die toch beroep doen op een bedrijfsrevisor/commissaris?

De identificatie van KMO's die niet verplicht zijn een commissaris te benoemen op basis van de artikelen 141 en 146 van het Wetboek van vennootschappen, maar dit wel doen op vrijwillige basis, werd uitgevoerd op basis van de Belfirst databank. De 4.561 geïdentificeerde KMO's vormen een zo goed mogelijke benadering van de beoogde markt (het betreft een benadering aangezien het op basis van de Belfirst databank onder andere onmogelijk is alle leden van groepen die gehouden zijn een geconsolideerde jaarrekening op te stellen en te publiceren, te identificeren). De geïdentificeerde KMO markt kan beschreven worden als een markt die gedomineerd wordt door KMO's met relatief weinig werknemers (97 % telt minder dan 50 werknemers in voltijdse equivalenten), maar met een relatief hoog balanstotaal (70 % telt een balanstotaal van meer dan 3.650.000 EUR). Ongeveer 60 % van de KMO's in deze markt is actief in volgende sectoren: groot-en detailhandel, reparatie van auto's en motorfietsen, vrije beroepen en wetenschappelijke en technische activiteiten, industrie, en exploitatie van en handel in onroerend goed.

Minder dan de helft van de respondenten uit deze studie (43,3 %) heeft een bedrijfsrevisor voor de externe financiële audit. In de grote meerderheid van de gevallen heeft de bedrijfsrevisor het mandaat van commissaris. Van diegene die

momenteel geen bedrijfsrevisor hebben, deed iets minder dan één vierde dit wel in het verleden. In de meeste van deze gevallen ging het om een eerder kortstondige samenwerking met de bedrijfsrevisor. Slechts een zeer kleine minderheid van de niet-gebruikers heeft de intentie om in de toekomst beroep te doen op een bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening.

- (b) Welk is het marktaandeel van de kleine en middelgrote bedrijfsrevisorenkantoren in de markt van KMO's die niet verplicht zijn een commissaris aan te stellen?

Op basis van de Belfirst-databank kon vastgesteld worden dat voor de 4.561 KMO's die niet wettelijk verplicht zijn een commissaris te benoemen, maar dit wel doen op vrijwillige basis, de markt gedomineerd wordt door de kleine bedrijfsrevisorenkantoren (maximum vijf bedrijfsrevisoren) gevolgd door de *Big4*-kantoren (Deloitte, Ernst & Young, KPMG, PwC). De middelgrote kantoren (bv. BDO, Grant Thornton, HLB, Mazars, PKF, RSM) en de zelfstandige bedrijfsrevisoren (alleen werkend) spelen een minder grote rol in deze groep en nemen samen één derde van de vrijwillige financiële audits voor hun rekening.

2. *Drijfveren voor het vrijwillig aanstellen van een bedrijfsrevisor/commissaris*

Welke factoren zetten een KMO aan om vrijwillig een bedrijfsrevisor/commissaris aan te stellen?

Een vroegere wettelijke verplichting en/of een indirecte wettelijke verplichting (d.i., deel uitmaken van een groep) blijken belangrijke drijfveren te zijn bij Belgische KMO's om een bedrijfsrevisor aan te stellen (*cf.* de afbakening van de markt vormt een benadering wegens de onmogelijkheid om volledig met voorgaande aspecten rekening te houden). Verder blijkt ook dat een substantiële groep KMO's een bedrijfsrevisor op vrijwillige basis aanstelt voor de externe financiële audit. Deze vrijwillige keuze blijkt in sommige gevallen een keuze te zijn op verzoek van de aandeelhouders en/of het bestuursorgaan. Het wegvallen van deze wettelijke verplichting wordt ook door die KMO's die vroeger ooit beroep deden op een bedrijfsrevisor als reden naar voor geschoven om dit niet meer te doen. Het kan dan ook interessant zijn voor bedrijfsrevisorenkantoren om die KMO's aan te spreken die vroeger al een bedrijfsrevisor hadden omwille van een wettelijke verplichting. Deze groep KMO's kent de diensten van de bedrijfsrevisor en het kan dan ook een uitdaging zijn voor de bedrijfsrevisorenkantoren om deze ex-klanten te overtuigen om terug beroep te doen op hun diensten, maar dan op vrijwillige basis. Ook voor diegene die de intentie hebben om in de toekomst een bedrijfsrevisor aan te stellen blijken mogelijke toekomstige wettelijke verplichtingen de belangrijkste drijfveer te zijn.

3. *Relatie KMO – bedrijfsrevisor/commissaris*

(a) Welk soort diensten worden er door deze groep KMO's gevraagd?

Zoals eerder gezegd doet minder dan de helft van de respondenten uit deze studie (43,3 %) beroep op een bedrijfsrevisor voor de externe financiële audit. Dit toont duidelijk dat er nog een grote potentiële markt is voor bedrijfsrevisorenkantoren. Er zijn met andere woorden nog veel KMO's die deze beslissing in overweging kunnen nemen. Het sensibiliseren van deze grote groep potentiële klanten is dan ook een belangrijke uitdaging voor de bedrijfsrevisorenkantoren.

In iets meer dan de helft van de gevallen (54,8 %) geeft de bedrijfsrevisor als onderdeel van de financiële audit (d.w.z. geen aparte opdracht, geen aparte facturatie) ook bijkomende informatie. Het blijkt voornamelijk te gaan om informatie met betrekking tot boekhoudtechnische aspecten, fiscale optimalisatie, interpretatie van de jaarrekening en het opzetten of verbeteren van de interne controles.

Iets meer dan één vierde van de respondenten (26,9 %) heeft gedurende de afgelopen vijf jaar een bedrijfsrevisor aangesproken voor andere controleopdrachten waarbij de aanstelling van een bedrijfsrevisor of accountant verplicht is. De drie meest voorkomende andere controleopdrachten zijn: fusies en overnames, inbreng in natura en/of quasi-inbreng en omzetting naar een andere vennootschapsvorm. De inbreng in natura en de quasi-inbreng dienen verplicht door een bedrijfsrevisor uitgevoerd te worden daar waar de andere ook door een accountant kan worden uitgevoerd. Slechts 15 % van deze respondenten gebruikte hiervoor een ander bedrijfsrevisorenkantoor dan het kantoor dat de financiële audit doet. Het vermijden van onafhankelijkheidsproblemen wordt als belangrijkste reden voor deze keuze naar voor geschoven. Ook het ontbreken van de nodige kennis en expertise heeft voor sommige van deze respondenten bij deze beslissing meegespeeld.

Slechts een kleine groep van de deelnemende KMO's (18,2 %) heeft gedurende de afgelopen vijf jaar met een bedrijfsrevisor gewerkt voor bijkomende adviesverlening losstaande van de financiële audit van de jaarrekening. Dit cijfer toont aan dat de markt voor bijkomende adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor aan KMO's momenteel nog relatief klein is in België. De resultaten tonen dat geen beroep doen op een bedrijfsrevisor voor bijkomende adviezen vaak te maken heeft met het feit dat het bedrijf in het algemeen liever geen beroep doet op externe adviesverlening. Het overtuigen van deze KMO's via sensibilisering kan dan ook als een belangrijke uitdaging gezien worden. Met het oog op sensibilisering is het nuttig te weten dat niet-gebruikers van adviesverlening vaker aangeven dat andere dienstverleners dan de bedrijfsrevisor beter inspelen op de noden van hun bedrijf. Als we de soorten adviesverlening die deze groep vraagt bekijken zien we dat de meest gevraagde adviezen gerelateerd zijn aan de kerntaken van een bedrijfsrevisor: waarderings, fiscaal advies, boekhoudtechnisch advies maar ook advies bij reorganisaties en herstructurerings.

De resultaten tonen ook dat ongeveer één vierde (24,7 %) van diegene die met een bedrijfsrevisorenkantoor samenwerken voor bijkomende adviesverlening hiervoor een ander kantoor neemt dan datgene dat de financiële audit van de jaarrekening doet. Meer dan de helft van deze groep (55,5 %) doet hiervoor beroep op een *Big4*-kantoor. Hierbij dient opgemerkt te worden dat het hier kan gaan om de consulting afdelingen van de *Big4*-kantoren. Opnieuw worden het vermijden van onafhankelijkheidsproblemen en het ontbreken van de nodige kennis en expertise als reden voor deze keuze aangehaald. Langs de andere kant, kiezen voor hetzelfde bedrijfsrevisorenkantoor voor zowel de financiële audit als de bijkomende adviesverlening is vooral gebaseerd op objectieve redenen zoals het feit dat het kantoor het bedrijf goed kent, omdat het kantoor het auditwerk goed uitvoert en daarom goed geplaatst is om advies te verlenen en omdat het kantoor vertrouwen geniet. De respondenten zijn daarentegen niet overtuigd van het feit dat de combinatie van de financiële audit en bijkomende adviesverlening de prijs van beide diensten kan drukken. Deze resultaten bevatten een belangrijke boodschap voor bedrijfsrevisorenkantoren die hun bestaande financiële auditklanten ook meer adviesverlening wensen te verschaffen. Het opbouwen van een werkrelatie met de klant laat toe om vertrouwen te creëren en de KMO als ook haar behoeften aan adviesverlening beter te leren kennen.

- (b) Wat is de perceptie van deze groep KMO's omtrent de diensten aangeboden door een bedrijfsrevisor/commissaris?

De respondenten uit deze studie zijn, algemeen gesproken, zeer tevreden zijn over de geleverde prestaties van zowel de vennoot/partner als het auditteam (dit geldt voor zowel de financiële audit, de losstaande informatie die verstrekt wordt als onderdeel van de financiële audit en de bijkomende adviesverlening). De gebruikers van een bedrijfsrevisor die ook bijkomende informatie verstrekt als onderdeel van de financiële audit zijn van oordeel dat deze bijkomende informatie een meerwaarde betekent voor hun onderneming. Deze bijkomende informatie kan dan ook beschouwd worden als een belangrijk argument om potentiële nieuwe KMO-klanten te overtuigen van de meerwaarde van een bedrijfsrevisor alsook een brug naar de markt voor adviesverlening.

Dit vertaalt zich dan ook in een grote loyaliteit ten aanzien van het bedrijfsrevisorenkantoor wat ook bevestigd werd door een lange gemiddelde duurtijd van de relatie tussen de KMO en het bedrijfsrevisorenkantoor. Gerelateerd aan deze tevredenheid is het ook interessant op te merken dat de resultaten duidelijk tonen dat het grote merendeel van de respondenten van oordeel is dat de bedrijfsrevisor in het kader van de externe financiële audit een correcte prijs-kwaliteitsverhouding levert. We stellen ook vast dat de kostprijs van een externe financiële audit een belangrijke belemmering is voor niet-gebruikers om over te gaan tot een externe financiële audit. Dit wordt bevestigd door de vaststelling dat het ereloon (en meer bepaald de verhouding gepercipieerde voordelen ten opzichte van kostprijs) één van de drijfveren is voor KMO's, die in het verleden ooit een bedrijfsrevisor hebben gehad, om niet langer meer samen te werken met deze bedrijfsrevisor. Het is dan ook een grote uitdaging

voor bedrijfsrevisorenkantoren die zich meer op deze markt van KMO's willen toeleggen om potentiële nieuwe klanten te overtuigen dat de kostprijs van een financiële audit (of andere diensten) gecompenseerd wordt door de meerwaarde ervan (*cf.* verder bij de bespreking van de gepercipieerde voordelen van een bedrijfsrevisor).

Consistent met de grote loyaliteit vinden we dat auditor *switching* in deze groep van respondenten eerder de uitzondering is dan de regel. Een grote meerderheid van de respondenten geeft immers aan dat er gedurende de laatste vijf jaar geen wijziging van bedrijfsrevisor werd doorgevoerd. Voor de beperkte groep van respondenten die toch van bedrijfsrevisorenkantoor veranderd is in de laatste vijf jaar blijkt een te hoog ereloon in verhouding tot de geleverde prestaties de belangrijkste reden te zijn alsook de zogenaamde *referral* (overschakeling naar het bedrijfsrevisorenkantoor van een verbonden vennootschap of de overkoepelende groep)

De tevredenheid over de adviesverlening losstaand van de financiële audit blijkt KMO-bedrijfsleiders er ook toe aan te zetten om hierover met andere mensen (collega ondernemers) te spreken en hen in sommige gevallen zelfs aan te sporen om ook beroep te doen op hun bedrijfsrevisorenkantoor voor adviesverlening. We kunnen dit zien als een belangrijke boodschap voor bedrijfsrevisorenkantoren die de intentie hebben om zich te richten op bijkomende adviesverlening. Eens KMO-klanten tevreden zijn over de adviesverlening blijken zij vrij trouw te blijven en hebben zij de intentie om meerdere keren samen te werken met een bedrijfsrevisor voor adviesverlening. Ze gaan zelfs zo ver dat ze dit ook aan anderen aanraden (mond-tot-mondreclame). Met andere woorden, klantentevredenheid bij adviesverlening is een belangrijk punt om aan te werken.

Een vergelijking tussen de percepties van gebruikers en niet-gebruikers van een bedrijfsrevisor voor de financiële audit leidt tot de vaststelling dat de kostprijs van een externe financiële audit een belangrijke belemmering is voor niet-gebruikers om beroep te doen op een externe financiële audit. Op basis van een hele reeks stellingen die hoger ingeschat werden door de gebruikers kunnen we concluderen dat voornamelijk de vrijwillige gebruikers er duidelijk van overtuigd zijn dat een externe financiële audit door een bedrijfsrevisor belangrijke voordelen oplevert.

Daarenboven suggereren de resultaten ook dat niet-gebruikers de accountant als substituut beschouwen voor de bedrijfsrevisor. Ongeveer de helft van de respondenten die in het verleden ooit beroep deed op een bedrijfsrevisor maar dit nu niet meer doet, geeft ook aan dat ze van oordeel zijn dat een externe boekhouder of accountant voldoende is om de kwaliteit van de jaarrekening te garanderen. Langs de andere kant blijkt echter dat iets meer dan één vierde van de respondenten die de intentie hebben om in de toekomst een bedrijfsrevisor aan te stellen, aangeeft dit te zullen doen op advies van hun boekhouder of accountant. Dit resultaat suggereert dat vooral in hoofde van de niet-gebruikers de accountant als substituut voor de bedrijfsrevisor gezien wordt, maar dat de accountants op hun beurt deze KMO-klanten blijkbaar aanzetten om een bedrijfsrevisor

aan te stellen. Gebruikers van een bedrijfsrevisor daarentegen beschouwen de boekhouder/accountant en bedrijfsrevisor zeker niet als substituten. Zij percipiëren vooral de bijkomende informatie als onderdeel van de financiële audit als complementair aan het werk van de externe boekhouder of accountant.

Een vergelijking tussen de percepties van gebruikers en niet-gebruikers van een bedrijfsrevisor voor bijkomende adviesverlening losstaand van de financiële audit laat ons toe te concluderen dat:

- (1) geen beroep doen op een bedrijfsrevisor voor bijkomende adviezen (deels) te maken heeft met het feit dat het bedrijf in het algemeen liever geen beroep doet op externe adviesverlening;
- (2) niet-gebruikers er meer van overtuigd zijn zelf de nodige kennis en expertise in huis te hebben;
- (3) niet-gebruikers er meer van overtuigd zijn dat andere dienstverleners dan de bedrijfsrevisor beter inspelen op de noden van hun bedrijf;
- (4) adviesverlening door een bedrijfsrevisor in de ogen van de niet-gebruikers een aanzienlijke uitgave te zijn wat opnieuw aantoonde dat, net zoals bij de financiële audit, de kostprijs een hinderpaal kan zijn;
- (5) voor diegene die wel bijkomend advies vragen de voordelen van dit advies meer opwegen tegen de kostprijs;
- (6) de gebruikers van advies ook meer overtuigd zijn dat een bedrijfsrevisorenkantoor een waaier aan adviesverlening aanbiedt die aangepast is aan hun noden; en
- (7) de gebruikers de bedrijfsrevisor in zijn/haar rol als adviesverlener ook meer wordt gezien als een klankbord en een geschikte partner om op de hoogte te blijven van de *best practices* in de sector.

4. Concrete resultaat van het vrijwillig aanstellen van een bedrijfsrevisor/commissaris

Wat is de gepercipieerde impact van het vrijwillig aanstellen van een bedrijfsrevisor/commissaris op de kwaliteit van de jaarrekening, het verkrijgen van financiering zoals subsidies of kredieten en de financiële performantie van de KMO?

Op basis van een vergelijking van de percepties van gebruikers en niet-gebruikers van een bedrijfsrevisor voor de financiële audit stellen we vast dat vooral de vrijwillige gebruikers ervan overtuigd zijn dat een externe financiële audit door een bedrijfsrevisor duidelijke voordelen oplevert zoals:

- (1) een verbetering van de kwaliteit van de informatie in de jaarrekening;
- (2) een verbetering van de kwaliteit van de interne controles;
- (3) het nuttig advies dat een meerwaarde kan betekenen voor het bedrijf;
- (4) een positieve impact op de performantie van het bedrijf;
- (5) het feit dat een bedrijfsrevisor de goede prestaties van het bedrijf bevestigt naar de buitenwereld toe (*cf. signaaltheorie*);
- (6) een financiële audit de toegang tot schuldfinanciering (leningen) vereenvoudigt alsook tot een lagere interestvoet kan leiden;

- (7) vertrouwen scheidt bij klanten, leveranciers en andere onderhandelingspartners;
- (8) het deugdelijk bestuur van de onderneming versterkt; en
- (9) een bedrijfsrevisor het gevoel geeft aan personeel dat ze gecontroleerd worden
(*cf. agency-theorie*).

Deze resultaten kunnen een belangrijke hulp zijn voor bedrijfsrevisorenkantoren die potentiële nieuwe klanten willen overtuigen van de meerwaarde van een bedrijfsrevisor voor de financiële audit.

PARTIE 5

CONCLUSIONS ET RECOMMANDATIONS

Le marché belge des sociétés qui ne sont pas légalement tenues de nommer un réviseur d'entreprises est potentiellement important. Peu d'enquêtes ont été réalisées jusqu'à présent à cet égard. La valeur ajoutée de cette étude réside principalement dans le fait qu'elle est basée sur la perception des dirigeants de PME, alors que les études existantes dans ce domaine au niveau belge se basent uniquement sur des données financières accessibles au public.

Les résultats de cette étude sont intéressants pour les réviseurs d'entreprises qui sont actifs, ou qui ont l'intention de le devenir, sur le marché (potentiellement grand) des PME qui ne sont pas tenues de nommer un commissaire. Par ailleurs, les résultats de l'enquête sont également intéressants pour les dirigeants de PME qui envisagent de faire appel à un commissaire sur base volontaire.

Dans un premier temps, sur un total de 8.615 PME qui ont été contactées par courriel, 189 réponses ont été considérées comme utilisables pour analyse (taux de réponse de 2,2 %). Dans un second temps, 3.765 PME de ce même groupe ont reçu le questionnaire par la poste et 399 d'entre elles ont fourni des réponses utilisables (taux de réponse de 10,6 %).

Ci-dessous se trouve un aperçu des principaux résultats de l'enquête par question. Ceux-ci sont, le cas échéant, accompagnés des recommandations adéquates.

1. *Délimitation du marché des entreprises qui ne sont pas tenues de nommer un réviseur d'entreprises*
 - (a) Approximativement, quelle est la taille du groupe de PME qui ne sont pas tenues de nommer un commissaire et qui nomment un réviseur d'entreprises/commissaire malgré tout ?

La base de données Belfirst a permis d'identifier les PME qui ne sont pas obligées de nommer un commissaire en vertu des articles 141 et 146 du Code des sociétés et qui en nomment un volontairement. Les 4.561 PME identifiées permettent de représenter le marché qui est ciblé par cette étude (il s'agit d'une approximation étant donné que la base de données Belfirst ne permet notamment pas de distinguer toutes les sociétés qui font partie d'un groupe qui est tenu d'établir et de publier des comptes annuels consolidés). Le marché de PME identifié peut être décrit comme étant dominé par des PME employant relativement peu de personnel (97 % d'entre elles comptent moins de 50 salariés équivalent temps plein), mais affichant un total du bilan plutôt élevé (70 % d'entre elles ont un total du bilan de plus de 3.650.000 EUR). Environ 60 % des PME de ce marché sont actives dans les secteurs du commerce de gros et de détail, de la réparation de voitures et de motos, des professions libérales et activités scientifiques et techniques, de l'industrie et de l'immobilier.

Moins de la moitié des répondants (43,3 %) ont indiqué faire appel à un réviseur d'entreprises pour l'audit des états financiers. Dans la grande majorité des cas, le réviseur d'entreprises exerce un mandat de commissaire. Parmi ceux qui

n'ont actuellement pas de réviseur d'entreprises, un peu moins d'un quart y ont eu recours par le passé. Dans la plupart des cas, la collaboration avec le réviseur d'entreprises fut brève. Seule une très petite proportion des entreprises non auditées a l'intention de désigner un réviseur d'entreprises pour l'audit des comptes annuels.

- (b) Quelle est la part du marché des cabinets de révision de petite et moyenne taille sur le marché des PME qui ne sont pas tenues de nommer un commissaire ?

La base de données Belfirst a permis de constater qu'en ce qui concerne les 4.561 PME qui ne sont pas légalement tenues de nommer un commissaire mais qui le font tout de même sur base volontaire, le marché est dominé par les petits cabinets de révision (maximum cinq réviseurs d'entreprises), suivis par les cabinets des *Big4* (Deloitte, Ernst & Young, KPMG, PwC). Les cabinets de taille moyenne (p.ex. BDO, Grant Thornton, HLB, Mazars, PKF, RSM) et les réviseurs d'entreprises indépendants (travaillant seuls) jouent un moindre rôle et détiennent un tiers du marché des audits financiers demandés sur base volontaire.

2. *Motifs pour la nomination d'un commissaire sur base volontaire*

Quels sont les facteurs qui stimulent une PME à faire appel volontairement à un cabinet d'audit/commissaire ?

Des obligations légales antérieures et/ou des obligations légales indirectes (comme les sociétés filiales d'un groupe) impliquent qu'un nombre important des PME belges ont recours aux services d'un réviseur d'entreprises (*cf.* l'identification du marché est approximative en raison de l'impossibilité de tenir compte à part entière des aspects précités). De plus, il ressort également des résultats qu'un nombre important de PME désigne un réviseur d'entreprises sur base volontaire pour l'audit des comptes annuels. Dans certains cas, ce sont les actionnaires et/ou l'organe d'administration qui sont à l'origine de ce choix. La suppression de cette obligation légale est une des raisons avancées par les PME qui avaient un réviseur d'entreprises dans le passé, pour ne plus le faire. Il peut dès lors être intéressant pour les cabinets de révision de concentrer une partie de leurs efforts sur les PME utilisaient leurs services en raison d'une obligation légale. Cette catégorie de PME connaît les services du réviseur d'entreprises et les cabinets de révision peuvent donc se lancer le défi de convaincre ces anciens clients de refaire appel à leurs services, mais cette fois-ci sur base volontaire. En ce qui concerne les sociétés qui ont l'intention de désigner un réviseur d'entreprises, ce sont également les éventuelles futures obligations légales qui constituent le principal motif de ce choix.

3. *Relation PME – réviseur d’entreprises/commissaire*

(a) Quels genres de services sont demandés par ce groupe de PME ?

Comme précisé précédemment, moins de la moitié des répondants de cette étude (43,3 %) ont un réviseur d’entreprises pour l’audit financier externe. Ceci indique clairement qu’il existe un grand marché potentiel pour les cabinets de révision. En d’autres termes, de nombreuses PME peuvent envisager de faire appel à un réviseur d’entreprises. La sensibilisation de cette vaste catégorie de clients potentiels représente dès lors un défi important pour les cabinets de révision.

Dans un peu plus de la moitié des cas (54,8 %), le réviseur d’entreprises apporte des informations supplémentaires lors de l’audit des comptes annuels (c.-à-d. sans qu’il y ait une mission distincte, ni une facturation séparée). Il s’agit la plupart du temps d’informations qui ont trait à des questions techniques en comptabilité, en optimisation fiscale, pour l’interprétation des comptes annuels ou pour la mise en place ou l’amélioration des contrôles internes à la société.

Un peu plus d’un quart des répondants (26,9 %) ont indiqué s’être appuyés lors de ces cinq dernières années sur les services offerts par un réviseur d’entreprises pour d’autres missions de contrôle où la nomination d’un réviseur d’entreprises ou expert-comptable est requise. Les trois types de certifications les plus souvent demandés comprennent les fusions et acquisitions, l’apports en nature et/ou quasi-apport et la transformation en une autre forme de société. Les deux premières missions doivent obligatoirement être exécutées par un réviseur d’entreprises, alors que la dernière peut également être confiée à un expert-comptable. Seulement 15 % de ces répondants ont travaillé avec un cabinet de révision autre que celui qui s’est chargé de l’audit financier. Le principal motif invoqué pour ce choix est d’éviter les problèmes d’indépendance. Pour certains répondants, le manque de connaissances et d’expertise a influencé leur décision.

Seul un petit groupe des PME participantes (18,2 %) ont, au cours des cinq dernières années, collaboré avec un réviseur d’entreprises pour des conseils supplémentaires non liés à l’audit des comptes annuels. Ce chiffre démontre que le marché des PME désirant obtenir des conseils par les cabinets de révision reste relativement petit en Belgique. De plus, il s’avère que l’absence de recours à un réviseur d’entreprises pour des conseils supplémentaires s’explique majoritairement par le fait que la société ne ressent pas le besoin de ne pas avoir recours à des conseils externes. Convaincre ces PME en les sensibilisant peut donc également être considéré comme un défi important. En vue de la sensibilisation, il est utile de savoir que les sociétés qui ne collaborent pas avec un réviseur d’entreprises pour des conseils supplémentaires estiment souvent que d’autres prestataires de services que le réviseur d’entreprises répondent mieux à leurs besoins. L’analyse des types de services sollicités par cette catégorie de sociétés permet de constater que les conseils les plus fréquemment demandés concernent les tâches fondamentales du réviseur d’entreprises, à savoir les évaluations, les

conseils fiscaux, les conseils techniques en comptabilité, mais également les conseils pour les réorganisations et les restructurations.

Les résultats indiquent également que près d'un quart (24,7 %) des sociétés qui collabore avec un cabinet de révision pour des missions de conseil complémentaires travaille avec un cabinet de révision autre que celui qui est en charge de l'audit des comptes annuels. Plus de la moitié de ce groupe (55,5 %) fait pour cela appel à un cabinet des *Big4*. Il convient de noter qu'il peut s'agir des divisions conseil des cabinets des *Big4*. Les raisons pour ce choix restent les mêmes, à savoir éviter les problèmes d'indépendance, d'une part, et le manque des connaissances et de l'expertise requises, d'autre part. A l'inverse, choisir le même cabinet de révision pour l'audit financier et pour des missions de conseil complémentaires se baserait avant tout sur des motifs objectifs, tels que le fait que le cabinet connaît bien la société, que le cabinet accomplit bien les travaux d'audit et est donc bien placé pour fournir des conseils et que la société fait confiance au cabinet. Cependant, les répondants ne sont pas convaincus que la combinaison de l'audit financier et des missions de conseil supplémentaires puisse comprimer leur coût. Ces résultats véhiculent un message important aux cabinets de révision qui souhaitent proposer davantage de services de conseil à leurs clients existants. Le développement d'une relation de travail avec le client permet de créer de la confiance ainsi que d'apprendre à mieux connaître la PME et ses besoins en conseils.

- (b) Quelle est la perception de ce groupe de PME sur les services offerts par un réviseur d'entreprises/commissaire ?

Les répondants à cette étude ont, en règle générale, manifesté un grand degré de satisfaction quant aux prestations fournies tant par l'associé que par l'équipe d'audit (ceci vaut à la fois pour l'audit des comptes annuels, les informations supplémentaires fournies dans le cadre de l'audit des comptes annuels et les missions de conseil complémentaires). Les sociétés qui ont également demandé des informations supplémentaires dans le cadre de l'audit des comptes annuels estiment que ces informations supplémentaires représentent une valeur ajoutée pour leur société. Ces informations supplémentaires peuvent donc également être considérées comme un argument important pour convaincre des clients potentiels de la plus-value apportée par un réviseur d'entreprises, et comme un pas dans le marché des services de conseil.

Cela se traduit par une grande fidélité envers le cabinet de révision, ce que confirme également la durée moyenne élevée de la relation entre une PME et un cabinet de révision. Par rapport à cette satisfaction, il est intéressant de constater que les résultats indiquent clairement que la grande majorité des répondants considère que le réviseur d'entreprises offre un bon rapport qualité/prix dans le cadre de l'audit des comptes annuels. Nous avons également remarqué que le coût d'un audit financier externe représente un obstacle majeur pour les sociétés qui ne font pas appel à un cabinet de révision. Ceci se confirme par le constat que les honoraires (et plus particulièrement le rapport entre les avantages perçus et

le coût) constituent une des principales raisons pour les PME qui ont déjà eu un réviseur d'entreprises, de ne plus le faire. Les cabinets de révision qui souhaitent s'orienter davantage vers ce marché de PME peuvent donc relever ce défi en convaincant de nouveaux clients potentiels que le coût d'un audit financier (ou d'autres services) est compensé par la valeur ajoutée obtenue (voir ci-dessous la section sur la perception des avantages apportés par un réviseur d'entreprises).

Conformément à ce haut degré de fidélité, nous avons constaté que l'*auditor switching* (rotation externe) est rare parmi ce groupe de répondants. En effet, une grande majorité des répondants indique ne pas avoir changé de réviseur d'entreprises au cours des cinq dernières années. Le petit nombre de répondants à avoir changé de cabinet de révision au cours de cinq dernières années invoquent comme principal motif le caractère élevé des honoraires par rapport aux prestations fournies, ainsi que le principe de renvoi (*referral* : transition vers le cabinet de révision d'une société liée ou de l'organisation de coordination).

La satisfaction par rapport aux missions de conseil non liées à l'audit financier semble inciter les gestionnaires de PME à aborder le sujet avec d'autres personnes (collègues entrepreneurs) et parfois même à les encourager à faire appel à leur cabinet de révision pour des missions de conseil. Ceci peut être vu comme un message important pour les cabinets de révision qui ont l'intention de se diriger vers des activités de conseil complémentaires. Dès lors que les clients PME sont satisfaits des services de conseil, ils tendent à rester fidèle à leur prestataire de services et expriment d'intention de faire appel à plusieurs reprises à un réviseur d'entreprises pour des missions de conseil. Ils vont même jusqu'à recommander ces services de conseil à d'autres sociétés (bouche-à-oreille). En d'autres mots, la satisfaction du client dans le cadre des missions de conseil est un élément important sur lequel se concentrer.

La comparaison des perceptions des sociétés qui font appel à un réviseur d'entreprises pour l'audit des comptes annuels et de celles qui n'y font pas appel conduit à constater que le coût d'un audit financier externe constitue un obstacle important pour les sociétés qui n'ont pas de réviseur d'entreprises pour l'audit financier externe. En partant d'une série de données fournies par les sociétés qui ont recours à un réviseur d'entreprises, il est possible de conclure que ce sont avant tout les sociétés qui demandent à faire auditer leurs comptes annuels sur base volontaire qui sont clairement convaincues qu'un audit financier externe par un réviseur d'entreprises présente des avantages évidents.

En outre, les résultats suggèrent également que les sociétés qui n'ont pas d'audit de leurs comptes annuels tendent à considérer leur expert-comptable comme un substitut au réviseur d'entreprises. Près de la moitié des répondants qui ont eu un réviseur d'entreprises par le passé mais qui ne le font plus estiment qu'un comptable externe ou un expert-comptable suffit à garantir la qualité des comptes annuels. En revanche, un peu plus d'un quart des répondants qui ont l'intention de désigner un réviseur d'entreprises y ont été encouragés par leur comptable ou expert-comptable. Ce résultat indique que ce sont surtout les sociétés qui

ne font pas appel à un réviseur d'entreprises pour l'audit financier qui estiment qu'un expert-comptable peut se substituer à un réviseur d'entreprises, mais que les experts-comptables encouragent manifestement à leur tour ces PME clientes à faire appel à un réviseur d'entreprises. Par contre, les sociétés qui ont un réviseur d'entreprises n'estiment certainement pas que le comptable/expert-comptable et le réviseur d'entreprises sont des substituts. Elles perçoivent les informations supplémentaires fournies dans le cadre de l'audit financier comme étant complémentaires au travail du comptable externe ou de l'expert-comptable.

La comparaison des perceptions des sociétés qui font appel à un cabinet de révision pour l'audit des comptes annuels et de celles qui n'y font pas appel nous permet de conclure que :

- (1) l'absence de recours à un réviseur d'entreprises pour des conseils supplémentaires s'explique (en partie) par le fait que la société préfère en règle générale ne pas avoir recours à des conseils externes ;
- (2) les sociétés qui n'ont pas recours à un réviseur d'entreprises sont davantage convaincues de disposer elles-mêmes des connaissances et de l'expertise requises ;
- (3) les sociétés qui n'ont pas recours à un réviseur d'entreprises sont davantage convaincues que d'autres prestataires de services que le réviseur d'entreprises répondent mieux à leurs besoins ;
- (4) les missions de conseil offertes par un réviseur d'entreprises représentent aux yeux des entreprises qui n'y ont pas recours une dépense considérable, ce qui démontre à nouveau que, tout comme pour l'audit financier, le coût peut représenter un obstacle ;
- (5) les sociétés qui demandent des conseils supplémentaires estiment que les avantages de ces conseils l'emportent sur le coût ;
- (6) les sociétés qui demandent des conseils supplémentaires sont davantage convaincues qu'un cabinet de révision offre une large gamme de services de conseil adaptés à leurs besoins : et
- (7) les sociétés qui ont recours à des services de conseil considèrent le réviseur d'entreprises dans son rôle de prestataire de services de conseil davantage comme une caisse de résonance et un partenaire adéquat pour rester au courant des meilleures pratiques dans le secteur.

4. *Résultat concret de la nomination volontaire d'un réviseur d'entreprises/commissaire*

Quel est l'impact perçu de la nomination volontaire d'un réviseur d'entreprises/commissaire sur la qualité des comptes annuels, l'obtention de financement telle que des subventions ou des prêts et la performance financière de la PME ?

La comparaison des perceptions des sociétés qui font appel à un réviseur d'entreprises pour l'audit des comptes annuels et de celles qui n'y font pas appel permet de constater que ce sont avant tout les sociétés qui demandent à faire auditer leurs comptes annuels sur base volontaire qui sont convaincues qu'un audit financier externe par un réviseur d'entreprises présente des avantages évidents, tels que :

- (1) l'amélioration de la qualité de l'information des états financiers ;
- (2) l'amélioration de la qualité des contrôles internes ;
- (3) la valeur ajoutée pour l'entreprise des conseils donnés;
- (4) un impact positif sur la performance de l'entreprise ;
- (5) la diffusion en externe de la bonne performance de l'entreprise par le réviseur d'entreprises (*cf. signalling theory*);
- (6) un accès au financement par dette plus aisé ainsi qu'un taux d'intérêt moins élevé ;
- (7) la confiance créée auprès des clients, fournisseurs et autres partenaires de négociation ;
- (8) le renforcement du gouvernement d'entreprise ; et
- (9) l'impression que confère la présence du réviseur d'entreprises au personnel d'être contrôlé (*cf. théorie de l'agence*).

Ces résultats peuvent représenter une aide importante pour les cabinets de révision qui souhaitent convaincre d'éventuels futurs clients de la valeur ajoutée apportée par un réviseur d'entreprises dans le cadre de l'audit des comptes annuels.

BIBLIOGRAFIE

BIBLIOGRAPHIE

ABDEL-KHALIK, A. (1982). Why Do Private Companies Demand Auditing? A Case for Organizational Loss of Control. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 8 (1), 31-52.

AERTS, K. (2002). *Taken en aansprakelijkheden van commissarissen en bedrijfsrevisoren*. Brussels: Larcier.

AGRAWAL, A., & CHADHA, S. (2005). Corporate governance and accounting scandals. *Journal of Law & Economics*, 48 (2), 371-406.

ALDRICH, H., & REESE, P. (1993). Does networking pay off? In N. Churchill, S. Birley, & J. Doutriaux, *A Panel Study of Entrepreneurs in the Research Triangle in Frontiers of Entrepreneurship Research* (325-339). Massachusetts: Wellesley.

ANG, J.S., COLE, R.A., & LIN, J.W. (2000). Agency Costs and Ownership Structure. *The Journal of Finance*, 55 (1), 81-106.

ANTLE, R., GORDON, E., NARAYANAMOORTHY, G., & ZHOU, L. (2002). *The joint determination of audit fees, non-audit fees and abnormal accruals*. Yale University.

ARRUNADA, B. (1999). The provision of non-audit services by auditors: let the market evolve and decide. *International Review of Law and Economics*, 19 (4), 513-531.

ASHBAUGH, H., LAFOND, R., & MAYHEW, B. (2003). Do Nonaudit Services Compromise Auditor Independence? Further Evidence. *Accounting Review*, 78 (3), 611-639.

BECKER, C., DEFOND, M., JIAMBALVO, J., & SUBRAMANYAM, K. (1998). The Effect of Audit Quality on Earnings Management. *Contemporary Accounting Research*, 15, 1-24.

BENNETT, R., & ROBSON, P. (1999). The use of external business advice by SMEs in Britain. *Enterprise and Regional Development*, 11, 155-180.

BERESFORD, R., & SAUNDERS, M. (2005). Professionalization of the Business Start-Up Process. *Strategic Change*, 14 (6), 337-347.

BERGER, A., & UDELL, G. (1998). The Economics of Small Business Finance: The Roles of Private Equity and Debt Markets in the Financial Growth Cycle. *Journal of Banking and Finance*, 22, 873-897.

BERRY, A., SWEETING, R., & GOTO, J. (2006). The effect of business advisers on the performance of SMEs. *Journal of Small Business*, 13 (1), 33-47.

BIRLEY, S. & NIKTARI, N. (1995), The failure of owner-manager businesses: the diagnosis of accountants and bankers. In P. Hermington (Ed.), *A survey of small businesses and the reasons for failure*. Research Board Institute of CA in England and Wales.

BLACKWELL, D., NOLAND, T., & WINTERS, D. (1998). The Value of Auditor Assurance: Evidence from Loan Pricing. *Journal of Accounting Research*, 36 (1), 57-70.

BOTER, H., & LUNDSTRÖM, A. (2005). SME Perspectives on Business Support Services – The Role of Company Size, Industry and Location. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 12 (2), 244-250.

BRANSON, J., & BRESCH, D. (2004). Referral as a determining factor for changing auditors in the Belgian audit market: An empirical study. *The International Journal of Accounting*, 39, 307-326.

BREEN, J., SCIULLI, N., & CALVERT, C. (2003). The Role of the External Accountant in Small Firms. *16th Annual Conference of Small Enterprise Association of Australia and New Zealand, 28 September-1 October*.

CAMERON, A.F. (1991), Why small business needs public accountants, *Accountants' Journal*, June, 64-66.

CAREY, P., SIMNETT, R., & TANEWSKI, G. (2005). *Providing Business Advice*. Melbourne: CPA Australia.

CAREY, P., SIMNETT, R., & TANEWSKI, G. (2000). Voluntary Demand for Internal and External Auditing by Family Businesses. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 19 (Supplement), 37-51.

CHOW, C. (1982). The Demand for External Auditing: Size, Debt and Ownership Influences. *The Accounting Review*, LVII (2), 272-291.

CHUNG, H., & KALLAPUR, S. (2003). Client Importance, Nonaudit Services and Abnormal Accruals. *Accounting Review*, 78 (4), 931-955.

COLLIS, J., JARVIS, R. & SKERRATT, L. (2004) 'The Demand for the Audit in Small Companies in the UK', *Accounting & Business Research*, 34 (2), pp. 87-100.

COLLIS, J. (2010). Audit Exemption and the Demand for Voluntary Audit: A Comparative Study of the UK and Denmark. *International Journal of Auditing*, 14, 211-231.

COOPER, A., GIMENO-GASCON, J., & WOO, C. (1994). Initial human and financial capital as predictors of new venture performance. *Journal of Business Venturing*, 9 (5), 371-395.

DEANGELO, L. (1981). Auditor size and audit quality. *Journal of Accounting and Economics*, 3, 183-199.

DEFOND, M., RAGHUNANDAN, K., & SUBRAMANYAM, K. (2002). Do Non-Audit Service Fees Impair Auditor Independence? Evidence from Going Concern Audit Opinions. *Journal of Accounting Research*, 40(4), 1247-1274.

DENNIS Jr., W. (2003). Raising response rates in mail surveys of small business owners: results of an experiment. *Journal of Small Business Management*, 41 (3), 278-295.

DILLMAN, D. (2000). *Constructing the Questionnaire. Mail and Internet Surveys*. New York: John Wiley and Sons.

DYER, L., & ROSS, C. (2008). Seeking advice in a dynamic and complex business environment: impact on the success of small firms. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 13 (2), 133-149.

FOGARTY, T., RADCLIFFE, V., & CAMPBELL, D. (2006). Accounting before the fall. The AICPA vision project and related professional enterprises. *Accounting Organizations and Society*, 31, 1-25.

FRANCIS, J., & KE, B. (2006). Disclosure of fees paid to auditors and the market valuation of earnings surprises. *Review of Accounting Studies*, 11 (4), 495-523.

FRANCIS, J., MAYDEW, E., & SPARKS, H. (1999). The role of Big 6 auditors in the credible reporting of accruals. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 18, 17-34.

- FRANKEL, R., JOHNSON, M., & NELSON, K. (2002). Non-audit fees paid auditors: Do they lead to managed earnings. *NACD Directorship*, 28 (7), 6-8.
- GAEREMYNCK, A., VAN DER MEULEN, S., & WILLEKENS, M. (2008). Audit-firm portfolio characteristics and client financial reporting quality. *European Accounting Review*, 17 (2), 243-270.
- GIBB, A. (2000). SME policy, academic research and the growth of ignorance, mythical concepts, myths, assumptions, rituals and confusions. *International Small Business Journal*, 18 (3), 13-35.
- GLEASON, C., & MILLS, L. (2011). Do auditor-provided tax services improve the estimate of tax reserves? *Contemporary Accounting Research*, 28 (5), 1484-1509.
- GOLDMAN, A., & BARLEY, B. (1974). The auditor-firm conflict of interests: Its implications for independence. *The Accounting Review*, 49, 707-718.
- GOODERHAM, P., TOBIASEN, A., DOVING, E., & NORDHAUG, O. (2004). Accountants as Sources of Business Advice for Small Firms. *International Small Business Journal*, 22 (1), 5-22.
- HABIB, A., & ISLAM, A. (2007). Determinants and consequences of non-audit service fees: Preliminary evidence from Bangladesh. *Managerial Auditing Journal*, 22 (5), 446-469.
- HAY, D., & DAVIS, D. (2004). The Voluntary Choice of an Auditor of Any Level of Quality. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 23 (2), 37-53.
- HEYMAN, D., DELOOF, M., & OOGHE, H. (2008). The financial structure of private held Belgian firms. *Small Business Economics*, 30, 301-313.
- ISMAIL, I., HARON, H., IBRAHIM, D., & ISA, S. (2006). Service quality, client satisfaction and loyalty towards audit firms. *Managerial Auditing Journal*, 21 (7), 738-756.
- JENSEN, M., & MECKLING, W. (1976). Theory of the Firm: Managerial Behaviour, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*, 10, 305-360.
- JIANG, B., & QURESHI, A. (2006). Research on outsourcing results: current literature and future opportunities. *Management Decision*, 44 (1), 44-55.
- KARJALAINEN, J. (2011). Audit Quality and Cost of Debt Capital for Private Firms: Evidence from Finland. *International Journal of Auditing*, 15, 88-108.
- KENT, P. (2011). The decision to outsource management advisory services. *Managerial Auditing Journal*, 26 (8), 672-696.
- KIM, J.-B., SIMUNIC, D., STEIN, M., & YI, C. (2011). Voluntary Audit and the Cost of Debt Capital for Privately Held Firms: Korean Evidence. *Contemporary Accounting Research*, 28 (2), 585-615.
- KINNEY, W., & MARTIN, R. (1994). Does Auditing Reduce Bias in Financial Reporting? A Review of Audit-Related Adjustment Studies. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 13 (1), 149-156.

KINNEY, W. J., PALMROSE, Z.-V., & SCHOLZ, S. (2004). Auditor independence, non-audit services, and restatements: was the US Government right? *Journal of Accounting Research*, 42, 561-588.

KIRBY, D., & KING, S. (1997). Accountants and Small Firm Development: Filling the Expectation Gap. *The Services Industries Journal*, 17(2), 297-304.

KRISHNAN, G., & VISVANATHAN, G. (2011). Is There an Association between Earnings Management and Auditor-Provided Tax Services? *Journal of the American Taxation Association*, 33 (2), 111-135.

KRISHNAN, G., & YU, W. (2011). Further evidence on knowledge spillover and the joint determination of audit and non-audit fees. *Managerial Auditing Journal*, 26 (3), 230-247.

KRISHNAN, J., SAMI, H., & ZHANG, Y. (2005). Does the Provision of Nonaudit Services Affect Investor Perceptions of Auditor Independence? *Auditing: a Journal of Practice and Theory*, 24 (2), 111-135.

LIM, C.-Y., & TAN, H.-T. (2008). Non-audit Service Fees and Audit Quality: The Impact of Auditor Specialization. *Journal of Accounting Research*, 46 (1), 199-246.

MARRIOTT, N., MARRIOTT, P., COLLIS, J., & SON, D. (2008). *The Accountant and the Provision of Financial Advice to UK Smaller Companies*. Blackpool: British Accounting Association.

MAUTZ, R., & SHARAF, H. (1961). *The Philosophy of Auditing*. Sarasota, FA: American Accounting Association.

MCLARTY, R. (2005). Entrepreneurship among Graduates: Towards a Measured Response. *Journal of Management Development*, 24 (3), 223-249.

MIKOL, A., & STANDISH, P. (1998). Audit independence and nonaudit services: a comparative study in differing British and French perspectives. *European Accounting Review*, 7 (3), 514-569.

NIEMI, L., KINNUNEN, J., OJALA, H., & TROBERG, P. (2009). *To audit or not to audit? Further evidence of the drivers of the demand for the audit among SMEs under non-mandatory auditing*. Helsinki School of Economics.

NIEMI, L., KINNUNEN, J., OJALA, H., & TROBERG, P. (2012). Drivers of Voluntary Audit in Finland: To Be or Not to Be Audited? *Accounting and Business Research*, 42 (2), 169-196.

OOGHE, H., & VAN WYMEERSCH, C. (2006). *Traité d'analyse financière*. Louvain-la-Neuve: Anthemis.

ORTIZ-MOLINA, H., & PENAS, M. (2006). *The Maturity of Loan Commitments to Small Businesses: An Empirical Analysis*. Tilburg University.

OWHOSO, V., MESSIER, W., & LYNCH, J. (2002). Error Detection by Industry-Specialized Teams during Sequential Audit Review. *Journal of Accounting Research*, 40, 883-900.

PALMROSE, Z.-V. (1988). An analysis of auditor litigation and audit service quality. *Accounting Review*, 63, 55-73.

- PARKASH, M., & VENABLE, C. (1993). Auditee incentives for auditor independence: the case of nonaudit services. *Accounting Review*, 68, 113-133.
- PETTIT, R., & SINGER, R. (1985). Small Business Finance: A Research Agenda. *Financial Management*, 14 (3), 47-60.
- POTT, C., MOCK T.J. & WATRIN, C. (2009). Review of empirical research on rotation and non-audit services: auditor independence in fact vs. appearance. *Journal für Betriebswirtschaft*, 58, 210-239.
- RAGHUNANDAN, K., READ, W., & WHISENANT, S. (2003). Initial evidence on the association between non-audit fees and restated financial statements. *Accounting Horizons*, 17 (3), 223-234.
- REYNOLDS, J., DEIS, J., & FRANCIS, J. (2004). Professional Service Fees and Auditor Objectivity. *Auditing: a Journal of Practice and Theory*, 23(1), 29-52.
- ROBINSON, D. (2008). Auditor Independence and Auditor-Provided Tax Service: Evidence from Going-Concern Audit Opinions Prior to Bankruptcy Filings. *Auditing: a Journal of Practice and Theory*, 27(2), 31-54.
- RODRIGUEZ, M., ALEGRIA, S., & TORRES, P. (2008). *Do banks value audit reports or auditor reputation? Evidence from private Spanish firms*. <http://ssrn.com/abstract=1290562>.
- SMELTZER, L. R., VAN HOOK, B. L. & HUTT, R. W. (1991). Analysis Of The Use Of Advisors As Information Sources In Venture Startups. *Journal of Small Business Management*, 29 (3), 10-20.
- SEETHARAMAN, A., SUN, Y., & WANG, W. (2009). *Tax-related financial statement restatements and auditor-provided tax services*. St Louis, MO: St Louis University.
- SIMUNIC, D. (1984). Auditing, consulting, and auditor independence. *Journal of Accounting Research*, 22, 679-702.
- STOREY, D. (1994). *Understanding the Small Business Sector*. London: Routledge.
- SVANSTRÖM, T., & SUNDGREN, S. (forthcoming). The demand for Non-Audit Services and Auditor-Client Relationships – Evidence from Swedish Small and Medium-Sized Companies. *International Journal of Auditing*.
- TANEWSKI, G., & CAREY, P. (2007). *Determinants of value adding business advice provided by external accountants to SME clients*. Paper presented at the ICSB Conference, Turku (Finland).
- VAN CANEGHEM, T., & VAN CAMPENHOUT, G. (2010). Quantity and quality of information and SME financial structure. *Small Business Economics*, forthcoming, DOI 10.1007/s11187-010-9306-3.
- VERBRUGGEN, S., CHRISTIAENS, J., & MILIS, K. (2010). Can resource dependence and coercive isomorphism explain nonprofit organizations' compliance with reporting standards? *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40 (1), 5-32.
- VERBRUGGEN, S., REHEUL, A.-M., VAN CANEGHEM, T., DIERICK, J., CHRISTIAENS, J., & VANHEE, C. (2011). *Het bedrijfsrevisoraat in de verenigingssector/Le révisorat d'entreprises dans le secteur associatif*. Antwerpen/Apeldoorn: ICCI & Maklu.

WATTS, R., & ZIMMERMAN, J. (1986). *Positive Accounting Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

WEETS, V. (1999). *Who will be the new auditor?* Gent: Universiteit Gent.

WILLEKENS, M. (2008). *De toegevoegde waarde van de audit*. Brugge: die Keure.

BIJLAGEN

ANNEXES

- 1. Vragenlijst (in het Nederlands)**
- 2. Questionnaire (en français)**
- 3. Begeleidende e-mail/brief (in het Nederlands)**
- 4. Courriel/lettre d'accompagnement (en français)**

1. VRAGENLIJST (IN HET NEDERLANDS)

A. Algemene vragen

1. Naam van uw bedrijf: _____
2. Ondernemingsnummer van uw bedrijf: (indien door u gekend) _____
3. Wat is uw functie in het bedrijf? (meerdere antwoorden mogelijk)
 - Bedrijfsleider
 - Voorzitter van de raad van bestuur
 - Lid van de raad van bestuur
 - Financieel directeur
 - Interne boekhouder
 - Andere, met name: _____
4. Doet uw bedrijf beroep op een externe boekhouder of accountant ?
 - Ja (Ga door naar vraag 5)
 - Neen (Ga door naar vraag 7)
5. Hoeveel procent (bij benadering) van het boekhoudkundige en fiscale werk (inboeken facturen, Btw-aangifte, eindejaarsverrichtingen, opmaken van de jaarrekening, aangifte van de vennootschapsbelasting) wordt uitbesteed aan de externe boekhouder of accountant? %
6. Hoe frequent heeft u contact met uw externe boekhouder of accountant (per telefoon, email of persoonlijke ontmoeting)?
 - Dagelijks
 - Wekelijks
 - Maandelijks
 - Trimestrieel
 - Halfjaarlijks
 - Jaarlijks

B. Vragen m.b.t. de financiële audit van de jaarrekening

NOOT: in deze vragenlijst spreken we van een 'bedrijfsrevisorenkantoor', ook indien u beroep doet op een zelfstandige bedrijfsrevisor.

7. Doet uw bedrijf momenteel beroep op een bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening?
 - Ja (Ga door naar vraag 8)
 - Neen (Ga door naar vraag 18)

NOOT: In deze vragenlijst spreken we van een 'bedrijfsrevisor', ook indien deze een commissarismandaat heeft.

8. Heeft de bedrijfsrevisor hiervoor een mandaat als commissaris (d.w.z. de bedrijfsrevisor geeft een opinie over de jaarrekening en maakt een officieel verslag dat neergelegd wordt samen met de jaarrekening)?

- Ja
- Neen

9. Waarom heeft uw bedrijf er voor gekozen om de jaarrekening te onderwerpen aan een financiële audit door een bedrijfsrevisor? (meerdere antwoorden mogelijk)

- Omdat ons bedrijf in het verleden wettelijk verplicht was een bedrijfsrevisor aan te stellen.

[Noot: een vennootschap met rechtspersoonlijkheid is wettelijk verplicht een bedrijfsrevisor aan te stellen indien twee van de volgende criteria overschreden worden: jaargemiddelde van het personeelsbestand > 50; jaaromzet excl. BTW > 7.300.000 euro; balanstotaal > 3.650.000 euro of zodra het jaargemiddelde van het personeelsbestand meer dan 100 werknemers bedraagt]

- Omdat ons bedrijf deel uitmaakt van een groep die verplicht is een bedrijfsrevisor aan te stellen
- Vrijwillige keuze
- Om het controlerecht van individuele aandeelhouders te beperken
- Om het recht op inzage van de boekhouding te beperken
- Op verzoek van de aandeelhouders en/of het bestuursorgaan
- Op verzoek van een financiële instelling
- Op verzoek van de overheid en/of een regulerende instantie en/of een subsidiërende instantie
- Op verzoek van klanten en/of leveranciers
- Op aanraden van een collega ondernemer/bedrijfsleider
- Op aanraden van de externe boekhouder of accountant
- Andere redenen, met name: _____

10. Op welk type bedrijfsrevisorenkantoor doet uw bedrijf beroep voor de financiële audit van de jaarrekening?

- Groot kantoor (*Big4*)
- Middelgroot kantoor (bv. BDO, Grant Thornton, HLB, Mazars, PKF, RSM)
- Klein kantoor (max. 5 bedrijfsrevisoren)
- Zelfstandige bedrijfsrevisor (alleen werkend)

11. Maakt het bedrijfsrevisorenkantoor waar uw bedrijf beroep op doet voor de financiële audit van de jaarrekening deel uit van een internationaal netwerk?

- Ja
- Neen

12. Hoelang doet u al beroep op uw huidige bedrijfsrevisorenkantoor?

_____ jaar of sinds _____ .

13. Duid voor elk van onderstaande beweringen aan in welke mate u ermee akkoord gaat.

De schaal varieert van 1 (helemaal niet akkoord) tot 5 (helemaal akkoord).

Elke bewering betreft het huidige bedrijfsrevisorenkantoor dat de financiële audit uitvoert.

	1	2	3	4	5	Geen mening
	Helemaal niet akkoord				Helemaal akkoord	
Ik ben <u>tevreden</u> over de auditprestaties van de verantwoordelijke <u>vennoot/partner</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik ben <u>tevreden</u> over de prestaties van het <u>auditteam</u> (d.i. de mensen die de financiële audit komen uitvoeren)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik <u>vertel positieve dingen</u> over het bedrijfsrevisorenkantoor aan collega ondernemers/bedrijfsleiders	☐	☐	☐	☐	☐	☐
We hebben de <u>intentie om nog geruime tijd</u> met het huidige bedrijfsrevisorenkantoor <u>samen</u> te werken	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik <u>spoor andere mensen aan</u> om ook een beroep te doen op het bedrijfsrevisorenkantoor	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mijn bedrijfsrevisorenkantoor <u>verzekert een optimale dienstverlening</u> op vlak van de financiële audit	☐	☐	☐	☐	☐	☐

137

VRAGENLIJST IN HET NEDERLANDS

14. Hoe ervaart u de prijs/kwaliteitsverhouding van de geleverde auditediensten?
(slechts één antwoord mogelijk)

- Correcte prijs/kwaliteitsverhouding
- Ereloon te hoog in vergelijking met de geleverde diensten
- Ereloon te laag in vergelijking met de geleverde diensten
- Geen mening

15. Duid aan welke onderstaande beweringen van toepassing waren op de meest recente offerte aangeleverd door uw huidige bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening. (meerdere antwoorden mogelijk)

- De offerte was duidelijk
- De offerte was voldoende gedetailleerd
- De aangeboden prijs was concurrentieel
- De offerte werd tijdig aangeleverd
- De offerte voorzag marge tot onderhandeling
- De offerte werd voldoende toegelicht (indien gewenst)
- Niet van toepassing

C. Vragen m.b.t. het veranderen van bedrijfsrevisorenkantoor (auditor switch)

16. Is uw bedrijf in de afgelopen vijf jaar van bedrijfsrevisorenkantoor veranderd voor wat betreft de financiële audit van de jaarrekening?

- Ja (Ga door naar vraag 17)
- Neen (Ga door naar vraag 24)

17. Indien uw bedrijf voor de financiële audit van de jaarrekening in de afgelopen vijf jaar van bedrijfsrevisorenkantoor is veranderd, welke redenen speelden hierbij een rol?
(meerdere antwoorden mogelijk)

- Wijziging bedrijfsleiding
- Wijziging aandeelhouderschap
- Overschakeling naar bedrijfsrevisorenkantoor van een gelieerde vennootschap of de overkoepelende groep
- Aanstelling andere externe boekhouder of accountant
- Aanstelling andere financieel directeur
- Sterke groei van mijn bedrijf
- Problemen op vlak van continuïteit
- Problemen op vlak van interne controle
- Te hoog ereloon in verhouding tot de geleverde prestaties
- Geen toegevoegde waarde meer
- Gebrek aan competentie en nauwgezetheid
- Gebrek aan bereikbaarheid, benaderbaarheid en behulpzaamheid
- Gebrek aan inzicht in mijn bedrijf en in mijn sector
- Gebrek aan geloofwaardigheid naar aandeelhouders, financiële instellingen, leveranciers of klanten toe
- Gebrek aan onafhankelijkheid
- Niet nakomen van verplichtingen (tijdige inlevering rapporten, aanwezigheid op algemene vergadering)
- Overlast bij de praktische uitvoering van de financiële audit
- Meningsverschillen met de bedrijfsleiding
- Meningsverschillen met één of meerdere aandeelhouders
- Ook verandering bedrijfsrevisorenkantoor bij ondernemingen in dezelfde sector
- Andere redenen, met name: _____

Ga door naar vraag 24.

D. Vragen m.b.t. een mogelijke vroegere samenwerking met een bedrijfsrevisorenkantoor en de redenen van stopzetting van de samenwerking

18. Heeft uw bedrijf in het verleden al beroep gedaan op een bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening?

- Ja (Ga door naar vraag 19)
- Neen (Ga door naar vraag 22)

19. Op welk type bedrijfsrevisorenkantoor deed uw bedrijf als laatste een beroep?

- Groot kantoor (*Big4*)
- Middelgroot kantoor (bv. BDO, Grant Thornton, HLB, Mazars, PKF, RSM)
- Klein kantoor (max. 5 bedrijfsrevisoren)
- Zelfstandige bedrijfsrevisor (alleen werkend)

20. Hoelang heeft uw bedrijf samengewerkt met het laatste bedrijfsrevisorenkantoor?

- Minder dan 2 jaar
- Tussen 3 en 5 jaar
- Tussen 6 en 10 jaar
- Meer dan 10 jaar

21. Welke waren de redenen om geen beroep meer te doen op een bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening? (Meerdere antwoorden mogelijk)

- Wegvallen wettelijke verplichting (groottecriteria en/of consoliderende groep)
[Noot: een vennootschap met rechtspersoonlijkheid is wettelijk verplicht een bedrijfsrevisor aan te stellen indien twee van de volgende criteria overschreden worden: jaargemiddelde van het personeelsbestand > 50; jaaromzet excl. BTW > 7.300.000 euro; balanstotaal > 3.650.000 euro of zodra het jaargemiddelde van het personeelsbestand meer dan 100 werknemers bedraagt]
- Wijziging bedrijfsleiding
- Wijziging aandeelhouderschap
- Externe boekhouder of accountant is voldoende om de kwaliteit van de jaarrekening te garanderen
- Aanstelling andere financieel directeur
- Sterke groei van mijn bedrijf
- Problemen op vlak van continuïteit
- Problemen op vlak van interne controle
- Te hoog ereloon in verhouding tot de geleverde prestaties
- Geen toegevoegde waarde meer
- Gebrek aan competentie en nauwgezetheid
- Gebrek aan bereikbaarheid, benaderbaarheid en behulpzaamheid
- Gebrek aan inzicht in mijn bedrijf en in mijn sector
- Gebrek aan geloofwaardigheid naar aandeelhouders, financiële instellingen, leveranciers of klanten toe
- Gebrek aan onafhankelijkheid
- Niet nakomen van verplichtingen (tijdige inlevering rapporten, aanwezigheid op algemene vergadering)
- Overlast bij de praktische uitvoering van de financiële audit
- Meningsverschillen met de bedrijfsleiding
- Meningsverschillen met één of meerdere aandeelhouders
- Ondernemingen in dezelfde sector deden ook geen beroep op een bedrijfsrevisorenkantoor
- Andere redenen, met name: _____

E. Vragen m.b.t. een mogelijke toekomstige samenwerking met een bedrijfsrevisorenkantoor

22. Overweegt uw bedrijf om in de komende drie jaar beroep te doen op een bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening?
- Ja (Ga door naar vraag 23)
 - Misschien (Ga door naar vraag 23)
 - Neen (Ga door naar vraag 24)

23. Wat zijn de redenen om in de komende drie jaar (misschien) beroep te doen op een bedrijfsrevisor voor de financiële audit van de jaarrekening? (meerdere antwoorden mogelijk)

- Omwille van een mogelijke wettelijke verplichting in de toekomst (groei van het bedrijf, consolidatie, fusie, overname).
[Noot: een vennootschap met rechtspersoonlijkheid is wettelijk verplicht een bedrijfsrevisor aan te stellen indien twee van de volgende criteria overschreden worden: jaargemiddelde van het personeelsbestand > 50; jaaromzet excl. BTW > 7 300 000 euro; balanstotaal > 3 650 000 euro of zodra het jaargemiddelde van het personeelsbestand meer dan 100 werknemers bedraagt]
- Vrijwillige keuze
- Om het controlerecht van individuele aandeelhouders te beperken
- Om het recht op inzage van de boekhouding te beperken
- Op verzoek van de aandeelhouders en/of het bestuursorgaan
- Op verzoek van een financiële instelling
- Op verzoek van de overheid en/of een regulerende instantie en/of een subsidiërende instantie
- Op verzoek van klanten en/of leveranciers
- Op aanraden van een collega ondernemer/bedrijfsleider
- Op aanraden van de externe boekhouder of accountant
- Andere redenen, met name:
-

F. Vragen m.b.t. de percepties over de bedrijfsrevisor en de financiële audit van de jaarrekening

24. In welke mate bent u akkoord met onderstaande uitspraken betreffende de toegevoegde waarde van een bedrijfsrevisor in het kader van een financiële audit van de jaarrekening? Deze vraag heeft geen betrekking op de mogelijke rol van de bedrijfsrevisor als adviesverlener los van de financiële audit van de jaarrekening.

Ook als uw bedrijf momenteel geen bedrijfsrevisor aanstelt, zijn wij geïnteresseerd in uw mening. Indien nodig kunt u geen mening aanduiden.

De schaal varieert van 1 (helemaal niet akkoord) tot 5 (helemaal akkoord).

	1 Helemaal niet akkoord	2	3	4	5 Helemaal akkoord	Geen mening NVT
Een financiële audit door een bedrijfsrevisor...						
... levert <u>voordelen die opwegen tegen de kostprijs</u> ervan	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... is een aanzienlijke <u>uitgave</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... verbetert de kwaliteit van de informatie in de jaarrekening	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... verbetert de kwaliteit van de interne <u>controles</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... gaat gepaard met <u>nuttig advies</u> dat een toegevoegde waarde kan betekenen voor een bedrijf (bv. in de management letter of informeel)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... kan helpen om de <u>financiële structuur</u> en gezondheid van een bedrijf terug <u>op peil</u> te brengen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... heeft een <u>positieve impact op de prestatie</u> van een bedrijf	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... <u>bevestigt de goede prestaties</u> van een bedrijf naar de buitenwereld toe	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... biedt <u>geen meerwaarde</u> bovenop de externe boekhouder of accountant	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... geeft via zijn/haar kantoor toegang tot <u>buitenlandse netwerken</u> (bv. voor audits in buitenlandse filialen)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... heeft als voordeel dat de bedrijfsrevisor kan dienen als <u>klankbord</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... heeft als voordeel beter op de hoogte te blijven van de <u>best practices</u> in de sector	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... heeft als voordeel dat de bedrijfsrevisor een <u>partner is bij administratieve vereenvoudiging</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... leidt tot <u>minder controles</u> door de fiscus	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... wordt <u>belangrijk geacht</u> door <u>externe aandeelhouders</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... maakt het <u>aantrekken van nieuwe externe aandeelhouders</u> of investeerders gemakkelijker	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... is belangrijk ter <u>voorbereiding van fusies en/of overnames</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... <u>vereenvoudigt de toegang tot schuldfinanciering</u> (leningen)	☐	☐	☐	☐	☐	☐

	1 Helemaal niet akkoord	2	3	4	5 Helemaal akkoord	Geen mening NVT
... vereenvoudigt het verkrijgen van een <u>lagere intrestvoet</u> bij banken	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... vereenvoudigt de toegang tot <u>subsidies en/of andere steunmaatregelen</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... scheidt <u>vertrouwen bij klanten, leveranciers en andere onderhandelingspartners</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... heeft als voordeel dat een bedrijfsrevisor een <u>vertrouwensfunctie</u> kan vervullen <u>tussen familieleden</u> binnen een familiebedrijf	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... versterkt het <u>deugdelijk bestuur</u> binnen een bedrijf	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... geeft het gevoel aan <u>personeel</u> dat ze <u>gecontroleerd</u> worden	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... wordt <u>door collega ondernemers/bedrijfsleiders</u> aangeraden	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Indien uw bedrijf momenteel wel beroep doet op een bedrijfsrevisorenkantoor voor de financiële audit van de jaarrekening, ga door naar vraag 25.

Indien uw bedrijf momenteel geen beroep doet op een bedrijfsrevisorenkantoor voor de financiële audit van de jaarrekening, ga door naar vraag 28.

G. Vragen m.b.t. adviesverlening als onderdeel van de financiële audit van de jaarrekening

25. Geeft uw bedrijfsrevisorenkantoor als onderdeel van de financiële audit (d.w.z. geen aparte opdracht, geen aparte facturatie) ook bijkomende informatie omtrent financiële/fiscale/administratieve/operationele aspecten?

- Ja (Ga door naar vraag 26)
- Neen (Ga door naar vraag 28)

26. De bijkomende informatie die mijn bedrijfsrevisorenkantoor verschaft als onderdeel van de financiële audit heeft betrekking op: ... (meerdere antwoorden mogelijk)

- Boekhoudtechnische aspecten (bv. waarderingen van activa, afschrijvingen, enz.)
- Fiscale optimalisatie
- Kasstroombeheer
- Interpretatie van de jaarrekening
- Controle door de fiscus (zonder vertegenwoordiging)
- Geschillen met de fiscus (zonder vertegenwoordiging)
- Contacten met andere autoriteiten en overheden
- Financiering

- Het opzetten of verbeteren van de interne controles
- Administratieve of operationele organisatie (bv. vereenvoudiging)
- Het verbeteren van de prestatie
- Andere, met name:

27. Duid voor elk van onderstaande beweringen aan in welke mate u ermee akkoord gaat.

De schaal varieert van 1 (helemaal niet akkoord) tot 5 (helemaal akkoord).

	1	2	3	4	5	
	Helemaal niet akkoord				Helemaal akkoord	Geen mening NVT
De <u>bijkomende informatie</u> die mijn <u>huidig bedrijfsrevisorenkantoor</u> geeft <u>als onderdeel</u> van de <u>financiële audit</u> van de jaarrekening ...						
... stemt mij <u>tevreden</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... is een <u>meerwaarde</u> voor ons bedrijf	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... is <u>complementair</u> aan het werk van de <u>externe boekhouder of accountant</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐

143

VRAGENLIJST IN HET NEDERLANDS

H. Vragen m.b.t. andere controleopdrachten

28. Heeft uw bedrijf gedurende de afgelopen vijf jaar beroep gedaan op een bedrijfsrevisor voor andere controleopdrachten waarbij de aanstelling van een bedrijfsrevisor (of accountant) verplicht is (bv. inbreng in natura, splitsing, fusies, overnames, verandering van vennootschapsvorm)?

- Ja (Ga door naar vraag 29)
- Neen (Ga door naar vraag 32)

29. Voor welke andere controleopdrachten deed uw bedrijf beroep op een bedrijfsrevisor? (meerdere antwoorden mogelijk)

Inbreng in natura en/of quasi-inbreng	☐
Uitgifte van aandelen zonder nominale waarde onder de fractiewaarde	☐
Beperking van het voorkeurrecht	☐
Fusies en overnames	☐
Splitsing van een vennootschap	☐
Vereffening en/of faillissement	☐
Omzetting naar andere vennootschapsvorm	☐
Wijziging van het maatschappelijk doel	☐

30. Deed uw bedrijf voor minstens één van deze andere controleopdrachten beroep op een ander bedrijfsrevisorenkantoor dan het bedrijfsrevisorenkantoor dat de financiële audit van de jaarrekening doet?

- Ja (Ga door naar vraag 31)
- Neen (Ga door naar vraag 32)
- Niet van toepassing (bv. indien uw bedrijf geen bedrijfsrevisor aanstelt voor de financiële audit van de jaarrekening) (Ga door naar vraag 32)

31. Wat zijn de redenen om voor minstens één van deze andere controleopdrachten beroep te doen op een ander bedrijfsrevisorenkantoor dan het bedrijfsrevisorenkantoor dat de financiële audit van de jaarrekening doet? (meerdere antwoorden mogelijk)

Het bedrijfsrevisorenkantoor dat de financiële audit van de jaarrekening doet ...

- ...weigerde om deze bijkomende controleopdrachten uit te voeren omwille van mogelijke onafhankelijkheidsproblemen
- ...is wettelijk niet toegelaten om deze bijkomende controleopdrachten uit te voeren
- ... rekent een te hoog ereloon aan voor deze bijkomende controleopdrachten
- ... is onvoldoende vertrouwenswaardig
- ... heeft niet de nodige kennis en expertise om deze bijkomende controleopdrachten uit te voeren
- ... is niet geschikt omdat de benodigde informatie om deze bijkomende controleopdrachten uit te voeren te gevoelig is
- Andere redenen, met name: _____

I. Vragen m.b.t. adviesverlening losstaande van de financiële audit van de jaarrekening

32. Heeft uw bedrijf gedurende de afgelopen vijf jaar een beroep gedaan op een bedrijfsrevisor voor andere adviesverlening? Deze vraag betreft adviesverlening losstaande van de (eventuele) financiële audit van de jaarrekening (d.w.z. aparte opdracht, apart geschreven advies, aparte facturatie) en losstaande van (eventuele) andere controleopdrachten waarbij de aanstelling van een bedrijfsrevisor (of accountant) verplicht is (cf. vraag 29)?

- Ja (Ga door naar vraag 33)
- Neen (Ga door naar vraag 40)

33. Geef aan in de onderstaande lijst voor welke adviesverlening u de afgelopen vijf jaar een beroep deed op een bedrijfsrevisor. De lijst is niet exhaustief, u kunt deze aanvullen (meerdere antwoorden mogelijk)

Advies bij het opstarten van een (dochter)onderneming	☐
Advies bij reorganisaties en herstructureringen	☐
Advies bij waardering van bedrijven (aandelen)	☐
Advies bij kapitaalverhogingen	☐
Boekhoudtechnisch advies (bv. waarderingen van activa, afschrijvingen, enz.)	☐
Advies inzake kasstroombeheer	☐
Advies bij de interpretatie van de jaarrekening	☐
Fiscaal advies	☐
Advies bij controle door de fiscus (zonder vertegenwoordiging)	☐
Advies bij geschillen met de fiscus (zonder vertegenwoordiging)	☐
Advies bij contacten met andere autoriteiten en overheden	☐
Advies bij geschillen met andere autoriteiten en overheden	☐
Advies bij schuldfinanciering (bv. assistentie bij de opmaak van een financieel plan)	☐
Advies bij aandelenfinanciering (bv. bij aandelenuitgifte)	☐
Advies inzake het verwerven van subsidies (bv. identificeren van potentiële subsidies, assistentie bij de opmaak van het subsidiedossier)	☐
Advies omtrent het opzetten of verbeteren van de interne controles (bv. procedures, functiescheidingen)	☐
Advies inzake administratieve of operationele organisatie (bv. vereenvoudiging)	☐
Het uitvoeren van interne audits (bv. operationele audits, fraudeaudits)	☐
Commercieel advies (bv. het aanwenden van marketing, enz.)	☐
Juridisch advies (bv. dubieuze debiteuren, enz.)	☐
Advies inzake informatica (bv. advies bij aankoop van software)	☐
Advies inzake personeelsbeleid (bv. advies bij de selectie en rekrutering van werknemers of leidinggevend personeel, enz.)	☐
Advies inzake opleidingen	☐
Advies inzake strategie en strategische planning	☐
Haalbaarheidsstudies bij investeringen	☐
Advies inzake investeringen in onroerende goederen	☐
Advies inzake opvolging en successieplanning	☐
Advies inzake verzekeringen	☐
Advies inzake vermogensbeheer (bv. vermogensplanning voor de zaakvoerder)	☐
Advies inzake deugdelijk bestuur (bv. opzetten van een raad van bestuur)	☐
Advies bij het aantrekken van externe bestuurders	☐
Interimmanagement/crisismanagement (bv. tijdelijke vervangingen)	☐
Advies inzake de algemene vergadering (bv. statuten)	☐
Advies bij contractonderhandelingen	☐
Ander advies, met name: _____	☐

34. Deed uw bedrijf voor minstens één van deze adviezen beroep op een ander bedrijfsrevisorenkantoor dan het bedrijfsrevisorenkantoor dat de financiële audit van de jaarrekening doet?

- Ja (Ga door naar vraag 35)
- Neen (Ga door naar vraag 37)
- Niet van toepassing (bv. indien uw bedrijf geen bedrijfsrevisor aanstelt voor de financiële audit van de jaarrekening) (Ga door naar vraag 37)

35. Uw bedrijf doet voor minstens één van deze adviezen beroep op een ander bedrijfsrevisorenkantoor dan het bedrijfsrevisorenkantoor dat de financiële audit van de jaarrekening doet. Op welk type bedrijfsrevisorenkantoor doet u een beroep?

- Groot kantoor (*Big4*)
- Middelgroot kantoor (bv. Mazars, BDO, Grant Thornton, PKF, RSM, HLB)
- Klein kantoor (max. 5 bedrijfsrevisoren)
- Zelfstandige bedrijfsrevisor (alleen werkend)

36. Wat zijn de redenen waarom uw bedrijf voor minstens één van deze adviezen beroep doet op een ander bedrijfsrevisorenkantoor dan het bedrijfsrevisorenkantoor dat de financiële audit van de jaarrekening doet? (meerdere antwoorden mogelijk) _____

Het bedrijfsrevisorenkantoor dat de financiële audit van de jaarrekening doet ...

- ...weigerde om deze adviezen te geven omwille van mogelijke onafhankelijkheidsproblemen
- ...is wettelijk niet toegelaten om deze adviezen te geven
- ... rekent een te hoog ereloon aan voor deze adviezen
- ... is onvoldoende vertrouwenswaardig
- ... heeft niet de nodige kennis en expertise om deze adviezen te geven
- ... is niet geschikt omdat de benodigde informatie om deze adviezen te geven te gevoelig is
- Andere redenen, met name:

37. Duid voor elk van onderstaande beweringen aan in welke mate u ermee akkoord gaat.

De schaal varieert van 1 (helemaal niet akkoord) tot 5 (helemaal akkoord). Elke bewering betreft het (de) huidige(e) bedrijfsrevisorenkanto(o)r(en) waar u een beroep op doet voor bijkomende adviesverlening. Dit kan hetzelfde bedrijfsrevisorenkantoor zijn dat de financiële audit van de jaarrekening doet (indien relevant) of een ander kantoor.

	1 Helemaal niet akkoord	2	3	4	5 Helemaal akkoord	Geen mening
Ik ben <u>tevreden</u> over de adviesverlening verschaft door mijn bedrijfsrevisorenkantoor	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik vertel <u>positieve dingen</u> over de adviesverlening verschaft door mijn bedrijfsrevisorenkantoor <u>aan collega ondernemers/bedrijfsleiders</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
We hebben <u>de intentie om nog geruime tijd</u> met het huidige bedrijfsrevisorenkantoor <u>samen te werken</u> op vlak van adviesverlening	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik <u>spoor andere mensen aan</u> om ook een beroep te doen op het bedrijfsrevisorenkantoor voor adviesverlening	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Wat mij betreft, is het bedrijfsrevisorenkantoor goed in staat om een <u>optimale adviesverlening</u> te verzekeren	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Beroep doen op het bedrijfsrevisorenkantoor voor adviesverlening is van <u>éénmalige aard</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mijn bedrijf heeft de <u>intentie om in de toekomst een beroep te doen op een ander bedrijfsrevisorenkantoor</u> voor adviesverlening	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mijn bedrijf doet in het algemeen <u>regelmatig beroep op dienstverlening door externen</u> (niet noodzakelijk een bedrijfsrevisor)	☐	☐	☐	☐	☐	☐

38. Hoe ervaart u de prijs/kwaliteitsverhouding van de geleverde adviesverlening? (slechts één antwoord mogelijk)

- Correcte prijs/kwaliteitsverhouding
- Ereloon te hoog in vergelijking met de geleverde diensten
- Ereloon te laag in vergelijking met de geleverde diensten
- Geen mening

Indien uw bedrijf voor zowel de financiële audit van de jaarrekening als voor bijkomende adviesverlening een beroep doet op hetzelfde bedrijfsrevisorenkantoor, ga door naar vraag 39.

In alle andere gevallen, ga door naar vraag 40.

J. Vragen m.b.t. de combinatie van de financiële audit van de jaarrekening met bijkomende adviesverlening door hetzelfde bedrijfsrevisorenkantoor

39. Duid aan in welke mate u akkoord gaat met volgende stellingen met betrekking tot de rol van hetzelfde bedrijfsrevisorenkantoor als bijkomende adviesverlener.

De schaal varieert van 1 (helemaal niet akkoord) tot 5 (helemaal akkoord).

	1 Helemaal niet akkoord	2	3	4	5 Helemaal akkoord	Geen mening
Mijn bedrijf koopt <u>zowel financiële audit-diensten als bijkomende adviesverlening bij hetzelfde bedrijfsrevisorenkantoor ...</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
<u>...wegens gebrek aan tijd en middelen om te zoeken naar andere adviesverleners</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
<u>... omdat dit kantoor mijn bedrijf goed kent</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
<u>... omdat dit het ereloon voor adviesverlening vermindert</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
<u>... omdat dit het ereloon voor de financiële audit van de jaarrekening vermindert</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
<u>... omdat dit de toekomstige samenwerking positief beïnvloedt</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
<u>... uit loyaliteit aan dit kantoor</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
<u>... omdat dit kantoor het auditwerk goed uitvoert en daarom goed geplaatst is om advies te verlenen</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
<u>... omdat dit kantoor proactief is</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
<u>... omdat dit kantoor (of de bedrijfsrevisor) mijn vertrouwen geniet</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐

K. Vragen m.b.t. de percepties over de bedrijfsrevisor als adviesverlener

40. Geef aan in welke mate u akkoord bent met volgende stellingen betreffende de rol van een bedrijfsrevisorenkantoor als adviesverlener losstaande van financiële audit van de jaarrekening.

Ook indien u momenteel geen beroep doet op een bedrijfsrevisorenkantoor voor adviesverlening zijn wij geïnteresseerd in uw mening. Indien nodig kunt u geen mening aanduiden.

De schaal varieert van 1 (helemaal niet akkoord) tot 5 (helemaal akkoord).

	1 Helemaal niet akkoord	2	3	4	5 Helemaal akkoord	Geen mening
Mijn bedrijf <u>doet liever geen beroep</u> op externe adviesverlening	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mijn bedrijf heeft zelf de nodige <u>kennis en expertise in huis</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
<u>Andere dienstverleners</u> dan bedrijfsrevisoren spelen beter in op de <u>noden van mijn bedrijf</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor is een <u>aanzienlijke uitgave</u> voor mijn bedrijf	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Het is voor mijn bedrijf <u>te duur om zelf interne kennis en expertise te ontwikkelen</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De <u>voordelen</u> van adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor wegen op tegen de <u>kostprijs</u> ervan	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een bedrijfsrevisorenkantoor biedt een waaier van adviesverlening aan, <u>aangepast aan de noden van mijn bedrijf</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een bedrijfsrevisorenkantoor is geschikt als adviesverlener bij <u>complexe transacties</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een bedrijfsrevisor is geschikt als <u>klankbord</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een bedrijfsrevisorenkantoor is een geschikte partner om op de hoogte te blijven van de <u>best practices</u> in mijn sector	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een bedrijfsrevisorenkantoor is een geschikte partner bij <u>administratieve vereenvoudiging</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Samenwerking met een bedrijfsrevisorenkantoor laat toe om <u>zelf nieuwe dingen te leren</u> inzake de <u>financiële aspecten</u> van de bedrijfsvoering	☐	☐	☐	☐	☐	☐

	1 Helemaal niet akkoord	2	3	4	5 Helemaal akkoord	Geen mening
Samenwerking met een bedrijfsrevisorenkantoor laat toe om <u>zelf nieuwe dingen te leren</u> inzake de <u>administratieve en/of operationele aspecten</u> van de bedrijfsvoering	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor heeft een <u>positieve impact op het aantrekken van externe aandeelhouders en/of investeerders</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor heeft een <u>positieve impact op het verkrijgen van schuldfinanciering</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor maakt het mogelijk om <u>lagere intrestvoeten op leningen</u> te verkrijgen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor <u>vergemakkelijkt het verkrijgen van subsidies en/of andere steunmaatregelen</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor stelt een bedrijf in staat de <u>financiële structuur en gezondheid terug op peil te brengen</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Adviesverlening door een bedrijfsrevisorenkantoor heeft een <u>positieve impact op de performantie</u> van een bedrijf	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Collega ondernemers/bedrijfsleiders hebben me bedrijfsrevisorenkantoren <u>aangeraden als adviesverlener</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐

L. Afsluitende vragen

Wij danken u van harte voor het invullen van deze vragenlijst.
 Indien u toegang wenst tot de resultaten van deze studie, gelieve hieronder uw gegevens in te vullen.

Bedrijf: _____

Voornaam en naam: _____

Straat en nr.: _____

Postcode en gemeente/stad: _____

E-mail adres: _____

2. QUESTIONNAIRE (EN FRANÇAIS)

A. Questions d'ordre général

1. Nom de votre entreprise : _____
2. Numéro d'entreprise : (si vous le connaissez) _____
3. Quelle est votre fonction au sein de l'entreprise ? (plusieurs réponses possibles)
 - Dirigeant d'entreprise
 - Président du conseil d'administration
 - Membre du conseil d'administration
 - Directeur financier
 - Comptable interne
 - Autre, précisez :
4. Votre entreprise fait-elle appel à un comptable ou expert-comptable externe ?
 - Oui (Passez à la question 5)
 - Non (Passez à la question 7)
5. Quel pourcentage (approximatif) des activités comptables et fiscales (enregistrement des factures, déclaration de TVA, opérations de fin d'exercice, établissement des comptes annuels, déclaration à l'impôt des sociétés) est confié à un comptable ou expert-comptable externe ? _____ %
6. Quelle est la fréquence des contacts entre vous et votre comptable ou expert-comptable externe (téléphone, courriel ou rencontre en personne) ?
 - Quotidienne
 - Hebdomadaire
 - Mensuelle
 - Trimestrielle
 - Semestrielle
 - Annuelle

B. Questions relatives à l'audit financier des comptes annuels

NOTE : dans ce questionnaire, le terme « cabinet de révision » comprend également les réviseurs d'entreprises indépendants.

7. A l'heure actuelle, votre entreprise fait-elle appel à un réviseur d'entreprises pour l'audit financier des comptes annuels ?
 - Oui (Passez à la question 8)
 - Non (Passez à la question 18)

151

QUESTIONNAIRE (EN FRANÇAIS)

NOTE : dans ce questionnaire est employé le terme « réviseur d'entreprises » même si celui-ci dispose d'un mandat de commissaire.

8. Le réviseur d'entreprises a-t-il pour cet audit financier un mandat de commissaire (en d'autres termes, le réviseur d'entreprises émet une opinion sur les comptes annuels et établit un rapport officiel qui est déposé ensemble avec les comptes annuels) ?

- Oui
- Non

9. Pourquoi votre entreprise a-t-elle choisi de soumettre ses comptes annuels à un audit financier effectué par un réviseur d'entreprises ? (plusieurs réponses possibles)

- car notre entreprise a été obligée de désigner un réviseur d'entreprises dans le passé
[Note : une entreprise avec personnalité morale est légalement tenue de désigner un réviseur d'entreprises si deux des critères suivants sont excédés : nombre de travailleurs occupés, en moyenne actuelle > 50 ; chiffre d'affaires annuel, hors HTVA > 7 300 000 EUR ; total du bilan > 3 650 000 EUR ou dès que le nombre de travailleurs occupés, en moyenne annuelle, dépasse 100]
- car notre entreprise fait partie d'un groupe qui est tenu de désigner un réviseur d'entreprises
- décision prise sur base volontaire
- afin de limiter le droit de regard d'actionnaires individuels
- afin de limiter le droit d'accès à la comptabilité
- sur demande des actionnaires et/ou de l'organe d'administration
- sur demande d'une institution financière
- sur demande du gouvernement et/ou d'un régulateur et/ou d'une instance subventionnante
- sur demande de clients et/ou fournisseurs
- décision prise sur conseil d'un collègue entrepreneur/dirigeant d'entreprise
- décision prise sur conseil du comptable ou expert-comptable externe
- autres raisons, précisez :

10. A quel type de cabinet de révision votre entreprise fait-elle appel pour l'audit financier des comptes annuels ?

- Grand cabinet (*Big4*)
- Cabinet de taille moyenne (p. ex. Mazars, BDO, Grant Thornton, PKF, RSM, HLB)
- Petit cabinet (maximum 5 réviseurs d'entreprises)
- Réviseur d'entreprises indépendant (travaillant seul)

11. Le cabinet de révision auquel votre entreprise fait appel pour l'audit financier des comptes annuels fait-il partie d'un réseau international ?

- Oui
- Non

12. Depuis combien de temps votre entreprise fait-elle appel au cabinet de révision actuel ? _____ années ou depuis _____ .

13. Indiquez votre degré d'accord pour chacune des affirmations ci-dessous.

L'échelle va de 1 (pas du tout d'accord) à 5 (tout à fait d'accord).

Chaque affirmation concerne le cabinet de révision actuel chargé de l'audit financier.

	1 Pas du tout d'accord	2	3	4	5 Tout à fait d'accord	Pas d'avis
Je suis <u>satisfait(e)</u> des prestations d'audit de l' <u>associé</u> responsable	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Je suis <u>satisfait(e)</u> des prestations de l' <u>équipe d'audit</u> (en d'autres termes, les personnes qui viennent effectuer l'audit financier)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Je <u>parle en positif</u> du cabinet de révision à des collègues entrepreneurs/dirigeants d'entreprise	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nous avons l' <u>intention de poursuivre de manière durable</u> notre collaboration avec le cabinet de révision actuel	☐	☐	☐	☐	☐	☐
J' <u>encourage d'autres personnes</u> à faire appel à notre cabinet de révision	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Notre cabinet de révision est parfaitement <u>en mesure d'offrir un service optimal</u> sur le plan de l'audit financier	☐	☐	☐	☐	☐	☐

153

QUESTIONNAIRE (EN FRANÇAIS)

14. Quel est votre avis à propos du rapport qualité/prix des services d'audit prestés ? (une seule réponse possible)

- rapport qualité/prix correct
- honoraires trop élevés par rapport aux services prestés
- honoraires trop bas par rapport aux services prestés
- pas d'avis

15. Indiquez lesquelles des affirmations ci-dessous correspondent à l'offre la plus récente remise par votre cabinet de révision actuel pour l'audit financier des comptes annuels. (plusieurs réponses possibles)

- L'offre était claire
- L'offre était suffisamment détaillée
- le prix proposé était concurrentiel
- l'offre a été remise à temps
- l'offre laissait une marge de négociation
- l'offre était suffisamment commentée (si souhaité)
- pas d'application.

C. Questions relatives au changement de cabinet de révision (auditor switch)

16. Au cours des cinq dernières années, votre entreprise a-t-elle changé de cabinet de révision pour l'audit financier des comptes annuels ?

- Oui (Passez à la question 17)
- Non (Passez à la question 24)

17. Si votre entreprise a changé de cabinet de révision pour l'audit financier des comptes annuels au cours des cinq dernières années, quelles raisons ont influencé cette décision ? (plusieurs réponses possibles)

- changement dans la direction de l'entreprise
- changement dans l'actionnariat de l'entreprise
- passage vers le cabinet de révision d'une société liée ou du groupe coordinateur
- désignation d'un autre comptable ou expert-comptable externe
- désignation d'un autre directeur financier
- forte croissance de mon entreprise
- problèmes liés à la continuité
- problèmes sur le plan du contrôle interne
- honoraires trop élevés par rapport aux prestations fournies
- absence de plus-value
- manque de compétence et de rigueur
- manque de disponibilité, d'accessibilité et de serviabilité
- manque de compréhension de mon entreprise et de mon secteur
- manque de crédibilité envers les actionnaires, les institutions financières, les fournisseurs ou les clients
- manque d'indépendance
- manque de respect des obligations (remise des rapports à temps, présence à l'assemblée générale)
- trop d'embarras lors de l'exécution pratique de l'audit financier
- divergences d'opinion avec la direction de l'entreprise
- divergences d'opinion avec un ou plusieurs actionnaires
- changement de cabinet de révision chez d'autres entreprises du secteur
- autres raisons, précisez : _____

Continuez à la question 24.

D. Questions relatives à l'éventuelle collaboration antérieure avec un cabinet de révision et les raisons de l'arrêt de la collaboration

18. Votre entreprise a-t-elle fait appel dans le passé à un réviseur d'entreprises pour l'audit financier des comptes annuels ?

- Oui (Passez à la question 19)
- Non (Passez à la question 22)

19. A quel type de cabinet de révision votre entreprise a-t-elle fait appel la dernière fois ?

- Grand cabinet (*Big4*)
- Cabinet de taille moyenne (p. ex. Mazars, BDO, Grant Thornton, PKF, RSM, HLB)
- Petit cabinet (maximum 5 réviseurs d'entreprises)
- Réviseur d'entreprises indépendant (travaillant seul)

20. Pendant combien de temps votre entreprise a-t-elle collaboré avec ce cabinet de révision ?

- Moins de 2 ans
- Entre 3 et 5 ans
- Entre 6 et 10 ans
- Plus de 10 ans

21. Quelles étaient les raisons pour ne **plus** faire appel à un réviseur d'entreprises pour l'audit financier des comptes annuels ? (plusieurs réponses possibles)

- car notre entreprise a été obligée de désigner un réviseur d'entreprises dans le passé [Note : une entreprise avec personnalité morale est légalement tenue de désigner un réviseur d'entreprises si deux des critères suivants sont excédés : nombre de travailleurs occupés, en moyenne actuelle > 50 ; chiffre d'affaires annuel, hors HTVA > 7 300 000 EUR ; total du bilan > 3 650 000 EUR ou dès que le nombre de travailleurs occupés, en moyenne annuelle, dépasse 100]
- changement dans la direction de l'entreprise
- changement dans l'actionnariat de l'entreprise
- comptable ou expert-comptable externe suffisant pour garantir la qualité des comptes annuels
- désignation d'un autre directeur financier
- forte croissance de mon entreprise
- problèmes liés à la continuité
- problèmes sur le plan du contrôle interne
- honoraires trop élevés par rapport aux prestations fournies
- absence de plus-value
- manque de compétence et de rigueur
- manque de disponibilité, d'accessibilité et de serviabilité
- manque de compréhension de mon entreprise et de mon secteur
- manque de crédibilité envers les actionnaires, les institutions financières, les fournisseurs ou les clients
- manque d'indépendance
- manque de respect des obligations (remise des rapports à temps, présence à l'assemblée générale)
- trop d'embarras lors de l'exécution pratique de l'audit financier
- divergences d'opinion avec la direction de l'entreprise
- divergences d'opinion avec un ou plusieurs actionnaires
- autres entreprises du secteur ne font pas appel à un cabinet de révision
- autres raisons, précisez : _____

E. Questions relatives à une éventuelle future collaboration avec un cabinet de révision

22. Votre entreprise compte-t-elle faire appel à un cabinet de révision pour l'audit financier des comptes annuels dans les trois années à venir ?

- Oui (Passez à la question 23)
- Peut-être (Passez à la question 24)
- Non (Passez à la question 24)

23. Pour quelles raisons feriez-vous appel à un cabinet de révision pour l'audit financier des comptes annuels dans les trois années à venir ?
(plusieurs réponses possibles)

- en raison d'une éventuelle obligation légale dans le futur (croissance de l'entreprise, consolidation, fusion, reprise)
[Note : une entreprise avec personnalité morale est légalement tenue de désigner un réviseur d'entreprises si deux des critères suivants sont excédés : nombre de travailleurs occupés, en moyenne actuelle > 50 ; chiffre d'affaires annuel, hors HTVA > 7 300 000 EUR ; total du bilan > 3 650 000 EUR ou dès que le nombre de travailleurs occupés, en moyenne annuelle, dépasse 100]
- décision prise sur base volontaire
- afin de limiter le droit de regard des actionnaires individuels
- afin de limiter le droit d'accès à la comptabilité
- sur demande des actionnaires et/ou de l'organe d'administration
- sur demande d'une institution financière
- sur demande du gouvernement et/ou d'un régulateur et/ou d'une instance subventionnante
- sur demande de clients et/ou fournisseurs
- sur conseil d'un collègue entrepreneur/dirigeant d'entreprise
- sur conseil du comptable ou expert-comptable externe
- autres raisons, précisez : _____

F. Questions relatives aux impressions sur le réviseur d'entreprises et l'audit financier des comptes annuels

24. Dans quelle mesure êtes-vous d'accord avec les affirmations ci-dessous concernant la plus-value d'un réviseur d'entreprises dans le cadre d'un audit financier des comptes annuels ? Cette question ne porte pas sur le rôle éventuel du réviseur d'entreprises en tant que conseiller en dehors du cadre de l'audit financier des comptes annuels.

Même si, à l'heure actuelle, votre entreprise ne fait pas appel à un réviseur d'entreprises, votre avis nous intéresse. Si nécessaire, vous pouvez choisir pas d'avis.

L'échelle va de 1 (pas du tout d'accord) à 5 (tout à fait d'accord).

	1 Pas du tout d'accord	2	3	4	5 Tout à fait d'accord	Pas d'avis
L'audit financier par un réviseur d'entreprises...						
... comporte des <u>avantages</u> qui <u>l'emportent sur le prix</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... représente une <u>dépense</u> considérable	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... <u>améliore</u> la qualité de l'information reprise dans les comptes annuels	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... est <u>bénéfique</u> pour la qualité des <u>contrôles internes</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... comprend des <u>conseils utiles</u> (p. ex. dans la lettre adressée à la direction ou de manière informelle) qui peuvent représenter une plus-value pour l'entreprise	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... peut aider à <u>remettre à niveau</u> la <u>structure et la santé financière</u> d'une entreprise	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... a un <u>impact positif</u> sur la performance d'une entreprise	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... <u>confirme</u> les <u>bonnes performances</u> d'une entreprise aux yeux des externes	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... n'offre <u>aucune plus-value</u> pouvant s'ajouter à celle du <u>comptable ou expert-comptable externe</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... ouvre, via son cabinet, l'accès aux <u>réseaux étrangers</u> (p. ex. pour les audits dans des succursales étrangères)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... a comme avantage que le réviseur d'entreprises <u>peut servir de caisse de résonance</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... permet de rester au courant des <u>meilleures pratiques</u> dans le secteur	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... a comme avantage d'avoir un réviseur d'entreprises comme <u>partenaire</u> dans le cadre de la <u>simplification administrative</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... amène une <u>diminution des contrôles par le fisc</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... est considéré important par les <u>actionnaires externes</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... permet d' <u>attirer</u> plus facilement de <u>nouveaux actionnaires ou investisseurs externes</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... est important dans la phase de <u>préparation d'une fusion et/ou acquisition</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐

	1 Pas du tout d'accord	2	3	4	5 Tout à fait d'accord	Pas d'avis
... facilite l'accès au <u>financement par emprunt</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... facilite l'obtention auprès des banques d'un <u>taux d'intérêt plus bas</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... facilite l'accès aux <u>subventions</u> et/ou autres <u>mesures de soutien</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... inspire <u>confiance</u> aux <u>clients</u> , <u>fournisseurs</u> et autres interlocuteurs	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... a comme avantage que le réviseur d'entreprises assume un <u>poste de confiance</u> entre les <u>membres d'une famille</u> au sein d'une entreprise familiale	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... renforce la <u>gouvernance d'entreprise</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... donne l'impression au <u>personnel</u> d'être <u>contrôlé</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... est encouragé par <u>des collègues entrepreneurs/dirigeants</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Si, à l'heure actuelle, votre entreprise fait appel à un cabinet de révision pour l'audit financier des comptes annuels, passez à la question 25.

Si, à l'heure actuelle, votre entreprise ne fait pas appel à un cabinet de révision pour l'audit financier des comptes annuels, passez à la question 28.

G. Questions concernant les services de conseil en tant qu'élément de l'audit financier des comptes annuels

25. Le cabinet de révision fournit-il de l'information supplémentaire concernant des aspects financiers, fiscaux, administratifs et/ou opérationnels en tant qu'élément de l'audit financier des comptes annuels (en d'autres termes, pas de mission distincte ni de facturation spécifique) ?

- Oui (Passez à la question 26)
- Non (Passez à la question 28)

26. L'information supplémentaire fournie par le cabinet de révision en tant qu'élément de l'audit financier des comptes annuels concerne : (plusieurs réponses possibles)

- des aspects comptables (p. ex. évaluations des actifs, amortissements, etc.)
- l'optimisation fiscale
- la gestion des flux de trésorerie
- l'interprétation des comptes annuels
- le contrôle par le fisc (sans représentation)
- les litiges avec le fisc (sans représentation)
- le contact avec d'autres autorités et pouvoirs publics

- le financement
- la conception et/ou l'amélioration des contrôles internes
- l'organisation administrative ou opérationnelle (p. ex. simplification)
- l'amélioration de la performance
- d'autres conseils, précisez : _____

27. Indiquez votre degré d'accord pour chacune des affirmations ci-dessous.
L'échelle va de 1 (pas du tout d'accord) à 5 (tout à fait d'accord).

	1 Pas du tout d'accord	2	3	4	5 Tout à fait d'accord	Pas d'avis
L'information supplémentaire que mon cabinet de révision <u>actuel</u> fournit comme partie de l' <u>audit financier</u> des comptes annuels...						
... me <u>satisfait</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... représente une <u>plus-value</u> pour notre entreprise.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... est <u>complémentaire</u> aux travaux effectués par le comptable ou l'expert-comptable externe	☐	☐	☐	☐	☐	☐

159

QUESTIONNAIRE (EN FRANÇAIS)

H. Questions concernant d'autres missions de révision

28. Votre entreprise a-t-elle fait appel au cours des cinq dernières années à un réviseur d'entreprises pour d'autres missions de révision qui requièrent la désignation d'un réviseur d'entreprises (ou expert-comptable) (p. ex. apport en nature, scission, fusion, acquisition, changement de forme de société) ?

- Oui (Passez à la question 29)
- Non (Passez à la question 32)

29. Pour quelles autres missions de révision votre entreprise a-t-elle fait appel à un réviseur d'entreprises ? (plusieurs réponses possibles)

Apport en nature et/ou quasi-apport	☐
Emission d'actions sans valeur nominale sous le pair comptable	☐
Limitation du droit de préférence	☐
Fusions et acquisitions	☐
Scission d'une société	☐
Liquidation et/ou faillite	☐
Transformation en une autre forme de société	☐
Modification de l'objet social	☐

30. Votre entreprise a-t-elle fait appel, pour au moins une de ces autres missions de révision, à un autre cabinet de révision que celui chargé de l'audit financier des comptes annuels ?

- Oui (Passez à la question 31)
- Non (Passez à la question 32)
- Ne s'applique pas (p. ex. si votre entreprise ne désigne pas de réviseur d'entreprises pour l'audit des comptes annuels) (Passez à la question 32)

31. Quelles sont les raisons pour lesquelles votre entreprise a fait appel à un autre cabinet de révision que celui qui effectue l'audit des comptes annuels pour au moins une de ces autres missions ?

Le cabinet de révision qui effectue l'audit des comptes annuels...

- a refusé d'exercer cette (ces) mission(s) en vertu d'éventuels problèmes d'indépendance.
- n'est légalement pas autorisé à effectuer ces missions supplémentaires.
- facture des honoraires trop élevés pour ces missions supplémentaires.
- n'est pas suffisamment digne de confiance.
- n'a pas les connaissances et l'expertise requises pour exercer cette (ces) mission(s).
- n'est pas approprié car les informations requises pour exercer cette (ces) mission(s) sont trop délicates.
- Autres raisons, précisez : _____

I. Questions concernant les services de conseil n'ayant pas trait à l'audit financier des comptes annuels

32. Votre entreprise a-t-elle fait appel, au cours des cinq dernières années, à un cabinet de révision pour d'autres services de conseil ? Cette question se rapporte à des services de conseil n'ayant trait ni à l'(éventuel) audit financier des comptes annuels (en d'autres termes, mission distincte, conseil écrit distinct, facturation spécifique), ni aux autres (éventuelles) missions de révision qui requièrent la désignation d'un réviseur d'entreprises (ou expert-comptable) (cf. question 29) ?

- Oui (Passez à la question 33)
- Non (Passez à la question 40)

33. Veuillez indiquer dans la liste ci-dessous pour quels services de conseil vous avez fait appel à un cabinet de révision au cours des cinq dernières années. La liste n'est pas exhaustive, vous pouvez la compléter. (plusieurs réponses possibles)

Conseil fourni lors de la constitution d'une entreprise ou d'une filiale	☐
Conseil fourni dans le cadre des réorganisations ou restructurations	☐
Conseil fourni dans le cadre de l'évaluation d'entreprises (actions)	☐
Conseil fourni dans le cadre d'une augmentation de capital	☐
Conseil comptables (p. ex. évaluations des actifs, amortissements, etc.)	☐
Conseil en gestion des flux de trésorerie	☐
Conseil fourni dans le cadre de l'interprétation des comptes annuels	☐
Conseil fiscal	☐
Conseil fourni dans le cadre du contrôle par le fisc (sans représentation)	☐
Conseil fourni dans le cadre de litiges avec le fisc (sans représentation)	☐
Conseil fourni dans le cadre de contacts avec d'autres autorités et pouvoirs publics	☐
Conseil fourni dans le cadre de litiges avec d'autres autorités et pouvoirs publics	☐
Conseil fourni dans le cadre du financement des dettes (p. ex. assistance pour la rédaction d'un plan financier)	☐
Conseil fourni dans le cadre du financement par actions (p. ex. en cas d'émission d'actions)	☐
Conseil fourni dans le cadre de l'obtention de subventions (p. ex. identification de subventions potentielles, assistance pour la constitution du dossier de demande de subvention)	☐
Conseil fourni dans le cadre de la conception ou de l'amélioration des contrôles internes (p. ex. procédures, séparation de fonctions)	☐
Conseil fourni dans le cadre de l'organisation administrative ou opérationnelle (p. ex. simplification)	☐
La réalisation d'audits internes (p. ex. audits opérationnels, audits de fraude)	☐
Conseils commerciaux (p. ex. l'utilisation du marketing, etc.)	☐
Conseil juridique (p. ex. créances douteuses, etc.)	☐
Conseil informatique (p. ex. dans le cadre de l'achat de logiciels)	☐
Conseil relatif à la gestion du personnel (p. ex. dans le cadre de la sélection et du recrutement des employés ou du personnel dirigeant, etc.)	☐
Conseil fourni dans le cadre de formations	☐
Conseil relatif à la stratégie et au planning stratégique	☐
Etudes de faisabilité de projets d'investissement	☐
Conseil fourni dans le cadre d'investissements immobiliers	☐
Conseil fourni dans le cadre d'une succession et de la planification successorale	☐
Conseil en matière d'assurance	☐
Conseil fourni dans le cadre de la gestion de portefeuille (p.ex. planning de patrimoine pour le gérant)	☐

Conseil en matière de gouvernement d'entreprise (p. ex. constitution d'un conseil d'administration)	☐
Conseil pour attirer des administrateurs externes	☐
Gestion intérimaire/gestion de crise (p. ex. remplacements temporaires)	☐
Conseil concernant l'assemblée générale (p. ex. statuts)	☐
Conseil fourni dans le cadre de la négociation de contrats	☐
Autre conseil, précisez : _____	☐

162

QUESTIONNAIRE (EN FRANÇAIS)

34. Votre entreprise a-t-elle fait, pour la prestation d'au moins un de ces services conseil, appel à un autre cabinet de révision que celui chargé de l'audit financier des comptes annuels ?

- Oui (Passez à la question 35)
- Non (Passez à la question 37)
- Ne s'applique pas (p. ex. si votre entreprise ne désigne pas de réviseur d'entreprises pour l'audit des comptes annuels) (Passez à la question 37)

35. Votre entreprise fait appel à un autre cabinet de révision que celui qui effectue l'audit des comptes annuels pour au moins un de ces services conseil. A quel type de cabinet de révision votre entreprise fait-elle appel ?

- Grand cabinet (*Big4*)
- Cabinet de taille moyenne (p.ex. Mazars, BDO, Grant Thornton, PKF, RSM, HLB)
- Petit cabinet (max. 5 réviseurs d'entreprises)
- Réviseur d'entreprises indépendant (travaillant seul)

36. Pour quelles raisons votre entreprise fait-elle appel, pour la prestation d'au moins un de ces services conseil, à un autre cabinet de révision que celui chargé de l'audit financier des comptes annuels ? (plusieurs réponses possibles)

Le cabinet de révision qui effectue l'audit des comptes annuels...

- a refusé de donner ces conseils en vertu d'éventuels problèmes d'indépendance
- n'est légalement pas autorisé à prêter ces services conseil
- facture des honoraires trop élevés pour la prestation de ces services conseil
- n'est pas suffisamment digne de confiance
- n'a pas les connaissances et l'expertise requises pour exercer cette (ces) mission(s)
- n'est pas approprié car les informations requises pour exercer cette (ces) mission(s) sont trop délicates
- Autres raisons, précisez : _____

37. Indiquez votre degré d'accord pour chacune des affirmations ci-dessous.

L'échelle va de 1 (pas du tout d'accord) à 5 (tout à fait d'accord). Chaque affirmation concerne le(s) cabinet(s) de révision actuel(s) au(x)quel(s) vous faites appel pour la prestation de services de conseil complémentaire. Il peut s'agir du même cabinet de révision chargé de l'audit financier des comptes annuels (si pertinent) ou d'un autre cabinet.

	1 Pas du tout d'accord	2	3	4	5 Tout à fait d'accord	Pas d'avis
Je suis <u>satisfait(e)</u> des services de conseil fournis par mon cabinet de révision	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Je <u>parle en positif</u> des services de conseil fournis par mon cabinet de révision à des <u>collègues entrepreneurs/dirigeants d'entreprise</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nous avons l'intention de <u>poursuivre de manière durable notre collaboration</u> avec le cabinet de révision actuel en ce qui concerne la prestation de services de conseil.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
J' <u>encourage d'autres personnes</u> à faire également appel à ce cabinet de révision pour la prestation de services de conseil	☐	☐	☐	☐	☐	☐
En ce qui me concerne, le cabinet de révision est parfaitement en mesure d' <u>offrir un service de conseil optimal</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Le cabinet de révision n'est sollicité qu' <u>une seule fois</u> pour la prestation de services de conseil	☐	☐	☐	☐	☐	☐
A l'avenir, mon entreprise a l' <u>intention</u> de faire appel à un <u>autre cabinet de révision</u> pour la prestation de services de conseil	☐	☐	☐	☐	☐	☐
En général, mon entreprise <u>fait régulièrement appel à des externes</u> (pas nécessairement un réviseur d'entreprises) pour la prestation de services de conseil	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Si votre entreprise fait appel au même cabinet de révision pour l'audit financier des comptes annuels et pour la prestation de services de conseil complémentaire, passez à la question 39.

Dans tous les autres cas, passez à la question 40.

J. Questions relatives à la combinaison de l'audit financier des comptes annuels et de la prestation de services de conseil complémentaire par le même cabinet de révision

39. Indiquez votre degré d'accord pour chacune des affirmations ci-dessous concernant le rôle du cabinet de révision en tant que prestataire de services de conseil complémentaire.

L'échelle va de 1 (pas du tout d'accord) à 5 (tout à fait d'accord).

	1 Pas du tout d'accord	2	3	4	5 Tout à fait d'accord	Pas d'avis
Mon entreprise se procure des <u>services d'audit financier ainsi que des services de conseil supplémentaires</u> auprès du <u>même cabinet de révision</u> ...	☐	☐	☐	☐	☐	☐
...en raison du <u>manque de temps et de moyens pour chercher d'autres prestataires de services de conseil</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... car il <u>connaît déjà très bien mon entreprise</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... car cela permet d'avoir accès à des <u>honoraires plus faibles pour les services conseil</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... car cela permet d'avoir accès à des <u>honoraires plus faibles pour l'audit financier des comptes annuels</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... car cela est <u>bénéfique pour notre future collaboration</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... pour des motifs de <u>loyauté</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... car il réalise <u>correctement les travaux d'audit</u> et est dès lors bien placé pour nous fournir des conseils	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... car ce cabinet est <u>proactif</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
... car je fais <u>confiance</u> à ce cabinet (ou à ce réviseur d'entreprises)	☐	☐	☐	☐	☐	☐

**K. Questions relatives aux perceptions sur le réviseur d'entreprises
en tant que prestataire de services de conseil**

40. Indiquez votre degré d'accord pour chacune des affirmations ci-dessous concernant le rôle d'un cabinet de révision en tant que prestataire de services de conseil indépendant de l'audit financier des comptes annuels.

Même si, à l'heure actuelle, vous ne faites pas appel à un cabinet de révision pour la prestation de services de conseil, votre avis nous intéresse. Si nécessaire, vous pouvez choisir pas d'avis.

L'échelle va de 1 (pas du tout d'accord) à 5 (tout à fait d'accord).

	1 Pas du tout d'accord	2	3	4	5 Tout à fait d'accord	Pas d'avis
En général, mon entreprise <u>préfère ne pas faire appel</u> à des services de conseil externes	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mon entreprise dispose <u>elle-même des connaissances et de l'expertise</u> requises	☐	☐	☐	☐	☐	☐
D'autres prestataires de services que les réviseurs d'entreprises répondent mieux aux <u>besoins de mon entreprise</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
La prestation de services de conseil par un cabinet de révision représente une <u>dépense considérable</u> pour mon entreprise	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Le coût du développement de <u>connaissances et d'expertise internes</u> est trop <u>élevé</u> pour mon entreprise	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Les <u>avantages</u> des prestations de services de conseil par un cabinet de révision <u>l'emportent sur le prix</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Un cabinet de révision offre un éventail de services de conseil <u>adaptés aux besoins de mon entreprise</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Un cabinet de révision est un conseiller adéquat en <u>cas de transactions complexes</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Un cabinet de révision est une <u>caisse de résonance</u> adéquate	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Un cabinet de révision est un partenaire adéquat pour rester au courant des <u>meilleures pratiques dans mon secteur</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Un cabinet de révision est un partenaire adéquat dans le cadre de la <u>simplification administrative</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐

165

QUESTIONNAIRE (EN FRANÇAIS)

	1 Pas du tout d'accord	2	3	4	5 Tout à fait d'accord	Pas d'avis
La collaboration avec un cabinet de révision permet de <u>s'instruire</u> dans des <u>aspects financiers</u> de la gestion de l'entreprise	☐	☐	☐	☐	☐	☐
La collaboration avec un cabinet de révision permet de <u>s'instruire</u> dans des <u>aspects administratifs et/ou opérationnels</u> de la gestion de l'entreprise	☐	☐	☐	☐	☐	☐
La prestation de services de conseil par un cabinet de révision est <u>bénéfique pour attirer des actionnaires et/ou investisseurs externes</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
La prestation de services de conseil par un cabinet de révision a un <u>impact positif sur l'obtention de financement de dettes</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
La prestation de services de conseil par un cabinet de révision permet d' <u>obtenir des prêts à taux d'intérêt plus bas</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
La prestation de services de conseil par un cabinet de révision <u>facilite l'obtention de subventions et/ou mesures de soutien</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
La prestation de services de conseil par un cabinet de révision permet à une entreprise <u>de remettre à niveau sa structure et sa santé financière</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
La prestation de services de conseil par un cabinet de révision a un <u>impact positif sur la performance</u> d'une entreprise	☐	☐	☐	☐	☐	☐
<u>Des collègues entrepreneurs/dirigeants m'ont recommandé</u> des cabinets de révision en tant que prestataires de services de conseil	☐	☐	☐	☐	☐	☐

L. Considérations finales

Nous vous remercions cordialement d'avoir rempli ce questionnaire.
 Si vous souhaitez avoir accès aux résultats de cette étude, veuillez remplir vos coordonnées ci-après :

Entreprise : _____

Prénom et nom : _____

Rue et n° : _____

Code postal et commune/ville : _____

Adresse e-mail : _____

3. BEGELEIDENDE E-MAIL/BRIEF (IN HET NEDERLANDS)

Beste bedrijfsleider

Beste Heer OF Beste Mevr:

Betreft: *De rol van de bedrijfsrevisor in kleine en middelgrote ondernemingen (KMO's)*

Het Informatiecentrum voor het Bedrijfsrevisoraat (ICCI) heeft in samenwerking met de Université catholique de Louvain (UCL) en de Hogeschool-Universiteit Brussel (HUB) een grootschalige studie in België opgezet rond de rol van de bedrijfsrevisor in KMO's. Het doel van deze studie is om bij Belgische KMO's na te gaan waarom zij wel of niet vrijwillig een bedrijfsrevisor aanstellen, wat de mogelijke impact hiervan is en welke andere diensten zij al dan niet kunnen verkrijgen van een bedrijfsrevisor.

U bent geselecteerd om deel te nemen aan deze studie. Ook indien uw bedrijf momenteel geen beroep doet op een bedrijfsrevisor zijn wij geïnteresseerd in uw mening omtrent een aantal aspecten. Uw medewerking aan deze studie is van groot belang en wordt ten zeerste geapprecieerd. Daarom maakt u als deelnemer kans op één van de vijf etentjes in een sterrenrestaurant of één van de vijf sets van vijf toegangstickets voor een pretpark, beide ter waarde van 200 euro. Indien u dit wenst, krijgt u ook inzage in de resultaten van deze studie.

U krijgt toegang tot de online vragenlijst via deze link: www.hubrussel.be. Indien u de vragenlijst liever **in het Frans** invult, volgt u volgende link: XX. Het invullen van de vragenlijst zal een **15 tot 30**-tal minuten in beslag nemen, afhankelijk van de concrete situatie van uw bedrijf. Mogen wij u vragen deze vragenlijst in te vullen voor 14 oktober 2011. Aan het einde van de vragenlijst kunt u uw persoonlijke gegevens invullen en aanduiden welk van beide geschenken u verkiest. De winnaars zullen begin november persoonlijk gecontacteerd worden.

Het is belangrijk dat de vragenlijst ingevuld wordt door de bedrijfsleider of diegene die actief betrokken was bij de aanstelling van de huidige bedrijfsrevisor indien uw bedrijf een bedrijfsrevisor heeft. Wij wensen ook te benadrukken dat uw antwoorden confidentieel verwerkt zullen worden.

Voor al uw vragen en opmerkingen omtrent deze studie, kunt u terecht op het e-mailadres: surveyICCI@hubrussel.be.

Wij danken u alvast voor uw medewerking aan deze studie.

Prof. Dr. Gerrit Sarens
Université catholique de Louvain

Prof. Dr. Anne-Mie Reheul
Prof. Dr. Tom Van Caneghem
Hogeschool-Universiteit Brussel

4. COURRIEL/LETTRE D'ACCOMPAGNEMENT (EN FRANÇAIS)

Cher dirigeant d'entreprise

Cher M. OU Chère Mme

Concerne : Le rôle du réviseur d'entreprises dans les petites et moyennes entreprises (PME)

Le Centre d'information du révisorat d'entreprises (ICCI) a mis sur pied une étude de grande envergure en Belgique en collaboration avec l'Université catholique de Louvain (UCL) et la Hogeschool-Universiteit Brussel (HUB) au sujet du rôle du réviseur d'entreprises dans les petites et moyennes entreprises. L'objectif de cette étude est d'examiner les raisons poussant les PME belges à désigner ou pas un réviseur d'entreprises sur base volontaire, l'impact possible de la décision et les autres services que ces entreprises peuvent ou ne peuvent pas obtenir d'un réviseur d'entreprises.

Vous avez été sélectionné pour prendre part à cette étude. Même si votre entreprise ne fait actuellement pas appel aux services d'un réviseur d'entreprises, nous sommes intéressés à connaître votre avis sur un nombre d'aspects. Votre collaboration à cette étude est d'une grande importance et est fortement appréciée. Pour cette raison, vous avez la chance, en tant que participant, de gagner un des cinq repas dans un restaurant étoilé ou un des cinq ensembles de cinq tickets d'entrée pour un parc d'attractions. Chaque prix a une valeur de 200 EUR. Vous aurez également la possibilité de consulter les résultats de cette étude si vous le désirez.

Vous avez accès au questionnaire en ligne en cliquant sur le lien suivant : [XX]. Si vous préférez remplir le questionnaire **en néerlandais**, vous pouvez le faire via XX. Remplir le questionnaire demande **15 à 30 minutes** selon la situation spécifique de votre entreprise. Nous vous demandons de bien vouloir remplir le questionnaire avant le 14 octobre 2011. A la fin du questionnaire, vous pouvez compléter vos données personnelles et indiquer lequel des deux cadeaux vous préférez recevoir. Les gagnants seront contactés personnellement au début du mois de novembre.

Il est important que le questionnaire soit complété par le dirigeant d'entreprises ou par la personne la plus impliquée lors de la désignation du réviseur d'entreprises actuel si votre entreprise a un réviseur d'entreprises. Nous désirons également souligner que vos réponses seront traitées d'une manière confidentielle.

Pour toute question ou remarque au sujet de cette étude, vous pouvez nous contacter à l'adresse suivante : surveyICCI@hubrussel.be.

Nous vous remercions à l'avance pour votre collaboration à cette étude.

Prof. Dr. Gerrit Sarens
Université catholique de Louvain

Prof. Dr. Anne-Mie Reheul
Prof. Dr. Tom Van Caneghem
Hogeschool-Universiteit Brussel